

‘પ’ પરિવાર

પુસ્તકોની પ્રેમમાળા
 પ્રભુજીને પહેરાવું
 પામવા પરમને
 પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષ
 પ્રોત્સાહકને પ્રેમપૂર્વક
 પ્રણામ
 પુરસ્કાર પ્રસન્નતાનો

પ્રણામ - પંચ પરમેષ્ટીને

૧. જન્મદાતા : પૂ. માતા મુક્તાબેન
 : પૂ. પિતા બાબુભાઈ વોરા
૨. વિદ્યાદાતા : પૂ. યશોદાબેન પટેલ
૩. પ્રેરણાદાતા : શ્રી હર્ષદ ચંદુલાલ શાહ
૪. પુષ્ટિદાતા : પૂ. કૃષ્ણશંકર શાસ્ત્રીજી
૫. જ્ઞાનદાતા : પૂ. ગીતાબેન શાહ

પિયુ

પ્રેમ - પરિવારનો
 પ્રીત - પ્રકૃતિની
 પ્રવાસ - પારાવારનો
 પથિક - પરમ પંથની
 પ્રેરણા - પિયુજીની
 પ્રસાદી - પરમેશ્વરની

પ્રાપ્તવ્ય

પરમાનંદ

પિયુ

(પ્રિયતમ)

અનુભવનાં અમૃતબિંદુ - ૧૨૧

પ્રથમ આવૃત્તિ : તા. ૧-૧-૨૦૨૦

પરિકલ્પના : રમા હર્ષદ શાહ

મુદ્રણ : શ્રી બ્રધર્સ
: ૯૩૨૩૮૦૪૦૭૪
: ૦૨૨૨૩૮૬૨૭૬૬

ટાઈપ સેટિંગ : નરેશ પટેલ - ૮૦૮૦૨૦૨૫૪૧

પ્રકાશક : રમા હર્ષદ શાહ

પ્રાપ્તિસ્થાન : ૧૬, પ્રકાશ નં. ૧, ૨૮/એ, રીજ રોડ,
મલબાર હીલ. મુંબઈ - ૪૦૦ ૦૦૬
: ૨૩૬૭૧૬૧૨
: ૮૭૫૭૨૧૦૭૮૧

મૂલ્ય : પ્રસન્નતા

અનુક્રમણિકા

ક્રમ	લેખ	પાના નં.
૧	ઉત્તમાવસ્થા	૫
૨	લગ્નજીવન	૭
૩	ઋણાનુબંધ	૧૨
૪	ત્યાગ	૧૫
૫	સુખીવૃક્ષા	૧૮
૬	સ્વીકાર	૨૨
૭	પ્રકૃતિની ગોદમાં	૨૫
૮	શ્રાવણ	૨૭
૯	પંચાત	૩૧
૧૦	પર્ણોત્સવ	૩૩
૧૧	મહેરબાની	૩૬
૧૨	સંતૃપ્તિ	૪૦
૧૩	પુનર્મેળાપ	૪૫
૧૪	આચરણ	૪૮
૧૫	ઉપવસ્ત્ર	૫૧
૧૬	સુખ	૫૫
૧૭	પુત્ર સમોવડી	૫૮
૧૮	દુઃખ	૬૧
૧૯	ભોજનસંહિતા	૬૫
૨૦	મોંઘીબા	૬૮
૨૧	સંતોષ ધન	૭૩
૨૨	મા-બેટી	૭૭
૨૩	નિકાચિત કર્મ	૭૯
૨૪	ઘર	૮૩
૨૫	જગતકાજી	૮૬
૨૬	ગુડબાય	૯૧
૨૭	મનસુખ	૯૪

ઉત્તમાવસ્થા

નાના હતા, ભાવિના સોનેરી સ્વપ્નાઓ જોયાં હતાં. ખૂબ ભણીશું, ગણીશું, પહેલે નંબર પાસ થઈશું. ગોલ્ડ મેડલ મેળવીશું.

બાળપણ એટલે જિંદગીનો સોનેરી અવસર. કોઈ ચિંતા નહીં. કોઈ જવાબદારી નહીં. નિર્દોષતા, સરળતા કોઈ જંજાળ નહીં.

નિશાળેથી નીકળી આવતા પાંસરા ઘેર. ઘેર આવી દફતરનો ઘા કરી, સીધા દોડી જતા ફળિયામાં, ભેડો સાથે રમતો રમતા. હુતુતુ, લંગડી ને લંગોટી, સાતતાળી અને સંતાકૂકડી. અંચાઈ કરીએ, લડીએ, ઝઘડીએ, કિટ્ટા અને બુચ્ચા. ઘર ઘર રમીએ. મોજ ને મજા.

સાંભરે રે બાળપણનાં સંભારણાં

જાણે ઉઘડતાં જીવનનાં બારણાં

ગાતા'તા ભણતા'તા મસ્તીમાં મસ્ત મનાતાં

ચાહતા એ વિદ્યાના વારણા

બાળપણનાં એ સોનેરી દિવસોની યાદગીરી કાયમ રહેશે. દુઃખ થાય છે કે આપણા બાળકોને માથે ભણતરનો ભાર છે. રમતગમત માટે મેદાન નથી. ફળિયાં નથી. પછી કોલેજકાળ આવ્યો. નવી નવી યુવાની ફૂટી.

‘ઘટમાં ઘોડા થનગને ને આતમ વીંઝે પાંખ.

અણદીઠેલી ભોમ પર યૌવન માંડે આંખ’.

મુગ્ધાવસ્થા હતી જાણે પહેલી નજરનો પ્રેમ હતો. કોઈને દિલ દઈ બેસવાની તમન્ના જાગી. હૈયામાં હલચલ શરૂ થાય, જીવનસાથીની શોધ કરવાની હતી. કોઈ જવાબદારી ન હતી. મુક્તમને ગગનવિહાર કરવાની તમન્ના. જાણે ઊંચે અવકાશમાં ઊડવું હતું. પાંખોમાં જોમ હતું.

જીવનનો સુવર્ણકાળ હતો એ.

જીવનસાથી જોઈતો હતો તેવો મળ્યો. સંસારસુખની સીમા નથી. સાસરિયા સારા મળ્યાં.

સાસુ અમારા સુષુમણા, ને સસરા પ્રેમસંતોષ

જેઠ જગજીવન મારો નાવલિયો નિર્દોષ.

સાસુ સસરાની સેવા ચાકરી, મહેમાનોની સરભરા, સંતાન પ્રાપ્તિ, એમનો ઉછેર, કારકિર્દી બનાવવાની. અનેક પ્રકારની જવાબદારી હતી પણ પતિનો સહકાર, સાહચર્ય, આનંદપૂર્વક કર્તવ્યો બજાવ્યાં. સંયુક્ત કુટુંબ હતું. નણંદ-દિયર પરણાવ્યાં.

જાણે જવાબદારી ઓછી થઈ. પતિ પત્નીનું પરસ્પર ભરપૂર સાંનિધ્ય પ્રાપ્ત થયું. ફોરેનની ટુર કરી. યાત્રા કરી. ખરેખર ગૃહસ્થાશ્રમ એટલે મારે મન જીવનનો સુવર્ણ અવસર હતો. ગોલ્ડન પીરીયડ.

હવે ઘરમાં રૂમઝૂમતી વહુ આવી છે. દીકરો કમાય છે. વહુ ઠરેલ છે. ઘરની, ઘંઘાની જવાબદારી બંનેએ ઉપાડી લીધી છે. અમને રીટાયર કરી દીધા છે. સવારસાંજ ગાર્ડન જઈએ. દેવદર્શન કરીએ. ક્લબમાં મેંબર થયા છીએ, સીનીયર સીટીજન બની અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ શરૂ કરી છે. આગવા શોખ વિકસાવ્યા છે. ગાર્ડનીંગ, મ્યુઝીક વગેરે.

વડીલોની કરેલી સેવાનું ફળ મળી રહ્યું છે. વડ તેવા ટેટા. બાપ તેવા બેટા. દીકરી તેને ઘેર સુખી છે. પુત્ર-પુત્રી, પૌત્રો-ભાણિયાથી ઘર ભર્યું ભર્યું છે. જિંદગીની શામ સુહાની છે. મને તો લાગે છે કે આ ઉત્તરાવસ્થા છે. ઉત્તમાવસ્થા સૌથી સુંદર-સોનેરી અવસર છે આ જીવનનો ઉત્તર અધ્યાય.

લગ્નજીવન

કહે છે લગ્ન સ્વર્ગમાં નક્કી થતા હોય છે અને છૂટાછેડા અહીં. જ્યાં અને કૌશલના પ્રેમલગ્ન હતા. હવે છૂટાછેડાની નોબત આવી ગઈ છે. ગઈકાલે એકબીજા વગર શ્વાસ લઈ શકતા ન હતા. આજે બંને પરસ્પર અબોલા લઈ બેઠા છે. એકબીજાનું મોઢું જોવું ગમતું નથી. જીવન વિવિધતાથી ભરપૂર છે. કાયમ એક સરખી મનોવૃત્તિ, ચિત્તવૃત્તિ રહેતી નથી. જીવનમાં અનેક સમસ્યાઓનાં ગૂંચવાડા પેદા થયા કરે. જીવનનો પાયો એટલે ઘર - કુટુંબ, મા-બાપ, ભાઈબહેન, પતિ-પત્ની પરસ્પર સુમેળપૂર્વક રહે તો ઘરસંસાર મીઠો લાગે પણ અહીં તો એકપક્ષી વાતાવરણ છે. કૌશલ ઘરનો સરમુખત્યાર, ઘરમાં એનું એકચક્રી સામ્રાજ્ય. એનો અહં પ્રબળ છે. ખૂબ કમાય છે, ઘરમાં સુખસગવડનાં બધા ભૌતિક વૈભવો છે. બંગલો છે, ગારી છે. પણ શાંતિ નથી, પ્રસન્નતા નથી. બધાના જીવ ઊંચા રહે છે. ધૂંધવાતું વાતાવરણ છે. ક્યારે ભડકો થઈ જાય ખબર ન પડે. ઘરના બધાના જીવ દુભાય છે, દુણાય છે. કારણ કોઈને કોઈ પણ નિર્ણય લેવાની સ્વતંત્રતા નથી.

લગ્નજીવન એ સ્ત્રી અને પુરુષની સહયાત્રા છે. પરસ્પર સ્નેહ, પ્રેમ, લાગણીનું ભાથું હોવું જોઈએ. હા મતભેદ હોઈ શકે, મનભેદ ન થવા જોઈએ. લગ્નજીવન તો એક મોટી પ્રયોગશાળા છે. જ્યાં પોતાની પ્રસન્નતા, સ્વાતંત્ર્ય હોડમાં મૂકી દીધા છે. બધાને અનુકૂળ થઈ રહે છે, બધાની જરૂરિયાતો સંતોષે છે. એને ખબર છે જીવનમાં કડવાશ, તીખાશ હોય પણ ક્યારેક મીઠાશની અપેક્ષા તો માણસ રાખે ને! પતિ પત્ની વચ્ચે સમજદારી હોવી જોઈએ, બંનેએ એકબીજાની શક્તિ અને મર્યાદા પીછાનવા પડે. પરસ્પરનો સ્વભાવ અને પ્રકૃતિનો સ્વીકાર કરવો પડે.

દામ્પત્યજીવન એ પ્રેમની અખંડ સાધના છે. સ્ત્રીપુરુષનું મિલન ફક્ત દૈહિક ન બની રહે, પરસ્પર સ્નેહ, સહયોગ અને સદ્ભાવનાનું મિલન બની રહેવું જોઈએ. માણસની ખરી પહેચાન તેની પત્ની છે. આલીશાન મકાન, કે ચાર દિવાલોથી ઘર નથી બનતું. સ્ત્રીથી ઘર શોભે છે. સ્ત્રી એટલે સંસાર જીવનનો અરીસો. પતિ પત્નીએ એકબીજાને ઓળખી લેવા જોઈએ. સ્ત્રીમાં અપાર ક્ષમતાઓ ભરી પડી છે. એને વિકસાવવાની તક આપવી પડે. ખુલ્લું આકાશ, અવકાશ આપવો પડે. એના રસ, રુચિ, પસંદગીને માન આપવું પડે. સ્ત્રી અને પુરુષ એટલે બે અસમાન ધ્રુવો વચ્ચે એકતાનું અને એકરસતાનું સંયોગીકરણ. જ્યાં કેટકેટલું જતું કરે છે. પણ કૌશલને ક્યારેય સંતોષ નથી. વિશ્વાસ નથી. પરિણામે લગ્નજીવનના મણકાઓ તૂટવા લાગ્યા છે. એની વિપરીત અસર આખા કુટુંબ પર થઈ રહી છે. એકબીજા વચ્ચે વૈમનસ્ય અને વ્યથાની લાંબી હારમાળા રચાઈ ગઈ છે. જેનો પતિ પત્નીને માન-આદર ન આપે તેને સ્ત્રીને ઘરમાં સાસુ સસરા પણ આદર ન આપે.

જ્યામાં ધીરજ છે. સહનશીલતા છે. નિભાવી લેવાની ભાવના છે. તેથી જ તો જીવનમાં આટલા વર્ષો સાથે રહી શક્યા.

દીકરા-દીકરી જુવાન થયા. જો લગ્નજીવનમાં ભંગાણ પડી જાય તો બાળકોનું ભવિષ્ય શું? એમના લગ્ન કરવામાં વિઘ્નો આવે. સમાજમાં પરિવારની આબરૂ ધૂળધાણી થઈ જાય.

લગ્નજીવનમાં તૂટવાની અણી પર છે. કોના વાંકે? કૌશલ બધાને તલવારની અણીએ ટીંગાડી રાખે છે. જ્યાં સ્ત્રીનું સન્માન ન જળવાય. એને કોઈ સ્વતંત્રતા ન અપાય. ત્યાં સ્ત્રી કઈ રીતે ટકી શકે? ક્યાં સુધી અપમાનો સહન કરતી રહે. લોકો શું કહેશે? રહી રહીને પચાસે પહોંચવા આવ્યા ત્યારે છૂટાછેડા લેવા નીકળ્યા છે? કૌશલ કશું જતું કરવા માંગતો નથી. અર્ધદગ્ધ સમજણને કારણે કુટુંબના સુખચેન હણાઈ રહ્યા છે. પુરુષનો અહમ્ અને હવે સામે સ્ત્રીની જીદ ટકરાઈ રહ્યા છે. બંનેના ગમા અણગમા અલગ થઈ રહ્યા છે. સ્ત્રીપુરુષની

પ્રતિકૃતિ ન બની શકે. જીયાએ બહુ સમાધાન સાધી જોયા પણ એકપક્ષી વ્યવહાર ક્યાં સુધી નભી શકે? પરિણામે લગ્નજીવન રસ કસ વગરનું બની ગયું છે. ગૃહસ્થાશ્રમમાં અનેક કપરી જવાબદારી અદા કરવાની હોય છે. દામ્પત્યજીવનમાં સુખ દુઃખમાં બંને સંપીને, એકબીજાને હૂંફ આપીને રહે તો જ સંસાર મહેકી ઊઠે. મુસીબતો આવે ને જાય પણ એ સમયે સુમેળ જળવાઈ રહેવો જોઈએ. રીસામણા-મનામણા-ખાટી-મીઠી ચાલ્યા કરે. પણ છેવટ સમાધાન કરતાં આવડવું જોઈએ. આ તો જાણે જીયા એકપક્ષી રીતે સંસાર વેંઢારી રહી છે, નિભાવી રહી છે. પતિ પત્નીના સંબંધોમાં ઉષ્મા રહી નથી. વિખવાદો વધતા જાય છે. જીયાના અજ્ઞાત મન ઉપર માઠી અસર થવા લાગી છે. એના હૈયા પર ઘા પડતા જાય છે. જેને રૂઝવવા કરી રીતે? પરિણામે જીવનમાં સ્ટ્રેસ-તણાવ વધતો જ રહે છે. જીયાના ત્યાગ અને બલિદાનને કારણે સમજદારીને કારણે એમના દામ્પત્યની ઇમારત ઊભી રહી શકી છે.

કૌશલની પત્ની પ્રત્યેની અપેક્ષાઓ હદ બહારની વધતી જાય છે. એના સ્વપ્નાઓ લાર્જર ધેન લાઈફ સાઈઝ થતાં જાય છે. અધિક ને અધિક મેળવવાની લાલસાને પરિણામે દુઃખી થતો જાય છે. બીજાને દુઃખી કરે છે. બધા સ્વપ્નાઓ થોડા સાર્થક થઈ જાય? આદર્શ સ્વર્ગ ક્યાંથી સાંપડે? વાસ્તવિકતા સાથે મેળ મળવો જોઈએ.

લગ્નજીવન એટલે યુવાવસ્થામાં પ્રેમ, પ્રૌઢાવસ્થામાં સહારો, શોધવાનો હોય. વૃદ્ધાવસ્થા આવે, સંતાનો પરણીને અલગ થઈ જાય, ત્યારે પત્ની જ જીવનસાથી તરીકે કિનારો બની ઊભી રહે. પાછલી ઉંમરે એકબીજાની હૂંફની જરૂર વિશેષ રહે.

એક ડોસો હજી યે ડોસીને પ્યાર કરે છે. એકબીજાના ચશ્મા શોધી આપવા, ચોકડું શોધી આપવા એકબીજાની જરૂર પડે. ગોઠણમાં વા આવે, શારીરિક ક્ષમતા ઓછી થાય. લગ્નજીવનમાં આશાવાદી અભિગમ કેળવવો પડે. ખાટી આંબલીને મીઠા બોરમાં પરિવર્તિત કરવાની કળા સ્ત્રીમાં સાધ્ય હોય છે, એનામાં કુનેહ છે. લગ્નજીવનને સુખનો સાગર બનાવી છલકાવી દેવો એ લગ્નનો અર્થ છે, અર્પણ

કરવું, સમર્પણ કરવું, પ્રેમમાં ઢોળાઈ જવું. પ્રેમ અને શ્રદ્ધાનો દીપ જ્વલંત રાખી શકે માત્ર ને માત્ર સ્ત્રી. માર્ગમાં આવતા કંટકો દૂર કરી એ જીવનમાર્ગને સુંવાળો બનાવી છે. અંધારા ઉલેચી પ્રકાશ પાથરી દે.

કૌશલ ભૂલી જાય છે કે એના વિકાસ અને પ્રગતિના માર્ગમાં પાયાનો પથ્થર બની છે જીયા. જીયા એટલે એક સ્ત્રી દ્વંદ્વ. એ ક્યારેય કહેતી નથી, ઇચ્છતી નથી કે એનો વર આકાશના તારા તોડી લાવે. એની આંખોમાં મેઘધનુષી સ્વપ્નાઓ હતા એ બધા પતિની ઉપેક્ષાઓને કારણે વેરવિખેર થઈ ગયા છે. એણે એનું સમગ્ર જીવન કૌશલને ચરણે ધરી દીધું પણ કૌશલમાં પત્નીની કદર કરવા જેટલી સૌજન્યતા નથી.

ઋણાનુબંધ

સૈફી હોસ્પિટલના ઇન્ટેન્સીવ કેર યુનિટમાં રીનાને દાખલ કરવામાં આવી છે. એનું લીવર કામ કરતું નથી. ફેફસાંમાં પાણી ભરાવા લાગ્યા છે. મગજ સુધી એની અસર પહોંચી છે. શરીરના વિવિધ અંગો કામ કરતા અટકી ગયા છે. એનો પતિ સૌરભ એને અહીં હોસ્પિટલમાં દાખલ કરીને બીઝનેસ ટૂર પર જવા નીકળી ગયો. રીનાના સાજા થવાની આશા બધા છોડી બેઠા છે. બહાર વેઇટીંગ લોજમાં એની મમ્મી સોનાલી અને પપ્પા શૌનક બેઠા છે. એની નાની બહેન જીયા રડતી બેઠી છે. વારંવાર ICUના દરવાજાની કાચની બારીમાંથી ડોકિયું કર્યા કરે છે. કાર્ડિયોગ્રામના સ્ક્રીન ઉપર ગ્રાફ ઊંચો નીચો થયા કરે છે. જાણે કે જીયાના જીવનમાં આવેલા ચડાવઉતાર છેલ્લા પાંચ વરસમાં એની જિંદગીમાં અનેક ખાટા-મીઠાં-કડવા અનુભવો થયા હતા. અતિશય માનસિક ત્રાસ વેઠી વેઠીને જીયાના મન, શરીર ઉપર અનેક ઉઝરડા પડ્યા હશે એની ચાડી એનું વદન ખાઇ રહ્યું હતું. આખા શરીરમાં નળીઓ ખોસેલી હતી. નાકમાં, ગળામાં, પિશાબમાં. ઓક્સીજન અને વેન્ટીલેટર. ક્યાં સુધી આવા કૃત્રિમ શ્વાસોચ્છવાસ એના જીવનને ટકાવી શકશે ?

એના મમ્મી પપ્પાના મનમાં ઊંડે ઊંડે આશા છે કે દીકરી કંઈક બોલશે, એની આવી દશા કેમ કરીને થઈ. લાડકી દીકરી જીયાએ કેટકેટલું સહન કર્યું હશે. લગ્ન પછી સાસરે ગઈ પછી ક્યારેય એ પિયર આવી ન હતી. કે નથી એણે કોઈને યે પોતાના દુઃખી લગ્નજીવનનો ઇશારો આવવા દીધો ન હતો. દીકરી ખામોશ રહી હતી. તેમ હવે તેના મમ્મી પપ્પા અત્યારે ખામોશ બેઠા છે. આંસુ સારતા, ક્યારેક ડૂસકે ડૂસકે રડી પડે છે.

સોનાલી અને શૌનક પ્રેમખંખીડા હતા. દરરોજ મળતાં,

છાનગપતિયાં ચાલતા. મર્યાદાની પાળ ઓળંગી ગયા. એમની સગાઇ થઈ ગઈ. વાડી લખાવાઈ ગઈ. અને શૌનકને એક વર્ષ માટે અમેરિકા જવાનું થયું ધંધાર્થે, પાછળથી ત્રીજા મહિને સોનાલીના પેટે ચાડી ખાધી. એના માબાપ ગભરાયા. સોનાલી ગભરાઈ ગઈ. ભયંકર ભૂલ કરી બેઠી હતી. એ કુંવાકી મા બનવાની હતી. એનામાં હિંમત ન હતી ભૂલનો સ્વીકાર કરવાની. શૌનક પાછો આવે ને નામુકર થઈ જાય તો ! માબાપ બહારગામ લઈ ગયા. દીકરીને જન્મ આપી, એને અનાથાશ્રમમાં મૂકી સોનાલી માબાપ સાથે ગામ પાછી ફરી. વાત ઢંકાઈ ગઈ. સારા નસીબે શૌનક પાછો આવ્યો અને સોનાલી-શૌનકના લગ્ન ધામધૂમથી થઈ ગયા. એમનું લગ્નજીવન સૌ રીતે સુખી હતું પણ ત્રણ વર્ષ વીતી ગયા. ડોક્ટરે કહી દીધું કે સોનાલી હવે મા બની શકે તેમ નથી. શૌનકને કોઈ પણ સંજોગોમાં ઘરમાં બાળક જોઈતું હતું. એણે સોનાલીને બાળક દત્તક લેવા માટે આગ્રહ કર્યો.

ઋણાનુબંધ હશે તે અનાથાશ્રમમાં ત્યજેલી દીકરી હજુ ત્યાં જ હતી. ખાસ્સી ત્રણ વર્ષની થઈ ગઈ હતી. રૂડી રૂપાળી જાણે સોનાલીની પ્રતિકૃતિ. કાયદેસર કાગળિયા તૈયાર થયા. અને સોનાલી દીકરીને ઘરે લઈ આવી. દત્તક લઈને નામ પાડ્યું જીયા. જીયા માબાપના અખૂટ પ્રેમનાં સ્ત્રોતમાં ભીંજાતી રહી. સરળતા અને સહજતા જીયાના માબાપના સ્નેહના તાંતણે બંધાયેલી રહી. દત્તક પુત્રી તરીકે. જીયા કે શૌનકને સાચા સગપણનો ઇશારો પણ ન આવવા દેવાયો.

જીયાને થતું, બધાને ભાઈ બહેન છે, સાથે રમવા માટે. મારે કેમ કોઈ નથી ? જીયાના શુકનવંતા પગલે સોનાલી ગર્ભવતી થઈ. ડોક્ટરે ના પાડી હતી, જીવને જોખમ હતું. છતાં સોનાલીએ ગર્ભપાત ન જ કરાવ્યો. જીવના જોખમે દીકરાને જન્મ આપ્યો. હવે એનો પરિવાર સંપૂર્ણ બન્યો. જીયાબહેનને ભાઈ મળ્યો. ભાઈ બહેન હૈયાના હેતે એકબીજાને હીંચોળતા. કોણ હલાવે લીમડી, કોણ હલાવે પીપળી, ભાઈની બહેની લાડકી. ભઈલો ઝુલાવે હેતથી.

જોતજોતામાં જીયા યૌવનને આંગણે આવીને ઊભી. એનું

ગ્રેજ્યુએશન થઈ ગયું. હજુ તો વીસ વર્ષની માંડ થઈ હશે ત્યાં એક મારવાડી શ્રીમંત નબીરા કૌશલને દિલ લઈ બેઠી. સોનાલી અને શૌનકે તપાસ કરાવી. છોકરો બરાબર નથી. એના માબાપ જૂનવાણી છે, બાપને પૈસે દીકરો જલસા કરે છે. વરણાગિયો થઈ ફરે છે. શરાબ પીએ છે. પણ જુવાની દીવાની. દીકરીના પ્રસ્તાવને સંમતિ આપ્યા વિના માબાપનો છૂટકો જ ન હતો. દીકરી વહાલનો દરિયો. એનું દિલ કઈ રીતે દુઃખાવાય? દીકરી પ્રત્યે વત્સલતાને કારણે માબાપે સંમતિ આપવી પડી. દીકરી જ્યાં સાસરે વિદાય થઈ. ઘરને દરવાજે કંકુ થાપા માર્યા. કંકુ થાપા એટલે લાગણી, અરસપરસની હૂંફ અને ઉષ્માનો સંવેદનશીલ સંકેત. પરિવારની દીકરી જ્યાં આજે પતિગૃહે લક્ષ્મીસ્વરૂપે ચાલી, એની ઘરની કુળવધૂ બનવા.

જાણે માતાપિતાને કહેતી ગઈ - હું ભલે પતિગૃહે જાઉં છું પણ તમારી આજુબાજુ જ છું, વિખૂટી પડવા છતાં. દીકરી એટલે માબાપના હૃદયનો ધબકાર. બાળપણથી માંડી લગ્ન થયા ત્યાં સુધી જે લાડપ્યાર આપ્યા તેની સુખદ અને ચેતનવંતી સ્મૃતિઓ સંગોપાઈ રહી છે. એ કંકુ થાપામાં. દીકરીના સુખદ સંવેદનાઓનું સંભારણું.

મારવાડી સાસરિયા, એમની જૂનવાણી વિચારધારા, જડ રીત રિવાજો. દીકરીના માબાપે નમતા રહીને લગ્નપ્રસંગ જાળવી લેવો પડ્યો, ઘસારો વેઠીને પણ. લગ્ન ધામધૂમથી ઉજવવા પડ્યા પણ એમાં કોઈ ઉમળકો ન હતો, હતી એક લાચારી, દીકરીના સુખ ખાતર મનમાં ગ્લાનિ હતી, પ્રસંગનું માંગલ્ય વર્તાતું ન હતું. મન-હૃદય ઉપર બોજ હતો - દીકરી સુખી તો થશે ને? દીકરી ગુણિયલ હતી. કલ્યાગરી હતી. સાલસ હતી. અને એના ભોળપણનો લાભ કૌશલે પૂરેપૂરો લીધો.

સોનાલી અને શૌનકની સંવેદનાઓ લાડકી દીકરીના અરમાનોના ઓજસમાં ઢબુરાઈ ગઈ હતી. દીકરીના મનમાં ક્યારેય ઓરમાન મા કે ઓરમાન ભાઈ માટે કભાવ ન હતો. સગા ભાઈ બહેનની જેમ જ સાથે મોટા થયા હતા ભાઈબહેન. પિયરના પ્રેમનાં નવપલ્લવિત માળામાંથી ઊકાન ભરીને જ્યાં કૌશલના ઉજ્જડ વનના ખોરડે રહેવા

ગઈ. જ્યાંએ ખૂબ પ્રયત્ન કર્યા કૌશલના પરિવારનો પ્રેમ અને વિશ્વાસ સંપાદન કરવા. પણ કૌશલ જાણે ઇડરિયો ગઢ જીત્યો હોય એમ બેફિકર, બેજવાબદાર બનતો ચાલ્યો. અનેક દુર્ગુણો સાથે અનેક રોગને આમંત્રી બેઠો. જ્યાંના કોઈ પ્રયત્નો કારી ન થયા તે ન જ થયા. જેને સુધરવું જ ન હોય, એને કેવી રીતે સુધારી શકાય?

જ્યાં ભીંસાતી ચાલી, પિયરની ખાનદાની અને કુલિનતા અને સાસરિયાની જડતા અને દાદાગીરી વચ્ચે સાત પેઢી સુધી ખૂટે નહીં એટલી સંપત્તિનો માલિક હતો કૌશલ. પણ બાપદાદાની જાગીરની જાળવણી કરતા ન આવડી કૌશલને. એના પરિવારની દંભી પ્રતિષ્ઠા પોષવાના પ્રયત્નમાં જ્યાં રીબાતી રહી.

બંને અંતીમો વચ્ચે અકળાતી રહી જ્યાં. એના વહાલસોયા માતાપિતા, ભાઈને મળવાની છૂટ ન હતી. એના સાસરિયામાં કુમળી વયની ખીલતી કળી સમી જ્યાં ખીલતા પહેલાં જ કરમાવા લાગી. એ હીજરાતી રહી, રીબાતી રહી ભારે ને ભારે દવાની અસર નીચે એ કરમાતી રહી. હવે એને જીવવાની જિજિવિષા રહી જ નથી.

સોનાલીનું હૈયું ચીરાઈ જાય છે. વહાલી દીકરીનો આવો કરુણ અંજામ! શું આપણી વહાલી દીકરી આપણને અચાનક એકલા છોડીને જતી રહેશે?

જ્યાં એની કુખે અવતરેલી લાખેણી દીકરી, શૌનકે પોતાનું જ લોહી હોવા છતાં દત્તક લીધેલી પુત્રી. કુન્તીની જેમ કબુલાત કરી શકતી નથી કે આ મારી અનોરસ-દત્તક પુત્રી નથી, પણ અમારા જ લોહીમાંથી સર્જાયેલી પોતાની પુત્રી છે. ભાઈ બહેન વચ્ચે સ્નેહની કડી એવી મજબૂત છે કે બંને વચ્ચે ક્યારેય અંતર પડ્યું નથી.

ગમે તેટલી લાડલી હતી જ્યાં પણ એ બચી ન શકી. ઋણાનુબંધ પૂરા થયા. જ્યાંના જન્મનું રહસ્ય અકબંધ રહ્યું.

ત્યાગ

બે સગી બહેનો. બંને વચ્ચે સાત વર્ષનો ફરક. મોટી બેન આશા ચૌદ વર્ષની થઈ, નાની બહેન દસ વર્ષની એનું નામ નંદન. માતાનું મૃત્યુ થયું. પત્નીના મૃત્યુનો આઘાત પતિ જીરવી શક્યો નહીં. એના મનમાં હાય બેસી ગઈ, બે બે દીકરીને કેવી રીતે ઉછેરીશ? પત્નીની માંદગી દરમિયાન રજાઓ લેવી પડી. નોકરી છૂટી ગઈ. આઘાતમાં હાર્ટ એટેક આવી ગયો. દીકરીઓને માથેથી છત્રછાયા ઊઠી ગઈ. મોભ અને કરો બંને તૂટી પડ્યા. પિતા તો મરણ પામીને જવાબદારીમાંથી છટકી ગયા, જવાબદારી આવી પડી આશાને માથે, નાની બેનને સંભાળવાની. બચતમાં કોઈ મૂડી ન હતી, ભણતાં ભણતાં ટ્યુશનો કરવા લાગી. નાનીનો ટાંટિયો ક્યાંય ટકે નહીં. મોટીનો હાથ હંમેશા ખેંચમાં રહે. પોતાનું ગ્રેજ્યુએશન પૂરું કરવાનું, ઘરખર્ચ કાઢવાનો, ઘરનું કામ ઉકેલવાનું. અને નાનીના મોજશોખ પૂરા કરવાના.

મોટી એટલે મોટા મનની. નાની પ્રત્યે અતિ વહાલ. મોટી બધું જતું કરે. મોટી એટલા જવાબદારી અને નાની તદ્દન બેપરવા, નિષ્ક્રિય. મોટી ખૂબ ઠરેલ અને સોબર. નાની બટકબોલી. ધાર્યું કરવાવાળી. મોટી હંમેશા નાનીની ફિકર કરે, માબાપ સોંપીને ગયા છે. હું જ તો છું એની મા. એનું કોણ છે બીજું? કાકા મામા કહેવાના. કોઈ શા માટે વણજોઈતી ઉપાધિ નોતરે. વાતો કરવા બધા આવે. આશા તું હવે ત્રીસની થઈ. તારા લગ્ન અંગે કંઈ વિચાર કર અમે મૂરતિયા બતાવીએ. વધુ મોડું થશે - બીજવર મળશે પણ આશા નિરાશ થાય નહીં. બધાને નમ્રતાથી એક જ જવાબ આપે. નાની ગ્રેજ્યુએટ થઈ જાય પછી વાત. નાની ગ્રેજ્યુએટ થઈ ગઈ. હવે કહે છે પહેલાં નાનીના લગ્ન કરું, નિવૃત્ત થાઉં, પછી મારા વિષે વિચાર કરીશ. હું નાનીની મા, હું એનો બાપ. મારા સુખ એના અને એના દુઃખ મારા. નંદન માટે હું બધું જ કરી છૂટીશ. એને ક્યારેય એવું

લાગવા નહીં દઉં કે એને માથે કોઈ નથી, માબાપ નથી. મારી ફરજ બજાવવાનું ક્યારેય નહીં ચૂકું. નાની મને વહાલી છે, એને ભલીતોરે પરણાવીશ એને માટે તો કરકસર કરી કરીને બચાવું છું. પોતે જૂના ઘસાયેલા ડ્રેસ પહેરે પણ નાની માટે તો બધું જ કરી છૂટે. એના સપના પૂરા કરવા મથે છે. પાણી માંગે ત્યાં દૂધ હાજર કરે છે. મોટી આશાનો એક સહાધ્યાથી મિત્ર હતો. કંદર્પ અને આશા એક જ કંપનીમાં નોકરી કરે. કંદર્પ આશાને કોઈને કોઈ ગીફ્ટ આપે. એને મોટે ભાગે બહારગામ ફરવાનું થાય. લીપસ્ટીક ને ચોકલેટ, કોસ્મેટીક, સેંટ, પર્સ જેવું કંઈક ને કંઈક આશા માટે લઈ આવે. આશા પોતે સાદીસીધી. પોતે વાપરે નહીં, બધું નાની નંદનને આપી દે. નંદન ટેસ્ટથી મસ્ત થઈને ફરે. મોટી બહેન હોય તો આવી હજો. આશા જેવી. પોતે ન ભોગવે પણ નાનીને માટે ભોગ આપે.

ક્યારેક કંદર્પ આવે, પૂછે, ક્યાં છે આશા? નાની કહી દે, દીદી ઘરે નથી. કોઈ ગીફ્ટ લાવ્યા છો? આપી દો મને. હું દીદીને આપી દઈશ. દીદીને કહે પણ નહીં. પોતે જ ગીફ્ટ વાપરવા માંડે. જાતે જ નક્કી કરી લે. આમાં હું ક્યાં કશું ખોટું કરું છું? આમેય દીદી ક્યાં કંઈ વાપરે છે? મને જ આપી દે છે ને? એને મોટી બેન આશા માટે માન છે, કંદર્પને કહે, મોટી તો ત્યાગની દેવી છે, મમતાની મૂરત છે. એવા સમર્પણની નિશાની છે. પોતાની જાત ઘસીને અન્યની સેવા કરે એવી મારી મોટી બહેન છે. ધૂપસળીની જેમ જાતે બળીને બીજાને સુવાસ આપે એવી છે. કંદર્પ મળવા આવે, આશાની પૂછપરછ કરે, નાની જ જવાબ આપી દે, કહેશે દીદી ઘરમાં નથી. ક્યારે આવશે નક્કી નથી. કોઈક છે ખરું એમની જીવનમાં, પણ દીદી નામ આપતી નથી. એના પુસ્તકમાં ગુલાબનું ફૂલ છે, કોઈની યાદગીરીરૂપે. તમે સ્કૂટર લઈને આવ્યા છો, મને સીનેમા થીયેટર પર ઉતારી દો. કોઈવાર સામેથી કંદર્પને ફોન કરે. હું બે ટિકિટ લાવી છું. પીકચર સરસ છે. દીદી આવી શકે તેમ નથી. તમે મને કંપની આપશો? અને આમ નંદન ધીરે ધીરે કંદર્પની નજીક - એની આસપાસ ફર્યા કરે.

નંદન ક્યારેક મોટી પાસે લાડ કરે, પૂછે દીદી કોઈ છે તમારા

જીવનમાં. પેટછૂટી વાત કરો. દીદી શરમાઈ જાય, પણ જવાબ આપતી નથી. કોઈક તો ખાસ લાગે છે. દીદીના જીવનમાં. દીદી પૂછે, નાની કોઈને પસંદ કરી લીધો છે? તારા રંગરાગ જોઈ મને વહેમ આવે છે. નાનીએ સ્પષ્ટપણે કહી દીધું છે, હા - વખત આવ્યે તમને કહીશ. આમને આમ એક વર્ષ નીકળી ગયું. કંદર્પ ફોન કરે આશાને. આશા કાયમ બીઝી હોય, કંદર્પને મળવાનો સમય પાળી શકે નહીં. કંદર્પ એની કંપની ઝંખે, આશાને એની જાણ છે પણ એ અવઢવમાં જ રહી ગઈ કે હા કહેવી કે ના કહેવી. જો નાનીએ નક્કી કરી રાખ્યું હોય તો પહેલાં એના લગ્ન કરી લેવા.

કંદર્પ ક્યાં સુધી રાહ જોયા કરે. અને ધીરે ધીરે એ નંદન તરફ ઢળતો ગયો. આશાને અપાતી ગીફ્ટ હવે નંદનને અપાતી થઈ ગઈ અને એક દિવસ ઘટસ્ફોટ થવાનો જ હતો તે થઈને રહ્યો. પણ નંદન ચેતી ગઈ. મોટી બેન મા બરાબર છે. એના જીવનમાં વિક્ષેપ પાડવો નથી. પોતે આખી વાત ફેરવી તોળી. છોકરાઓને પટ્ટી પઢાવતા તેને આવડે છે. કંદર્પ પ્રત્યે ફક્ત કૂણી લાગણી જન્મી હતી. હવે કંદર્પને બનેલીના રૂપમાં જોવા લાગી. મોટીબેનના જીવનમાં કંદર્પ સિવાય કોઈ નથી. જે મોટીબેને છાંયડી થઈ રાહત આપી છે એને બેવફા ન જ થવાય. કંદર્પને કહી દીધું હું તો તમારી સાળી છું. સાળી એટલે આધી ઘરવાળી. અને નાની નંદને સીવીલ મેરેજ કરી લીધા એના એક મિત્ર કશ્યપ સાથે. પછી મોટીબેન આશાને સમજાવી દીધું - હવે તો હું પરણી ગઈ. તમારે ક્યારે પરણવું છે? મારું કન્યાદાન કરવાનો લહાવો તમને ન આપ્યો, નાની બહેન થઈ મોટી બહેનનું કન્યાદાન કરીશ. તમારે હવે કંદર્પકુમાર સાથે લગ્ન કરી જ લેવા પડશે. મારા ખાતર તમે તમારા સુખને ઠેલ્યા કર્યું. તેથી જ મારે ઝડપથી નિર્ણય લેવો પડ્યો. કંદર્પ જેન્ટલમેન છે. તમારા માટે અનહદ પ્રેમ છે એમના મનમાં - તમારે એકલાને ત્યાગની દેવી બની જશ ખાટવા હતો. હવે અમે નવું ઘર લઈ અલગ રહેવા જવાના છીએ. આ ઘર પર ફક્ત આશાબેન અને કંદર્પ જીજાજીનો જ અધિકાર રહેશે.

સુખી વૃદ્ધા

કેટલા થયા સંતોકબા? સંતોકબા કહેધડે છે, ગામ આખામાં ફરી વળે - કોઈ માંદુસાજું થાય. કોઈનું મરણ થાય, કોઈના સગાઈલગનની વાત હોય. બોલાવો સંતોકબાને. સંતોકબા એટલે પારકી છઠ્ઠીના જાગતલ. સંતોકના સુમન સાથે લગન થયા ત્યારે તો એ દસ વરસની હતી. લગન એટલે શું? વર એટલે શું? એ કંઈ ખબર ન હતી. પાંચીકડે રમતી ને ચણિયાચોળી પહેરીને નવરાત્રીમાં ગરબે ધૂમતી. અલ્લહ ને બેફિકર, રમતિયાળ. પંદરમે વરસે આણું વળાયું. એ સાસરે આવી. ભરી ભરી સાસરી, ઘરમાં કળશીએક માણસો. સંતોકને પિયરમાં મા-બાપ નહીં. આ જ તો હવે એનું ઘર હતું. કામ કરવામાં એ પાછી પાની કરે નહીં. સંતોકની સુરેખ દેહચષ્ટિ, અણિયાણું નાક ને કામણગારી આંખો. સજીધજીને નીકળે તો જાણે અપ્સરા યે લજવાઈ જાય.

પણ સંતોકનું ભાગ્ય કાણું હશે. બે-ત્રણ વરસમાં, અઢારમે વર્ષે સુમનને કાળોતરો કરડ્યો ને સંતોષ દુઃખાણી, વૈધવ્યનો અભિશાપ. સંતોક પછી ગઈ એકલી ને અટૂલી, બની ગઈ લાચાર અને દયામણી સંતોક. જુવાનીને યે જાણે એરુ આભડી ગયો. ચાંદલા વિનાનું કોરું કપાળ અને ચૂડલા વિનાના અડવા હાથ. વેંત એકનો લાજનો ધૂમટો. ખૂણો પાળવાનો. લગ્નજીવનના ઓરતા અધૂરા રહી ગયા. એનો ઉત્પાતિયો સ્વભાવ ઠરી ગયો. સાસુને તો એ કડવી ઝેર જેવી લાગે. અપશુકનિયાળ, મારા દીકરાને ભરખી ગઈ રાંડ - પણ સસરાજી દેવચંદભાઈ સમજુ હતા. એમાં સંતોકનો શો વાંક? દિયર અને નણંદ વ્યવહારને વશ. સાસરિયામાં સમાઈ રહેવા માટે સહનકરતા રહેવું પડે. કારણ આ જ તો આશરો હતો, જીવનમાં? જીવનકળી ખીલે ખીલે, પુષ્પ બને એ પહેલાં તો એ કરમાઈ ગઈ. એ જીવતી રહી,

જીવવું પડે એટલે. સુખ અને આનંદ એના પ્રખર દુશ્મન હતા. ભૂતકાળનો બોજ લઈ એ જીવન વિતાવતી રહી. બાલ્યાવસ્થાની મુગ્ધતા ગુમાવી બેઠી હતી અને યુવાનીના ઉછળતા આવેગો મનોમન દબાવી દેવા પડ્યા. શરીર પર કરચલી પડી ગઈ અને જાણે અકાળે ઘડપણ આવી ગયું.

સંતોકને પોતાનું સંતાન ન હતું. દિયર જેઠના દીકરા-દીકરીઓને પોતાના ગણીહૂંફ આપી, પ્યાર આપ્યો, જતન કર્યું. પરિણામે સંતોક સૌની વહાલસોઈ મા બની રહી. મોટા પરિવારમાં મનદુઃખ થાય. પ્રસંગે-પ્રસંગે ઢસરડો એ કરે, રસોડામાં ભરાઈ રહે, અને મહાલે ઘરના સૌ. સંતોકે પોતાના મન આસપાસ એક કવચ બનાવી લીધું. માન-અપમાન લગાડવું નહીં. કોઈ બોલે મન પર લેવું નહીં. પોતાની ફરજ ચૂકવી નહીં. કોઈના બુમબરાડા, ગુસ્સાની સામે ઠંડા પાણીનું માટલું બની જવાનું. કોઈ પ્રતિભાવ આપવો નહીં. મહાદેવની જેમ વિષના ઘૂંટડા ગળી જવાના. યુવાની હતી, વૃત્તિઓના ધખધખારા થયા હશે, પણ એ સૌને શમાવી દીધા. અન્યાયના ભોગ બનવું પડ્યું. પણ ફરિયાદ કરવી નહીં. કોની પાસે રાવ ફરિયાદ કરવી? પોતાનું માણસ તો હતું નહીં.

કોઈ માંદુ પડે, હોસ્પિટલમાં રાતઉજાગરા કરવાના હોય, સંતોક હાજર. પ્રસંગ આવે, સો સવાસો માણસનું રસોડું હોય, સંતોક પ્રસંગ ઉકેલી દે. લગન હોય કે મરણ સંતોક ઊભે પગે હાજર. ઘણી કમાયો જ ન હતો, તો એની પાસે કોઈ મૂડી ક્યાંથી હોય? પરસેવો પાડીને જાતને જાળવવાની હતી. શરીરમાં કૌવત હતું, સ્ફૂર્તિ હતી, ઢસરડા બહુ કર્યા, હવે ઢળતી ઉંમર છે. શરીર થાક્યું છે. શક્તિઓ ઓસરવા લાગી છે. મનોબળ હજુ દૃઢ છે, તન ભલે ઢીલું પડ્યું. મનની મૃદુતા, ઋજુતા જાળવી રાખ્યા છે. શરીરની પીડા, બીમારી કે નિર્બળતાને ગણકારતી નથી.

સંતોક બહુ ભણેલી નથી. પુસ્તકો વાંચવાનું શીખી જ નથી. ઘડપણ આવ્યું, ધરમ ધ્યાનકરવું જોઈએ, પણ પાસે પૈસો નથી, સાધન નથી.

કંઠ મધુર છે, ગળામાં હલક છે. ભજનો ગણગણતી જાય. ભજન મંડળીમાં ક્યાંથી જાય. સવાર-સાંજ રસોડું હોય. જ્ઞાન તો બહુ દૂરની ચીજ છે. પોતાના કર્મમાં રચીપચી રહે છે. નથી આનંદનો અતિરેક કે નથી સુખદુઃખની વિભાવના. દુઃખ વેઠી વેઠીને મન કરક બની ગયું છે. બહારની આપત્તિઓને ચિત્ત પર સવાર થવા દેતી નથી. સંસારધર્મ નિભાવવો એજ એને મન આત્મધર્મ છે. સંતોક સહુનું કરી છૂટે, પણ એને કોઈ પ્રત્યેથી કોઈપણ પ્રકારની અપેક્ષા નથી. ઇચ્છામુક્ત જીવન જીવવું છે.

ઘડપણમાં સંતોક એકલી છે છતાં એને એકલતા પીડતી નથી, કનડતી નથી. કારણ એણે મનને એવી રીતે કેળવી લીધું છે. સૌ પ્રત્યે સ્નેહ વેરવો છે. મનમાં સદ્ભાવના છે. પારકા સુખે-સુખી થવાની ભાવના છે. સ્વભાવને એવી રીતે કેળવ્યો છે કે મમત્વ રાખવું નહીં. કામ કરીને છૂટી જવું, બીજાને મદદ કરી ભૂલી જવું. પરાવલંબન જોઈતું નથી. જાતમહેનત કરી રોટલો રળવો છે. સંસારમાં રહીને સંસારના રંગરાગ જોયા છે. કોઈ સુખી નથી. સંતાનો છે, એમને સુખ નથી. પોતાના પરાયા થઈ ગયા છે. ઘર ઘરકી કહાની, જોઈ જોઈ, મન સ્થિર બનાવી દીધું છે.

સંતોકબા સાઠના થયા, ત્યાં સુધી એક વૃધ્ધાશ્રમમાં રસોઈ ઘરમાં કામ કર્યું. અન્નપૂર્ણા બની સૌના પેટ ઠાર્યા. હવે પંચોતેરના થયા છે. રસોઈકામ છોડી દીધું છે, આશ્રમનો વહીવટ સંભાળે છે. સુખીદુઃખી જે કોઈ વૃધ્ધાશ્રમમાં આવે છે, સૌને સધિયારો આપે છે, વહાલની વીરડી સમા છે સંતોકબા. એમના જીવનમાં ક્યારેય સુખનો સુરજ તપ્યો જ નથી. પણ જીવનના સંઘ્યાકાળે એમનામાં આત્મેજ પ્રકટ્યું છે. એક આગવી અવસ્થાનો આગવો રંગ પ્રસર્યો છે. ભીતરની સમજણ પ્રગટી છે. નથી કોઈ પ્રત્યે રોષ કે અણગમો. ભગવાન પાસે ક્યારેય ખોળો પથરી કશું માંગ્યું નથી. સુખનો ઓછાનો જીવનમાં મળ્યો નથી. ગરીબીમાં બાલ્યકાળનું સુખ ન મળ્યું. લગ્નસુખ-પતિસુખ પણ માણવા નથી મળ્યું. ધનનું સુખ તો ક્યાંથી હોય, પણ ઇશ્વર એક

બારી હંમેશા ખુલ્લી રાખે. તનનું સુખ મળ્યું છે. રાતદિવસ ઢસરડા કર્યા છે. પગવાળી બેઠાં નથી. દુઃખોને અનિવાર્ય ગણી હસતે મોઢે સહી લીધા છે, ગીતાનો અભ્યાસ કર્યો નથી. પણ અનાસક્તભાવ કેળવ્યો છે. કર્મ કરવાનો અધિકાર છે, એ સત્ય સ્વીકાર્યું છે, અને એ પ્રમાણે જીવતર જીવ્યા છે. હવે ઇન્ટ્રોવર્ટ થયા છે. આંતરમુખી બન્યા છે. આશ્રમ એ જ એમનું ઘર. આશ્રમવાસીઓ એમના સંતાનો. જીવનના છેલ્લા શ્વાસ સુધી કાર્યરત રહેવું છે, સેવાભાવથી. સહજ સ્વીકાર છે, સર્વ પ્રકારની પરિસ્થિતિઓનો. માનવધર્મ બજાવી લેવો છે.

ક્યારેક કોઈ પૂછી બેસે, સંતોકબા કેટલી ઉંમર થઈ? હજુ થાકતા નથી, કંટાળતા નથી? ના, શરીરને બેઠાડું બનાવી દેવું નથી. એને ચાલતું રાખવું છે. શરીર ભલે ઘરડું થતું જાય, મનથી ઘરડું થવું નથી. સંતોકબા વિશ્વાસપૂર્વક કહે છે કે ‘મારો વાલો દયાળુ છે, સૌની સારસંભાળ લેવાવાળો છે. એ બોલાવશે ત્યારે ચાલી નીકળવાનું. જીવ છે ત્યાં સુધી જીવતા રહેવાનું, કામ કરતા રહેવાનું. સંતોકબા વૃધ્ધા છે, સુખી છે. ગરીબીમાં પણ એમણે સતત બીજાઓને આપ આપ કર્યું છે. કોઈ પાસે કદી કાંઈ માંગ્યું નથી, ઇશ્વર પાસેથી પણ નહીં.

સ્વીકાર

મંદિર તારું વિશ્વ રૂપાળું,
સુંદર સર્જનહારા રે.

કોઈ કહેશે કે ભગવાન કેવો હશે? આવા વિશાળ વિશ્વનો સર્જનહાર કેવો હશે? કેવો હશે, શું કરતો હશે? ક્યાં રહેતો હશે? ઈશ્વર સર્વ વ્યાપ્ત છે, કણ કણમાં છે. એ અદૃશ્ય છે, અગોચર છે. પ્રત્યક્ષ નથી પણ પરોક્ષપણે એની હાજરી પણ અનુભવી શકીએ છીએ. નરસિંહ મહેતાએ ગાયું, પવન તું, પાણી તું, તેજમાં તત્ત્વ તું, ઉપર વિશાળ આકાશ, એમાં ઝગમગતા અનેક તારલા, જે અંધકારમાં ટમટમે છે, શિતળ ઉજાસ આપે છે. આકાશમાં ચાંદો, સૂરજ ને તારા. રંગબેરંગી મેઘધનુષ. કુદરતી નજારા અદ્ભુત હોય છે. અફાટ મહાસાગર અને ઊંચા હિમાચ્છાદિત પહાડો. ગોળનું ગળપણ દેખાતું નથી, અનુભવી શકાય છે. હવા દેખાતી નથી પણ એની ઠંડી લહર શરીરને સ્પર્શી જાય છે.

કરોડો, અબજો માનવ, દરેકના ચહેરા મહોરા અલગ, આંગળાની છાપ અલગ. કેવી સંપૂર્ણ છે આપણા શરીરની રચના. આવી વિશાળ સૃષ્ટિમાં આપણું અસ્તિત્વ કેટલું? એક બુંદ સરખું? એક પરપોટા સરખું? ઇસ સંસાર કાગદકી પુડિયા, બુંદ પડે ધુલ જાના હૈં. અફાટ રણપ્રદેશમાં એક નાની શી ગલીના નાકે જઈ ઊભા રહીએ, કોણ ઓળખશે આપણને!

તો પછી માણસમાં આટલું ગુમાન શા માટે? આપણે આપણા ઘરનાં વડીલ, આપણી જ્ઞાતિના પ્રમુખ, સોસાયટીના સેક્રેટરી. so what? આપણે આપણી જાતને મૂલ્યવાન માની બેસીએ, બીજાને તુચ્છ ગણીએ. આપણને લાગે કે ઘરસંસાર આપણે લીધે જ ચાલે છે. હું નહીં હોઉં ત્યારે તમારા બધાનું શું થશે? હું કરું, હું કરું, એ જ

અજ્ઞાનતા. શકટનો ભાર જેમ શ્વાન તાણે.

આ અનંત કાળની ગર્તામાં આપણે તણાઈ જવાના. મહાસાગરમાં એક મોજું ઊઠે, કિનારે અથડાય ને ફરી પાછું એ જ જળમાં સમાઈ જાય. સાચેસાચ અંતરથી કેટલા લોકો આપણને ચાહે છે. જેને તમારી ગરજ છે. જે તમારા આશ્રિત છે, ખરેખર એવું કશું નથી. બધે ગરજના સોદા છે. ગરજ સરી વૈદ વેરી. તો પછી આ અભિમાન શા માટે? કાળના વિરાટ સાગરમાં ઊઠેલો એક માત્ર તરંગ સમું જીવન છે આપણું. આપણું જીવન છે, પણ એ જીવન ઉપર આપણો અધિકાર છે ખરો? ક્યારે હાર્ટ એટેક આવશે, ક્યારે મૃત્યુ આવીને ઊભું રહેશે? છે ખબર આપણને? ક્યાં જન્મ લેવો, ક્યારે જન્મ લેવો, ક્યાં પરિવારમાં, ક્યાં માબાપને ત્યાં એ નક્કી કરવાનો કોઈ અધિકાર છે આપણને? ક્યારે મરવું, ક્યાં મરવું, કેવી રીતે મરણ આવશે, છે કોઈ ખરખબર? જન્મ મરણની બાજી તો એ આપણો વહાલો એના હાથમાં રાખી બેઠો છે. ચોપાટ માંડી આપી છે, રમત આપણે રમવાની છે. પણ પાસા પોબાર પાડવા એ એની મરજી છે. આવડત છે, હોંશિયારી છે, મેં વિશાળ ઔદ્યોગિક સામ્રાજ્ય સ્થાપ્યું છે, એનો ગર્વ છે, અહંકાર છે. પળવારમાં આગ લાગશે, બધું બળીને ભસ્મ થઈ જશે. સુનામી આવશે, બધું તણાઈ જશે. લાચાર થઈ જોયા કરવું પડશે. બાજી આપણા હાથમાં નથી જ નથી. માણસ જાણે મેં કર્યું, કરતલ દૂજો હોય. પળમાં એ બેઠો બેઠો બાજી બનાવે ને પળમાં બગાડે. ન જાણ્યું જાનકીનાથે સવારે શું થવાનું છે.

તિનકા તિનકા ચૂનકર મહેલ બનાયા, લોગ કહે યે મેરા ઘર હૈ.

યે ના તેરા, ના યે મેરા, યે તો રૈન બસેરા હૈ!

કાળનો વંટોળ ઉઠશે, એની ઝાપટમાં આપણે સૂકા પાંદડાની જેમ ક્યાંયે ઊડી જઈશું. ક્ષણ પછી આપણી હયાતિ હશે કે નહીં એની ખાતરી આપણને નથી. ગમે તેટલા મહાન રાજાધિરાજ, સિકંદર જેવાને મૃત્યુએ છોડ્યા નથી. એક પળ પૂરતો પણ વધારાનો શ્વાસ મળવાનો નથી. જીવ તું શીદને ચિંતા કરે, કૃષ્ણને કરવું હોય તે કરે, ઇશ્વરની શરણાગતિ

સ્વીકારીએ. એ જેમ રાખે તેમ રહીએ. એની ઇચ્છાને આધીન થઈ રહીએ. એમાં જ શાણપણ છે. ઇશ્વર પ્રત્યે ઊંડી આસ્થા ધરાવીએ. સર્વ પરિસ્થિતિનો સહર્ષ સ્વીકાર. બધું સમજીએ છીએ. ગીતાના શ્લોક મોઢે છે, રોજ પાઠ કરીએ છીએ. છતાં મોહ છૂટતો નથી. ગર્વ ગળતો નથી.

જો ઇશ્વરની ઇચ્છા વિના એક પાંદડું પણ હાલતું નથી તો પછી શાણપણ એમાં જ છે કે ઇશ્વરની શરણાગતિ સ્વીકારી લઈએ, આસ્થાપૂર્વક, હરિ કરે તે ખરું. એનામાં વિશ્વાસ મૂકીએ. હું હરિનો, હરિ છે મુજ રક્ષક. એહ ભરોસો જાય નહીં. જે ગમે દેવ જગદીશને તે તણો ખરખરો ફોક કરવો. સ્વીકારભાવ. જીવાડે છે તું અને મારશે પણ તું. અસ્તિત્વની ઇચ્છા સામે આપણું કશું ચાલવાનું નથી તો પછી સંઘર્ષ કરવો નથી, તરફડીને મરવું નથી. મારી નાવ તમારે હાથ, હરિ હંકારજો રે - અહં છોડી નિર્ભાર થઈ જઈએ, જો સુખેથી જીવવું હોય તો. એ તો આપણા હાથમાં છે ને!

પ્રકૃતિની ગોદમાં

બીજમાં વૃક્ષ તું, વૃક્ષમાં બીજ તું.
તેજમાં તત્ત્વ તું, શૂન્યમાં શબ્દ તું.

ઈશ્વરે સકળ સૃષ્ટિની રચના કરી. પશુ, પંખી, માનવ સર્જ્યા. માનવ સંસ્કૃતિની વિકાસગાથામાં પ્રકૃતિનું અનિવાર્ય, અમૂલ્ય પ્રદાન રહ્યું છે. પ્રકૃતિ વિના જીવન શક્ય નથી. મનુષ્ય પોતે જ પ્રકૃતિનો અંશ છે, તેથી પ્રકૃતિ સાથે એકરૂપતા સાધવા એને પોષક બની રહી છે. નદીને કિનારે જ અનેક સંસ્કૃતિઓ વિકસી. ગંગા, યમુના, સતલજ, નાઇલ, રહાઇન નદીના કાંઠે.

કુદરત વિકરે, રૌદ્ર રૂપ ધારણ કરે, માણસને છિન્ન ભિન્ન કરી મૂકે. માણસ ભયભીત થઇ એનું રક્ષણ માંગે. નદીમાં પૂર આવે, ગામોના ગામ તણાઇ જાય. જવાળામુખી ફાટે, લાવા ઓકે. એ જ કુદરત જ્યારે સૌમ્ય બને. માનવી એના સૌમ્ય સ્વરૂપથી હરખલેલો થઇ જાય. એનું મન નવપલ્લવિત બની જાય. એના અસ્તિત્વને ઉઘાડ મળે. પ્રકૃતિ જીવનદાત્રી છે પરમ પોષક છે. એનું સૌંદર્ય માણવાં મન હૃદયના કમાડ ઉઘાડા રાખવા જોઇએ. શિયાળાની સવારનો કૂણો તડકો, વરસાદી સાંજની ભીનાશ, કોયલનો ટહૂકો લઇને આવતો મંદ વાસંતી વાયરો, જે ફૂલોની ફોરમ પ્રસરાવે છે, નભની વિશાળતા અને સાગરની ગહનતા, પર્વતની અડગતા માનવ જીવનને સ્પર્શી જાય છે, જીવનના શાશ્વત મૂલ્યોને ઉજાગર કરે છે. પ્રકૃતિનો વાત્સલ્યસભર સ્પર્શ કેવો શાતાદાયક લાગે? નિર્મળ નિર્સર્ગના સંગમાં ગાળેલી ક્ષણો મધુર હોઇ, સત્સંગ સમી બની જાય. અશાંતિને શાંતિમાં, અસહિષ્ણુતાને સહિષ્ણુતામાં પરિવર્તિત કરી દે.

વિજ્ઞાન અને સભ્યતાને નામે આપણે પ્રકૃતિથી દૂર થતા જઇએ છીએ. We have no time to stand and stare? યંત્રવાદી બની ગયા છીએ, ભૌતિકવાદ વકર્યો છે. સતત ઉચાટમાં અને રઘવાટમાં અમથા

અમથા અમતેમ દોડી રહ્યા છીએ. થાકી મરીએ છીએ. મનોરંજન, નાટક સીનેમા, આધુનિક સુવિધાયુક્ત ઉપયોગો જીવનને શુષ્ક બનાવી દે છે. કૂવા કાંઠે પનિહારી દોરડાથી પાણી સીંચે, વટેમાર્ગુને ધરવે, એ દૃશ્ય કેટલું રળિયામણું લાગે?

આકાશી વૈભવ માણવાની ચેતના માનવી ગુમાવી બેઠો છે. કોઇ કહેશે આજનો માનવી તો જૂના જમાનાની પેઢી કરતાં વધુ વૈભવશાળી છે. હા, આર્થિક સંદર્ભમાં વૈભવ એટલે કરોડો રૂપિયાનો ફ્લેટ, બેંકમાં તગડું બેલેન્સ કે આંગણે મર્સીડીઝ ગાડી. આપણી આ માન્યતા ઉપરછલ્લી છે, જૂઠી છે. સાચું ધન માણસનાં મનની અમીરી છે તિજોરીમાં છે એ નહીં. સાચો વૈભવ આપણા હૃદયમાં છે, મનની ઉદારતામાં છે. જે અક્ષયપાત્ર સમું છે. એ ધન ન ચોર્ય. રાજા ચોરી ન શકે. આગ બાળી ન શકે. લૂંટારા લૂંટી ન શકે. ખૂટે, તે ખજાનો, વૈભવ તો દિન દિન વૃદ્ધિ પામે. એ આપણા અંતરતલમાં અખૂટ ભર્યો છે. વાઘત દિન દિન સવાયો, મૈં તો રામરતન ધન પાયો.

પ્રકૃતિના ભોગે આધુનિક શહેરી સંસ્કૃતિનું વિસ્તરણ કરવા જતા કરવતની ધાર આવતા વેતરે ને જતા યે વેતરે, આપણે પર્યાવરણ પર પ્રદુષણોના પ્રહારો કરી કરી વૃક્ષોનું નિકંદન કાઢી રહ્યા છીએ જે જતે દિવસે આત્મઘાતી પ્રતીત થશે. પ્રકૃતિના પ્રત્યેક અંશમાં દૈવી અંશનું આરોપણ કરી એને પૂજવાની આપણી સંસ્કૃતિ છે. પીપળા, વડના વૃક્ષને પૂજીએ છીએ. પુણ્યસલીલા નદી આપણી માતા છે. હરિયાળી વનરાજી અને લીલાંછમ ખેતરો પ્રકૃતિની દેન છે. જ્યાં જ્યાં પ્રકૃતિ છે ત્યાં ત્યાં તીરથધામ છે. પ્રભુ ફક્ત મંદિરમાં નથી બીરાજતો, એ તો પ્રકૃતિના પ્રત્યેક કણ કણમાં વ્યાપ્ત છે.

જે પ્રકૃતિ સમીપે તે જ પરમસમીપે.

શ્રાવણ

મેહુલિયો ગાજે ને માધવ નાચે, રૂમઝૂમ વાગે છે પાય ધૂધરડી.
મારું મન મોર બની થનગાટ કરે. મોર કેકારવ કરે ને મેહુલિયાને
સાદ પાડે. આકાશમાં ઘનઘોર વાદળ ઘેરાયું. વીજલડી ચમકે અને વાયરો
વાય, અષાઢમાં શરૂઆતમાં વાંછટ, ફરફર વાવાઝોડું અને પછી
સાંબેલાધાર વરસાદ ચારેકોર જળબંબોળ. અને પછી શ્રાવણમાં
સરવડા! સમગ્ર સૃષ્ટિમાં ચેતન, નવચેતન પ્રકટે. ધરતી કો આકાશ
પુકારે, આજા રે આ જા પ્રેમદુવારે - આના હી હોગા - અને પછી
ધરતી અને આકાશનું પ્રેમમિલન. ચોમેર ખુશહાલી પ્રસરે.

સામાન્યજન, આવકારે, આવ રે વરસાદ, ઘેબરિયો પરસાદ, ઊની
ઊની રોટલી ને કારેલાનું શાક. અને કવિ હૃદય તો નાચી ઊઠે -

અને પેલો વિરહી યક્ષ - કાળા વાદળા સાથે પ્રેમીકાને પ્રેમસંદેશ
મોકલે, દૂત બનાવીને-

આભમાં ઝરમર વરસે મેહ, ઉનાળામાં અકળાવતો બફારો - વરસાદ
આવ્યો અને ઠંડક કરી ગયો. વર્ષાનાં વધામણાં તો મેઘ મલ્હાર ગાઇને
જ થાય. હૈયે વજન વરતાય ને આંખમાંથી આંસુરૂપે ટપકે, એમ ગગનને
વિરહનો બોજ વધે, વાદળથી જીરવાય નહીં ને વાદળ થઈ વરસે. નાના
ટપોરિયા કાગળની હોડી બનાવી તરાવવા નીકળી પડે.

વો કાગજકી કસ્તી, વો બારિસકા પાની, મોટી ઉંમરે ભલે વરસાદનાં
દિવસોમાં શાલ વીંટાળી ઘરમાં ટી.વી. સામે બેસી રહીએ પણ મન તો
દોડી જાય, બચપણનાં દિવસોમાં - વર્ષારાણીના રૂસણાં દૂર થયા,
આપણા મનામણાં થકી. ધરતીને ફળદ્રુપ કરવા વરસાદને આમંત્રણ
અપાયું.

સૂકા ભૂક પહાડ વરસાદમાં માથાબોળ સ્નાન કરે અને એની
તિરાડોમાંથી પાણીના ઝરણાં ફૂટે, ધો ધો કરતાં ધોધ પડે અને પછી

યુવા હૃદય હેલે ચડે. આતી હૈ - ખંડાલા - બુશીડેમ છલકાય. કયો
અભાગિયો જીવ વરસાદના પાણીમાં કે ધોધનાં પાણીમાં પલળવા ન
લલચાય? રહસ્યના ઘૂંટાતા વાદળોનું મદહોશ વાતાવરણ રચાય. જૂના
સંસ્મરણો વિષાદ રચે અને યુવા હૈયામાં આશ્લેષનો પ્રસાદ વહેંચાય.
રોમાન્સની ઋતુ, ને જીન્સી મદહોશ આવેગ. દરિયામાં તોફાની મોજાં
ઉછળે. ધુમ્મસી વાતાવરણ રચાય. ફોગ હેઝ ઇટ્સ ઓન બ્યુટી. કલાત્મક
અલૌકિક સૌંદર્ય ભાસે,

મેઘા છાયે સારી રાત, બૈરન બન ગઈ નિંદીયા.

વરસાદ એકલા માટે વિષાદ અને બેકલાં માટે ઉન્માદ હોય.

ચોમાસું એટલે આંખોને આવારા કરતી ઋતુ.

બરસાતમેં - તાકધીનાધીન - હમ સે મીલે તુમહી સજન.

રૂપાની ધૂધરી વાગે - કૂંપળો ફૂટે. તાજા તૃણાંકુર જાણે વરસાદ
પછી માટીના ગર્ભાધાનનું પરિણામ. આ કૂંપળોનું કોળવું, ઊગવું,
મહોરવું, કેવું મનોહર? વરસાદી ઝપાટાંની તાજી છાલક, ને ભીની
ભીની માટીની માદક સુગંધ. તાજગીની મહેક. કોળવું એટલે તાજગીની
મહેક, કશુંક નિર્દોષ, અસ્પર્શ્ય, નિજીવ જીવંત કરતું. પ્રકટીકરણ,
ધરતીની રતિકીડાની ચરમસીમા, તરસતી કાયા અને મનની માયાનું
મિલન, લગરીક ભીનાશ થકી. ધરતીને રૂંવાડે રૂંવાડે હરિયાળી પ્રકટે,
ધરતીને પ્રેમચેષ્ટાના ફળ સ્વરૂપે, વાયુ વીંઝણો ઢોળે, જરા અમથો
વાયરો વાય ને ધરતી મહેક મહેક થઈ જાય. પ્રિયતમના અતિ કોમળ
સ્પર્શ થકી રોમાંચિત થઈ જાય સમગ્ર સૃષ્ટિ. પ્રકૃતિ અવનવા રંગો
ધારણ કરે. સાંજ પડે, વરસાદથી ધોવાઈને સૂર્યકિરણો પશ્ચિમી
આકાશમાં મેઘધનુષ રચે.

વર એટલે પાણી અને જળનો પોકાર એટલે વરસાદ. એમ આપણે
યાદ કરીએ ને વરસાદ ટપકી નથી પડવાનો. એ તો આવશે, ધરતીના
પોકારવાથી જે વરસે તેનું નામ વરસાદ. ધરતી સાદ પાડે અને
આકાશમાંથી જળનો વરઘોડો નીકળે જાન કાઢીને ધરતી સાથે મિલનનો
તલસાટ લઈને. ધરાની અભીપ્સા થકી જ વરસાદનો પિંડ રચાય. આકાશી

વાદળો - જાણે રૂનાં પોલ, ઘડી ઘડી રંગ બદલે - રંગબેરંગી દૃશ્યોનો જાણે આકાશમાં મેળો ભરાય. ક્યારેક સફેદ દૂધ જેવા, ક્યારેક જામલી અને આષાઢી માહોલમાં રંગ ધરે શ્યામ. આકાશી રંગલીલા બાદ વરસાદની જળયાત્રા નીકળે. એના પલટાતાં રંગરૂપ અતિ મનોહર. વીજળીનો ચમકાર એટલે આભના ચહેરા પર છલકાતી સ્મિતની રેખા. વાદળાં ગતિ પકડે. વરસી પડે અને ધરતી બાહુ પ્રસારી, આલિંગન આપી, પોતાનામાં એને સમાવી લે, ઝીલી લે.

આ શ્રાવણ વરસે સરવડે, કોઈ ઝીલો જી. એકમેકમાં એકતાલે સમાઈ જાય અને ચોમેર ખુશીની લહેરો છલકાઈ જાય. અદીઠ જળદેવની અસીમ કૃપા આપણી અંદરબહાર, ચોમેર ઉતરે અને એક વિરાટ, કમનીય શિલ્પ રચાઈ જાય. અને એ પ્રસન્નતાને અભિવ્યક્તિ આપવા શબ્દો શોધ્યા યે નહીં જડે. વરસાદની સ્નેહધારાના નાદમાંથી જ સંગીતની લિપી શોધાઈ હશે. વરસાદી સ્નેહસંગીતનું ચાહક હોય છે ચાતક પક્ષી. વરસાદના વિવિધ સ્વરૂપોમાંથી નીતરે છે સંગીત અને સૌંદર્ય અને સૃષ્ટિ અનુભૂતિ કરે છે ધન્યતાની, દિવ્યતાની.

વરસાદના સ્પર્શ માત્રથી ગાત્રોમાંથી ગૂંજી ઊઠે અવ્યક્ત દિવ્ય સંગીત. માટીની સુગંધ થકી ભીતરમાં આનંદના કુવારા ઊઠે અને દિલ થઈ જાય બાગ બાગ. રોમે રોમ એના કૃપા સ્પર્શથી થઈ જાય પ્રસન્ન, પ્રસન્ન. મૂરઝાઈ ગયેલી મનની જૂંઘની વેલ વરસાદી જાદુથી મલકી ઊઠે.

માટીમાંથી કૂંપળો ફૂટે, કૂંપળોમાંથી ગંધ ફૂટે, ફૂલ બનીને. પૃથ્વીમાં અમૂલ્ય સુગંધ ખજાનો છે, એની પ્રતીતિ કરાવે છે વરસાદ.

શ્રાવણ એટલે ભીંજાવાનો મહિનો. શિવજીનો મહિમા - શ્રાવણમાં સાતમ આઠમનો મેળો ભરાય. જુવાનિયાના પાવા વાગે. રાસની રમઝટ બોલે. જન્માષ્ટમી આવે, કૃષ્ણજન્મ ઉજવાય. નંદ ઘેર આનંદ ભયો. હવેલીમાં હરિયાળી, ડ્રાયફ્રુટ, શાકભાજી, પવિત્રાના હિંડોળા શણગારાય, ભક્તિની ધારા વહે, રક્ષાબંધનમાં હેતના ઝરણાં વહે, ભીનાશ એ શ્રાવણની નિયતિ. આખો મહિનો પવિત્ર, ઇશ્વરની

આરાધના, ભક્તિનો મહિનો. શ્રાવણને પામવાની અભિલાષા પ્રકટે.

શ્રાવણના સરવડા, વરસાદની છાલક વાગે, છલકાઈ જવાય, ભીંજાઈ જવાય. સૂર્યનો સોનેરી રંગ વસુધાના લીલા રંગ સાથે સંયોજાય અને અનન્ય પ્રતિબિંબો રચાય. વાદળની વહેલમાં બેસીને શ્રાવણની સવારી પધારે. શ્રાવણી વાદળ જાણે વરરાજા અને ધરતી લગ્નાતુર કન્યા. લગ્નમાં આકાશી ચંદરવો બંધાય. શ્રાવણમાં સૌંદર્ય નીખરે, કમનીયતા અને રમણીયતા મહોરે. સૃષ્ટિ સોળ શણગાર સજે. ધરતી રસકીય બને, ફળવતી બને. શ્રાવણમાં વસુધાની કુખ ફળે. વનરાજે ખીલે. અંકુરો પુષ્પ બને. મિલનનો માહોલ રચાય. ભાવભીવો ભાવ પ્રભાવ બની વિસ્તરે. બધું જ લીલુંછમ્મ. વર્ષાનાં ફોરાંનો લય, પવન ઝીલે, સંવાદ રચાય. પ્રકૃતિ પ્રસન્ન થઈ જાય. મન, હૃદય, અંતરમાં હેત નીતરે.

પંચાત

કહે છે બિલાડીના પેટમાં ખીર ટકે નહીં. સ્ત્રીઓનાં પેટમાં કોઈ વાત ખાનગી રહી શકે નહીં. જાણે બ્રોડકાસ્ટીંગ સ્ટેશન. આકાશવાણીમાંથી સમાચારનું પ્રસારણ થઈ જાય. દુનિયાને ખૂણે ખૂણે સમાચાર પ્રસરી જાય. ખાનગી વાત છે, કોઈને કહેતા નહીં - બસ આટલું કહેવાનું - મેં ફક્ત તને જ કહ્યું છે, બીજાને કહેતી નહીં. આ તો રહેવાયું નહીં એટલે. અને વા વાતને લઈ જાય, મીઠું, મરચું ભભરાવાય, એક કાનેથી બીજા કાને, એક જીભેથી બીજી જીભે. વાતનું આખું સ્વરૂપ બદલાઈ જાય.

કહે છે ચાર મળે ચોટલા, ભાંગે ઘરના ઓટલા. પછી એ ઓટલો ઘરનો હોય કે મંદિરનો. ચોવટ કરવા માટેનું સ્થળ એટલે ઓટલો. માહિતી અનેક મુખે વહેતી થાય ત્યારે એ પંચાતનું સ્વરૂપ પકડે. નવરા બેઠા નખ્ખોદ વાળે. આવા ગામગામમાં ઘણી વખત નિર્દોષ માણસ ઝડપાઈ જાય, દંડાઈ જાય. માહિતી, ખટપટમાં પરિણમે. નિખાલસ છોકરીને ચાલુ છોકરીમાં ખપાવી દેવાય. કોઈના લગ્ન થતા અટકી જાય. કોઈના ઘરમાં ઉંબાડિયું મૂકાઈ જાય. આવી ગોસીપ કરવામાં સ્ત્રીઓ માહેર હોય છે. જો કે પુરુષ તદ્દન અપવાદરૂપ હોતા નથી.

સોસાયટીમાં, સમાજમાં, કીટીમાં સ્ત્રીઓનું ટોળું એકત્ર થાય. જે હાજર ન હોય એના નામની પત્તર ખંડાઈ જાય. બૈરાઓમાં એક ખૂબી છે કે એકની એક વાત ચળાવીને કલાકો સુધી પંચાત કરે. છેલ્લે ઊઠતી વખતે કહેશે, છોડો - આપણને શું લાગેવળગે? મેલો ને નકામી પંચાત! બહેનો વચ્ચે વાતના ટોપીક હોય છે, દીકરાની વહુ, ઘાટી, દરદાગીના, લેટેસ્ટ ફેશનના વસ્ત્રો, કોઈને ત્યાં પ્રસંગ ગયો હોય એમાં કયાશ શોધવાની. પુરુષો ભેગા થાય, એમની પાસે ટોપીક હોય, દેશ-દુનિયા, ક્રિકેટ, મોદીએ શું કરવું જોઈએ, શું ખોટું કર્યું, ક્રિકેટમાં વિકેટ કેમ પાડવી, રન લેવામાં ભૂલ કરી, નાહક આઉટ થઈ ગયો. ટોસ જીતીને પ્રથમ દાવ લેવો જોઈતો

હતો. પોતાના અંગત અભિપ્રાય પ્રમાણે દેશ ચલાવવો જોઈએ. જો કે આજકાલ ટી.વી. પર સીરીયલો રજુ કરવામાં આવે છે. ખોટા મેસેજ મળે. ભવ્ય રાજમહેલ જેવા સેટ, સાસુ-વહુ, નણંદની ખટપટ. વહુ હોશિયારીથી બધી કસોટીમાંથી પાર ઉતરે. લેટેસ્ટ ફેશનના કપડાં, દાગીના - રાત્રે સૂતી વખતે પણ, લગ્ન પ્રસંગ જેવા કપડાં, હોસ્પિટલમાં જાય ત્યાં પણ સેલા, સાડી, દાગીના પહેરી રાખ્યા હોય. કૂચલી, ને કાવાદાવા, ખટપટો શો સંદેશો આપવા માંગતા હશે આવી સીરીયલોના નિર્માતાઓ.

આજકાલ પ્રસાર માધ્યમો વધ્યા છે, ડિજિટલ યુગનો જમાનો છે. વોટ્સ અપ, ફેસબુક ફોરવર્ડ કરતા રહો - આખી દુનિયામાં સમાચાર પહોંચી જાય, એક ક્લીકથી. કાયદેસર રીતે અક્ષરશઃ વાત રજુ કરવાને બદલે એમાં મીઠું, મરચું ઉમેરી લોકભોગ્ય બનાવવાની કળા એમની પાસે છે. ખાલી મમરા કોઈને થોડા ભાવે, એમાં વઘાર કરો, સેવ, બટાટા, પૂરી, ચટણી ખાટી, મીઠી, તીખી ઉમેરાય. ભેળ ચટાકેદાર બની જાય.

આપણા દેશમાં સૌથી વિશેષ નવરાશ મળે છે, બહેનોને. ઘરઘાટી ઘરકામ કરે, વહુ લાવ્યા છે શું કામ? અમને તો મરવાની કુરસદ નથી, એમ બોલતી જાય, પણ હોય છે સાવ નવરીધૂપ. અડોશ પડોશમાં, ફોન પર કલાકો સુધી વાત કરતા થાકતી નથી સ્ત્રીઓ. ઘર ઘરની કહાનીઓ પ્રસારિત થઈ જાય, શું કરીએ બેન, ઘરે ઘરે માટીના ચૂલા. દીકરાની વહુના દોષ જ દેખાય. એના વગોણા થાય. પોતાની દીકરીને ચડામણી કરે, વિચારે નહીં કે મારી વહુ પણ કોઈની દીકરી છે.

બાકી તો દરેક ગામમાં ચોરા ચૌટા હોય. પાનના ગલ્લાં હોય. નવરાધૂપ રોમિયો, જુવાનિયા, પાન ચાવતા જાય, પિયકારી મારતા જાય, આવતાં જતાં બૈરાઓની મજાક ઉડાવતા જાય, આંખ મીંચકારતા જાય. નવરા બેઠાના આ બધા તમાશા છે. રામાયણ કાળમાં પણ ધોબીઓ હતા, સીતાજીની ટીકા કરવાવાળા. આજે પણ આવી પ્રવૃત્તિઓ ચાલુ જ છે. આ બધા છે નવરાઓના ઉધામા. જો આ બધા કામે લાગી જાય તો ખટપટ ઓછી થઈ જાય.

પર્ણોત્સવ

વરસાદની ઋતુ છે. ધોધમાર વરસાદ પડે છે. નદી નાળાં છલકાયા છે. ડેમ છલકાય છે. મુંબઈમાં પવન કે વિહાર તળાવ છલકાયા. લોનાવાલામાં બુશી ડેમ ઓવરફ્લો થયો છે. સરખેસરખા મિત્રો ગાડી લઈ નીકળી પડે છે, નજીકના હીલ સ્ટેશને. ઉનાળામાં સૂકાભક ભૂખરા ડુંગરાઓ હવે લીલાછમ થઈ ગયા છે. હરિયાળી ખીલી છે, વનરાજી મહોરી છે, પહાડ પરથી ધોધ પડે છે. વરસાદી માહોલમાં ભીંજાવાનું સૌને ગમે. ઘરતી હરીભરી ચૂંદડી ઓઢી નવોઢાની જેમ હરખાય છે. પહાડ ફાડીને પાણીના ઝરણા ફૂટે - લીલાછમ પાન-અદ્ભુત સૌંદર્ય ખજાનો દૃષ્ટિગોચર થાય. વરસાદની વાત જ નિરાળી. જ્યાં નજર નાંખો હર્યાભર્યા પાન. લીલમલીલા, અનેકાનેક રંગ વૈવિધ્ય. લોંગ ડ્રાઇવ પર નીકળી પડીએ. પાન લીલું જોયું ને તમે યાદ આવ્યા. ભગવાન યાદ આવી જાય.

ભારતીય સંસ્કૃતિ કુદરતપ્રેમી. નદીને માતા ગણીએ. વડ, પીપળામાં ઇશ્વરનો નિવાસ માની એની પૂજા કરીએ. સ્ત્રીઓ સૌભાગ્ય માટે વડસાવિત્રીનું વ્રત કરે. પીપળાને પાણી રેડીએ. પીપળપાન નોટબુકમાં રાખીએ. કેટલી ભવ્ય કલ્પના? વટસ્ય પત્રસ્ય પૂટે શ્યાનં, બાલંમુકુંદ મનસા સ્મરામિ. બાલ કૃષ્ણ મોઢામાં અંગૂઠો લઈ ચૂસે છે, વડના પાન ઉપર સૂતા સૂતા અને બાળક જન્મે, છઠ્ઠી મંડાય, નામકરણ વિધિ થાય. ઓળી ઝોળી પીપળપાન, ફોઈએ પાડ્યું કનેયો નામ.

શુભ પ્રસંગ આવે, ઘરને આંગણે તોરણ બંધાય, આંબાના પાન, આસોપાલવના પાનના. શુભ કળશ પર નાળિયેર મૂકી ઇશ્વરીય તત્વને આલ્વાન કરીએ, ફરતે પાંચ આંબાપાન મૂકીને. ભારતીય સંસ્કૃતિ પ્રકૃતિ પૂજક છે. પ્રસંગે પ્રસંગે ભોજન સમારંભ યોજાય.

ભોજનને અંતે નાગરવેલનું પાન ન ચાવીએ તો ભોજનની મજા મરી જાય. અમેરિકામાં ઓક્ટોબર, ડીસેમ્બર મહિનામાં વૃક્ષોનાં પાન ખરી પડ્યા હોય. બરફની ચાદર ઢંકાઈ જાય. પણ જૂન - જુલાઈ સમરમાં ગરમી પડે. સપ્ટેમ્બર આખરમાં વૃક્ષો પાન ખેરવે એ પહેલાં FALLS SEASON શરૂ થાય. લીલા પાન, લાલ, પીળા, સોનેરી, દાડમી, રૂપેરી. વિવિધરંગો ધારણ કરે. કુદરતનો અદ્ભુત નજારો, માઈલોના માઈલો સુધી. સુપર્બ, ફન્ટાસ્ટીક શબ્દો તો ફીકા લાગે. નજર હટે જ નહીં. જોતાં મન ધરાય નહીં. સર્વત્ર પર્ણવૈભવ, પર્ણોત્સવ જાણે. પાન ગુણકારી ઔષધિ તરીકે કામ લાગે. ચૈત્ર મહિનામાં કડવા લીમડાની કૂણી કૂંપળો - કાચા લીલા - પીળા પાનનો રસ કાઢીને પીવાથી નિરોગી બનાય.

આપણે વૃક્ષ પ્રેમી, વૃક્ષ પૂજક. વૃક્ષનું થડ મજબૂત. એમાંથી ડાળીઓ ફૂટે, અને એના પર પાન ઝૂમે. પાંદડું લીલું ને રંગ રાતો. મેંદીના પાન વાટીને હાથે પગે લગાવાય. સૌભાગ્યની નિશાની, અને ગરમીમાં રાહત આપે. વૃક્ષનું એ અતિ મહત્વનું અંગ. તરૂવર તાજની જેમ પોતાને શિરે ધારણ કરે. પાંદડું એટલે ઝાડની જીવનશક્તિ. એ પોતાને જોઈતો ખોરાક સૂરજના કિરણોમાંથી, મેળવી લે. પાન એટલે ઝાડનું ફેફસું. કાર્બન ડાયોક્સાઇડ હવામાંથી ચૂસી લે. ફોટોસિન્થેટીક પ્રોસેસ દ્વારા એનું ઓક્સીજનમાં રૂપાંતર કરે. હવાનું શુદ્ધિકરણ કરે.

મારા બેડરૂમની બારીમાંથી નજર કરું, લીમડો દેખાય. એના પાન ફરફરતા રહે, પવન સંગે ડોલે, એની હવા નિરોગીતા બક્ષે. ઝાડની શોભા પાન થકી. ઝાડના બધા અંગો પોતપોતાનું કર્તવ્ય બજાવે. માણસે પ્રકૃતિ પાસેથી ઘણું ઘણું શીખવાનું છે. ઝાડના મૂળિયા પાયાના પથ્થરસમા. ઝાડને સ્થિર રાખે. થડમાંથી શાખા, પ્રશાખા અને ડાળીઓની શોભા પાન થકી. કૂણી કૂણી કૂંપળોમાંથી બાલપર્ણ વિકસે. લાલ કૂંપળો લીલી બને. એના રંગ વૈભવને પામવો મુશ્કેલ. લીલો રંગ પૂરબહારમાં ખીલે, ત્યારે એની છટા આગવી હોય. પાનના

હલનચલનથી તરંગો ઉપડે. સંગીત જન્મે. કુદરતનો ક્રમ છે, જન્મવું, વિકસવું, વૃદ્ધ થવું, ખરી પડવું. જુવાનીમાં વૃક્ષ પાનથી લદાયેલું હોય. એ જ પાન મોટા થાય, પાકટ થાય, ખરી પડે. કાચું પાન કે ફળ હોય, ડીંટીયા સાથે જોડાયેલું રહે, પાકે, ડાળી પરથી ખરી પડે. પર્ણોના ઢગલેઢગલા ખડકાય. એમાંથી ખાતર બને. એ ખાતર ફરી વૃક્ષને પોષણ પૂરું પાડે.

માનવજીવનનું પણ એવું જ છે ને! જુવાનીનું કૌવત અનોખું હોય. ઘડપણ આવે. શરીર નિર્બળ બને. પાન પીળું પડે. દાદાજી કહેતા હું તો ખર્ચુ પાન છું, પીળું પાન છું. ખરી પડવાનું છે એક દિવસ અચાનક.

મહેરબાની

ફાટફાટ સાલબી વચ્ચે આળોટે છે ધનંજય અને એનો પરિવાર. ધનંજય બહુ ભણ્યો નથી, પણ ભારે ગણત્રીબાજ સાથે સાથે ખાંટ પણ ખરો. એક જ જીવનમંત્ર - પૈસો મારો પરમેશ્વર. શામ, દામ, ભેદ, દંડ બધું અજમાવે. સોયનું દાન આપી એરણ ઓળવી લે. ગામ વચ્ચે મોટી હવેલી, દરવાજે બબ્બે ગાડી, સીમમાં ખેતર, વાડી અને ગામમાં કેટલાયે પ્લોટ. બબ્બે દીકરા, એક દીકરી. ધનંજયનો ફાંકો અને હાક પણ ગજબના. ભલભલાને સીસામાં ઊતારી બૂચ મારી દે. કોઇને યે ન છોડે. પછી ભલેને સગો મા જણ્યો ભાઈ હોય. ધનંજયનો નાનો ભાઈ દેવાંગ. દેવાંગ ભલો-ભોળિયો, ભગવાનનું માણસ. બાપ-દાદાની પાંચ એકર જમીન હતી, તે ખેડી ખાય. કોઈ આડોઅવળો ધંધો નહીં. મોટાભાઈ ધનંજયના સઘળા કારસ્તાન જાણે, ન ગમે પણ આંખ આડા કાન કરે. ભોગવશે એના કરમ ને કરતૂત. દેવાંગની પત્ની ઉમા પણ ભલી ભોળી. કોઈ દિવસ જેઠ-જેઠાણીના વદાડ નહીં. એમના ભાગ્યનું એ લોકો ભોગવે. આપણને રોટલા-પાણી મળી રહે છે ને. બસ ભગવાનની એટલી કૃપા.

જેઠાણી-દેરાણીને ઉતારી પાડવાની એક પણ તક જતી નથી કરતી. લગ્નપ્રસંગે સગાવહાલાં-સાજનમાજનનની વચ્ચે ટોણો માર્યો. જુઓને આ ઉમાએ પહેરી છે તે સાડી તમારા ભાઈ ખાસ બનારસથી લાવ્યા હતા મારા માટે. બે-ચાર વખત પહેરી. અમારા ઘરનો રિવાજ એક સાડી એક કે બે વખત જ પહેરાય. પછી ગરીબને આપી દેવાય. દરેક પ્રસંગે અમે નવી સાડી ખરીદીને પહેરીએ. જેને બિચારીને ન પોષાતું હોય એને આપી દઈએ. જુઓને અમારે ત્યાં મીઠાઈના બોક્સ ગીફ્ટ તરીકે આવ્યા જ કરતા હોય છે. અમે તો ઉમાને ત્યાં મોકલી આપીએ. એ બિચારી એની દીકરીને આવી મોંઘી મીઠાઈ ક્યારે ચખાડી શકશે ?

અને પરીને તો કપડાંની ખોટ પડવા દેતા જ નથી. મારી દીકરીના ઉતરેલા બધા કપડાં એને પહેરવા આપી દઈએ છીએ. મારે તો ભગવાને દીધેલા ત્રણ-ત્રણ દીકરા છે ને એક દીકરી. ઉમાને તો એક માત્ર દીકરી છે. એ સાસરે જશે પછી ઉમાનું ધ્યાન તો અમારે જ રાખવું પડશે ને !

ધનંજયને મોટે ઘેર પ્રસંગ-તહેવાર ઉજવાય. ઉમાને આમંત્રણ ન આપે. સ્ટેટસમાં વાંધો પડી જાય, પણ જેઠાણી ઉમાને પાછલે બારણેથી બોલાવી લાવે. રસોઈ કરાવડાવે. જમવાનું પણ ન કહે, એક થાળીમાં વધું ઘટ્યું ઢાંકી આપે.

ઉમા બિચારી, બાપડી, ગરીબડી થઈ અપમાનના ઘૂંટડા ગળી જાય. દીકરી ખાતર. ઉમાના સુખને કોઈની નજર લાગી ગઈ. હજુ તો બત્રીસી હતો ને દેવાંગને કેન્સર થયું. બે વર્ષ રીબાયો. ઉમા પૈસે ટકે ખુવાર થઈ ગઈ. છતાંયે દેવાંગને બચાવી ન શકી. નાની ઉંમરમાં વૈધવ્ય અને એક દીકરીની જવાબદારી. દીકરી પરી મા-બાપની લાડકી. નાનકડી, ઢીંગલી શી, રૂપરૂપનો અંબાર. તેથી જ તો તેનું નામ પાડ્યું ધનંજયે પરી. ‘મેરે ઘર આઈ એક નન્હી પરી’. ઉમા હિંમત હારી નહીં. પારકા કામ કરીને પણ દીકરીને ઉછેરવી હતી. જેઠ-જેઠાણીએ ઉમાને બોલાવી ઠપકો આપ્યો. ગામ આખામાં અમારી ફજેતી કરાવવી છે. અમેગામમાં ડોનેશન આપીએ, દાન ધરમાદો કરીએ અને તને ઘરે ઘરે કામ કરવા જઈ અમારી આબરૂના ધજાગરા ઉડાડો છો. કુટુંબની મર્યાદા જેવું કંઈ છે કે નહીં. અમારે ત્યાં પાંચ નોકર જમે છે દરરોજ. તમારું મા-દીકરીનું ભાણું ભારે નહીં પડે. અમે જમી લઈએ પછી બાર વાગે વધેલું, ઘટેલું ભાણું ભરી જજો. આમેય અમારે ત્યાં ફેંકાઈ જતું હોય છે. જાણે દયાભાવથી ભીખ આપતા હોય એવો દેખાડો કરે. ફરી એકવાર ઠપકો આપ્યો ઉમાને બોલાવીને. ન્યાતના મેળાવડામાં મા-દીકરી લઘરવધર ગાભા જેવા કપડાં પહેરી આવો. આબરૂ જેવું કંઈ છે કે નહીં. ઉમાવહુ લઈ જાને અમારી દીકરીના ઉતરેલા કપડાં, આમેય મોટી બેનના ઉતરેલા કપડાં નાની પહેરે તો શો વાંધો ?

ઉમા લાચાર, ગરજવાન, જેઠજી-જેઠાણીના મેણાં-ટોણાં સાંભળી

લે. ઘેર આવી છાને ખૂણે રડી લે. હવે અમી મોટી થઈ ગઈ છે. નાની હતી, સમજ ન હતી, ઉતરેલા કપડાં પહેરી ખુશ થતી. મોટી બહેનના પુસ્તકો લઈ આવી ભણતી. હવે એ દસમા ધોરણમાં પાસ થઈ. કોલેજમાં જવાનું, આગળ ભણવું છે. કોલેજની ફી ક્યાંથી ભરવી ? મા કોઈ બંદોબસ્ત કરી શકતી નથી, એડમીશન લેવું છે. ક્યાં હાથ લંબાવવો ? દીકરી અમીનું સ્વમાન જાગી ઊઠ્યું છે. માને કહી દીધું - જો મને સ્કોલરશીપ મળશે તોજ આગળ ભણીશ. હું ટ્યુશન શરૂ કરી દઈશ. પણ હવેથી મોટાબાપા કે ભાભુ પાસે પૈસા માંગવા જવું નથી. એમનું વધેલું ખાવું નથી. છો ઉકરડે નાંખી દે. જેવા હશે તેવા કપડાં પહેરીશ, પણ મોટીના ઉતરેલા કપડાં પહેરવાની નથી.

અમીની સાથે ભણતી હતી રૂપા. રૂપા ગણિતમાં કાચી હતી. એના બાપા હતા સી. એ. રૂપાને સી. એ. થવું હોય તો મેથ્સમાં સારા માર્ક્સ મેળવવા પડે. અમીએ પોતાના જ ક્લાસમાં ભણતી રૂપાનું ટ્યુશન શરૂ કર્યું, રૂપાને સારા માર્ક્સ મળ્યા. રૂપા ખુશ, રૂપાના પપ્પા ખુશ. કશ્યપભાઈએ અમીને સ્કોલરશીપ આપી. આગળ ભણવા પ્રોત્સાહન આપ્યું. રૂપાને ઘેર એની સાથે સાથે અમી અભ્યાસ કરતી ગઈ. ટ્યુશન કરતી ગઈ. કમાતી ગઈ. રાત ઉજાગરા કરી પોતે અભ્યાસ કરતી જાય. રૂપા અને અમી બંને સી.એ.માં પ્રથમ પ્રયાસે ઉત્તિર્ણ થઈ ગયા. હવે મા ઉમા પાસેથી બધા કામ છોડાવી દીધા. મા હવે તારે પારકા કામ કરવાના નથી. હું સી.એ. થઈ ગઈ, તગડું પેકેજ મળશે.

રૂપાનો મોટો ભાઈ અર્ણવ પણ સી.એ. હતો. બાપાની સી.એ.ની કંપનીમાં હવે કારભાર સંભાળતો થયો. રૂપાની સિફારશ અમીને ભાભી બનાવવાની. અર્ણવ સાથેના લગ્નની કંકોતરી આપવા તેની મા સાથે અમી મોટા કાકાને ત્યાં ગઈ. મોટા કાકા, ભાભુ ખૂબ નારાજ થયા, પટેલ જેવી હલકી કોમમાં બ્રાહ્મણની દીકરી. આપણા કુળનું નામ બોળ્યું. અમે ઘણાં છોકરા બતાવીશું.

પણ દીકરી અમી અને મા ઉમા મક્કમ હતા. મોટાબાપની ઓશિયાળી જોઈતી જ નથી. ન્યાત-જાતના વાડા પસંદ નથી. અર્ણવ-રૂપાના

પરિવારથી બે વર્ષોથી પરિચિત છે. અમી અર્ણવના લગ્ન થઈ ગયા. એનો ઘરસંસાર સુખી છે. અર્ણવના પપ્પાએ ગામમાં વૃધ્ધાશ્રમ શરૂ કર્યું છે. ગરીબ, નિરાધારને આધાર, આશ્રય મળે તે માટે. અમીના સસરા કશ્યપભાઈ રીટાયર થઈ ગયા છે. દરરોજ વૃધ્ધાશ્રમમાં જાતે દેખરેખ રાખવા આંટો મારે છે. અમીએ મા ઉમાને પણ વૃધ્ધાશ્રમના વહીવટમાં કામે લગાડી દીધી. સસરાજી અને મા બંને વડીલો થોડી થોડી પ્રવૃત્તિમાં જોડાયેલા રહે. ઉમાબેને વૃધ્ધાશ્રમના વાતાવરણને બદલી નાંખ્યું. બધાને કોઈને કોઈ પ્રવૃત્તિ સોંપે. કોઈને રસોડું, કોઈને બાગકામ, કોઈને સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિ, પ્રવાસ, ભજન, વ્યાખ્યાન વગેરે. વૃધ્ધાશ્રમનું સંપૂર્ણ સંચાલન હવે ઉમાબેનના હાથમાં છે. અમૃતનો ઓડકાર આવે છે. દીકરીએ ઘડપણ સુધારી દીધું. ભરજુવાનીમાં વેઠવી પડેલી એકલતા, વ્યથાઓ, તકલીફો હવે ભૂલાઈ ગયા છે. જિંદગીના છેલ્લા દિવસોમાં જીવન આનંદમાં વીતાવી શકાય એવી બધી સગવડ દીકરીએ કરી આપી છે.

એક વહેલી સવારે આશ્રમને દરવાજે એક ગાડી આવીને ઊભી રહી, એક યુવાન એના વૃધ્ધ પિતાને વૃધ્ધાશ્રમમાં દાખલ કરવા આવ્યા છે, એવું પટાવાળાએ કહ્યું. ઉમાબેને ફોર્મ ભરવા આપ્યું. ફોર્મમાં નામ વાંચી ઉમાબેન ચોંક્યા. આ તો ધનંજય ભાઈને વૃધ્ધાશ્રમમાં દાખલ કરવા એમનો સપૂત આવ્યો છે. ઉમાબેન એમની કેબીનમાં જ બેસી રહ્યા. પટાવાળા સાથે કહેવરાવી દીધું, ફોર્મ આપીને જાઓ. ભાઈ પરેશ રૂબરૂ વિનંતી કરવા આવ્યો કે આ તો તમારા વડીલ છે. હું તમારા દીકરા જેવો છું. બાપાનું મગજ ફટકી ગયું છે. ઉંમર થઈ, પણ મગજનો તોર ગયો નથી. અમે એમને સાચવી શકીએ તેમ નથી. મહેરબાની કરી બાપાને તમારા આશ્રમમાં દાખલ કરી દો. ચાહો તો અમે ડબલ રકમ ભરીશું. ઉમાએ સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું, ઘણી બધી અરજીઓ આવી છે, તમારો નંબર-વારો આવશે, લાગશે ત્યારે જણાવીશું. સંસ્થાના નિયમ મુજબ અહીં કોઈની લાગવગ ચાલતી નથી. કોઈ મહેરબાની કરતું નથી. નિયમ મુજબ જ થશે.

સંતૃપ્તિ

સુખનો સૂરજ તપતો હતો વૈભવનો. વૈભવનો ઠાઠ કંઈક ઔર જ હતો. બાપા ગુણવંતનો એકનો એક દીકરો. બાપાનો દલાલીનો ધંધો. નામના સારી. બે ચાર તગડા સોદા દર મહિને પડી જાય. ભયો ભયો. વસ્તારી કુટુંબ. દાદા-દાદી, કાકા-કાકી. કાકાને ત્યાં સંતાન નહીં. તેથી સૌનો લાડકવાયો. બધા એને લાડપ્યાર કરે. દાદાજીની ધીરતા ને વીરતાનો જાણે સીધો વારસદાર પૈસાની સાથે સાથે સમજણ અને હિંમતનો વારસો પણ મળ્યો. જેવો સૌનો પ્યાર પામ્યો તેવો પ્યાર સૌ કોઈને આપી શકે. ઋજુ અને દયાળુ દિલ. મિત્રોનો અને મિજલસનો માણસ. એકલો ખાઈ શકે નહીં, એકલો માણી શકે નહીં. ઘરમાં સગાવહાલાનાં ટોળાં, વૈભવને બહાર પણ એટલા જ મિત્રો.

સૂરજની પત્ની આભા. સાદી, સીધી પણ કુશળ અને પ્રેમાળ ગૃહિણી. ઘરની દરેક વ્યક્તિઓની જરૂરતોનું ધ્યાન રાખે, સંતોષે - ક્યારેય રાવ નહીં, ફરિયાદ નહીં. હસતે મોઢે પરિવારની પરંપરા નિભાવતી રહી. વૈભવને ક્યારેય ઘરની પળોજણમાં અટવાવું ન પડ્યું. ઘરનો મોરચો આભા સંભાળી લે. આર્થિક મોરચો સંભાળવા પોતે સક્ષમ હતો. ધાર્યા પંખી પાડી શકે તેવો હોંશિયાર.

વહેલી સવારે જોર્જિંગ કરવા જાય, સ્વીર્મીંગ કરવા જાય, યોગા કરે. તંદુરસ્ત શરીર. ધંધો તો જામી ગયો હતો અને હવે દીકરો તૈયાર થઈ ગયો હતો. વૈભવ ધીરે ધીરે ધંધામાંથી નિવૃત્તિ લેવા લાગ્યો. બસ હવે ધરમધ્યાન કરીશું, તીરથયાત્રા કરીશું. ભાવિ જીવનની રૂપરેખા દોરી લીધી. સવારે છાપું વાંચવું, ટી.વી.માં ન્યુઝ જોવા, બપોરે જમ્યા પછી આરામ કરી, મિત્રોને મળવા નીકળી પડે. હવે ન્યાતના પ્રશ્નોમાં રસ લેવા લાગ્યો. ન્યાતના મોવડીમંડળમાં એનું માનપાન. સમારંભો યોજવા, ફંડ એકત્ર કરવા, કાર્યક્રમોનું આયોજન કરવું. આગવી

સૂઝબૂઝ અને યોગ્ય વ્યવસ્થાશક્તિ એટલે પાંચમાં પૂછાતો થઈ ગયો.

વૈભવ અને આત્મા ચારધામની યાત્રાએ ગયા હતા. તીરથ યાત્રા કરી જીવનમાં ધન્યતા અનુભવી રહ્યા હતા. પાછા ફરતી વખતે લેન્ડસ્લાઇડીંગ થયું. બસ ગબડી ગઈ. આત્માના શબનો પતો પણ લાગ્યો નહીં. વૈભવ બસમાંથી ફેંકાઈ ગયો હતો તેથી બચી ગયો. આત્માનું તો શબ પણ હાથમાં આવ્યું ન હતું. સજોડે ગયા હતા અને એકલા અટૂલા ઘરે પાછા ફરવું પડ્યું. પત્ની આત્મા ક્યારેય પિયર પણ ગઈ ન હતી. કેવું કરુણ મૃત્યુ? હવે જીવનનો નવો તબક્કો શરૂ થયો. પત્નીની સારવાર કરવાનો મોકો ન મળ્યો. અગ્નિદાહ પણ દેવાયો નહીં. આમ સાવ અચાનક પત્નીનો સાથ છૂટી જશે એવું તો સ્વપ્ને યે વિચાર્યું ન હતું. ખરેખર તો સાચું દામ્પત્ય માણવાનો હવે અવસર હતો. એ દિવસોમાં જ પત્નીનો વિયોગ. વૈભવની આંખના આંસુ સૂકાતા નથી. ખરે જ દૈવ વિપરિત થયો. જાણે કોઈની નજર લાગી ગઈ.

વૈભવનું ઘર હર્યુભર્યું છે. ઘરમાં બા છે, બાપા છે, કાકા-કાકી છે. બાળકો છે. પણ પોતાનું માણસ નથી. કોઈ સાથે બોલવું ચાલવું ગમતું નથી. પળ પળ પત્નીની યાદ સતાવે છે. જીવનના મધમીઠા સ્મરણો વિસરાતા નથી. કોઈ પણ ચીજને હાથ લગાડે ત્યાં પત્નીના હાથનો ટચ અનુભવાય છે. કેટલી નિષ્ફીકર હતી જિંદગી. આર્થિક રીતે ભલે સધ્ધર હતો પણ હવે એ માનસિક રીતે તૂટી ગયો છે. જાણે નજર સમક્ષ ખૂટે નહીં એવો લાંબો માર્ગ પથરાયેલો પડ્યો છે. એ લાંબા માર્ગ પર હવે એકલા એકલા સફર ખેડવાની છે. કોઈનો સાથ નથી, સંગાથ નથી.

અત્યાર સુધી પોતાની જાતને ભાગ્યશાળી ગણતો વૈભવ હવે જાણે પોતે સાવ નકામો થઈ ગયો છે. જીવનમાં કશું બચ્યું નથી, લૂંટાઈ ગયું છે સર્વસ્વ એવો ભાવ અનુભવી રહ્યો છે. એના આંસુઓનું, વ્યથાઓનું કારણ કોને કહે?

વૈભવને ડાયાબીટીસ હતો. મીઠાઈ ભાવતી. પત્ની હતી, પત્ની

રોકે તો પોતે કહી દેતો, ડોક્ટર તો કહ્યા કરે, બધું માની લેવાનું નહીં. વૈભવ વજન ન ઘટાડે, કસરત ન કરે, મીઠાઈ ખાઈ લે, પત્ની દયા કરી ચલાવી લેતી. છો ને ખાય, કાયમનો છે ડાયાબીટીસ, મન તો થાય ને!

હવે દીકરાની વહુ મીઠાઈ ખાવા દેતી નથી. તેથી અકારી લાગે છે. વહુ નગુણી લાગે. પણ ખરેખર વહુને તો સસરાજીના સ્વાસ્થ્યની ચિંતા છે. વૈભવને હવે ઘરમાં રહેવું પડે છે, ગમે કે ન ગમે લાચારીથી. પોતે જુવાનીમાં બહુ હર્યાફર્યા છે. વહુ દીકરા નાના છે, જુવાન છે. હરે, ફરે, મજા કરે. એમનું જીવન હવે શરૂ થાય છે. આપણું પૂરું થવા આવ્યું છે. આપણે પોતાનામાં સ્થિર થવાનું છે. એમને પાંખો આવી છે, ઊડવા દઈએ ખુલ્લા આકાશમાં. જો વડીલો સકારાત્મક બને, માનપાન, સેવા, આદરની અપેક્ષા ન રાખે તો સંતાનોને પરાણે વહાલા લાગે. બાપાએ ટફ જિંદગી ગુજારી છે, આપણી સગવડો સાચવવા. એમની છાયા કેવી સુખદ હતી? માબાપને ગૌરવ હોય છે. સંતાનોના ઉત્કર્ષથી. સંતાનોને પ્રેમથી કહી દેવાનું. તમે તમારી જિંદગી સુખપૂર્વક જીવો. મારે કોઈને નડવું નથી. મારે કોઈને બંધનમાં રાખવા નથી. તમને મુક્ત કરું છું સઘળી જવાબદારીમાંથી. વળગણ કોઈને ગમતું નથી. પ્રેમપૂર્વક તમને સૌને સ્પેસ આપવી છે વિકસવા માટે.

સંતાન હોય કે સ્વજન, એમને મુક્ત કરી દઈએ. સઘળી પળોજણમાંથી. અને આપણે પણ મુક્ત બની જઈએ જળોજથામાંથી. પ્રેમનું નામ પકડવામાં નથી, છોડવામાં છે. તેન ત્યક્તેન ભુંજી થા: પ્રેમ ન બાડી નિપજે, પ્રેમ ન હાટ બિકાય. એ ખરીદવાની વસ્તુ નથી. મેળવવાની ચીજ છે.

Loneliness and the feeling of being unwanted is the most terrible proventy. - હવે એ એકલો છે. એકલતા ખાવા ધાય છે. જાણે મનોમન એવી લાગણી થવા માંડી છે કે ઘરમાં એ હવે unwanted છે. કોઈને મારી પડી નથી. ટેબલ પર થાળી મંડાય. લુસલુસ ખાઈ ઊભો થઈ જાય. પત્ની હતી, વગર કહ્યે સમજી જતી કે મને શું થાય છે. હવે

રાતભર ઊંઘ ન આવે, નિંદર હરામ થઈ ગઈ, કોને પડી છે? જો કે ઘરના સૌ એની સંભાળ લે છે. કદાચ વિશેષ લે છે. પણ એકલતાનો અભિશાપ? વેઠવો બહુ અઘરો છે. મનોમન ઓશિયાળાપણું વધતું જાય છે. જાણે હવે મારું કોઈ નથી.

એક તું જો મિલા, સારી દુનિયા મીલી,
ખીલા જો મન, સારી બગિચાં ખીલી.

જીવનબાગ હર્યોભર્યો હતો. લીલીછમ ફૂલવાડી હતી. જાણે એકના જતા આખી દુનિયા લૂંટાઈ ગઈ.

બાપા ખુદ પોતે અપંગ જેવી અવસ્થામાં છે. એમનું ધ્યાન, સંભાળ રાખનારી વહુ નથી. સંતાનો તો આખો વખત ધંધામાં વ્યસ્ત હોય. છોકરાઓ, એમના કોમ્પ્યુટર યુગમાં વ્યસ્ત છે. જાણે હવે કોઈ પોતાનું નથી. સૌ સૌની દુનિયામાં મસ્ત છે. સમગ્ર જીવન સતત પ્રવૃત્તિમય વિતાવ્યું હતું. ઘરના કેન્દ્રબિંદુ સમ હતી પત્ની આત્મા, અને પોતે. હવે જાણે જીવન તુચ્છ બની ગયું છે. આધિપત્ય ભોગવ્યું હતું, ઘરમાં એને પૂછ્યા વિના પાણી પીવાતું ન હતું. આજે પોતાને પાણી માંગવું પડે. કેવી વિટંબણા?

પોતે અત્યાર સુધી સ્વકેન્દ્રી હતો. અનેકને આશ્રય આપનારો, આશ્વાસન આપનારો આજે ખુદ કોઈનો ખભો શોધે છે. માથું મૂકીને રડવા માટે. કોઈના યે જીવનમાં આનંદ પ્રસરાવવો, વ્યથિત વ્યક્તિને સહારો આપવો, કોઈને સ્કોલરશીપ આપી ભણાવવા, કોઈનું કન્યાદાન કરવું, એવી એવી સમાજહિતલક્ષી અનેક પ્રવૃત્તિઓમાં વ્યસ્ત હતા બંને. હવે જાણે પોતના જીવનમાં પૂર્ણવિરામ આવી ગયું છે.

આ વખતે એમના પિતા ગુણવંતભાઈએ દીકરાને સાચવી લેવાનું કાર્ય ઉપાડી લીધું. પોતાને અંતરમાં ઘા લાગ્યો હતો, આવી સુલક્ષણી વહુ ગુમાવ્યાનું દુઃખ હોય મનમાં, પણ દીકરાની ઘરભંગ થયાની વ્યથા મનને કોરી ખાય. બાપાએ દીકરાને ધીરજ બંધાવવાનું શરૂ કર્યું. ફરી સમાજહિતના કાર્યોમાં એને જોડી દીધો. સમાજ હિતના કાર્યોમાં વ્યસ્ત રહેવાથી બે ફાયદા. જાતને નિષ્ક્રિયતામાં સરી જતા બચાવી લેવાય

અને પારકાનું હિત થાય, કોઈના અંતરની દુઆ મળે. શ્વાસ ચાલે ત્યાં સુધી જીવવું તો પડવાનું જ. તો શેષ જિંદગી હસીખુશીથી કેમ ન વિતાવવી? દરેક માનવીએ પોતાની આંતરિક શક્તિઓનો અંદાજ કાઢીને પોતાની પાસે જે કંઈ હોય, સમય કે સંપત્તિ, એનો સદુપયોગ થાય એવી પ્રવૃત્તિઓ કરવી જ પડે. અને વૈભવે એવી પ્રવૃત્તિઓ શરૂ કરી દીધી જેથી એના મનને આશ્વાસન મળતું રહ્યું કે પત્ની આત્માને પ્રિય એવી પ્રવૃત્તિ રાખીશ, તો એનો આત્મા જ્યાં હશે ત્યાં ખુશ થશે, સંતૃપ્તિ થશે.

એકલતા અભિશાપ છે. જે માણસને ભીતરથી તોડી નાંખે છે. હતાશાની ગર્તામાં ધકેલી દે છે. એના માનસિક શારીરિક સ્વાસ્થ્યને હચમચાવી નાંખે છે. ઇમોશનલી અને સોસીયલી એને વિખૂટી પાડી દે છે. ભીતરમાં ખાલીપો અનુભવાય. અસલામતીના ભાવથી માણસ પીડાવા લાગે. આવી એકલતાના ચક્રને તોડવા માનસિક હિંમત કેળવવી પડે. આત્મવિશ્વાસ કેળવવો પડે.

પુનર્મેળાપ

પુષ્ટિમાર્ગીય વૈજ્ઞાવ છે ધરમદાસ. પત્ની મંજુલા, પાછલી ઉંમરે દીકરો જન્મ્યો, નામ પાડ્યું દીપક. દીકરો કુળદીક બની કુટુંબને દીપાવે એવી આશા પ્રત્યેક માતાપિતાની હોય. દીપકમાં સંસ્કાર રેઝ્યા, ખૂબ ભણાવ્યો. ધરમદાસની કાપડની પેઢી, દીકરો પેઢીએ બેસવા તૈયાર નહીં. એને તો MBBS, MS થવું હતું. પોતાની હોસ્પિટલ ખોલવી હતી. દરદીઓ પ્રત્યે હમદર્દી દાખવી એમની સારવાર કરવાની ધગશ હતી. ભણવા માટે દીપક શહેરમાં ગયો. એ ડોક્ટર બની ગયો. માબાપની છાતી ગજ ગજ ફૂલતી હતી. હવે અમારે શી ચિંતા. દીકરો છે, વળી ડોક્ટર થયો છે. અમારું ઘડપણ સંભાળી લેશે.

દીપકની સાથે જ ભણતી હતી મેરી. મેરી ગોવાની હતી, ક્રિશ્ચિયન. ગોરી, મળતાવડી અને હસમુખી તથા કામગરી. માયાળુ, તેથી સૌની લાડકી. ડીગ્રી મળ્યા પછી પ્રેક્ટીસ શરૂ કરતા પહેલાં માબાપ પાસે ગામમાં આવ્યો. માબાપે છોકરી પસંદ કરવાનું કહ્યું તો એણે સરળતાથી કહી દીધું કે તમે તસ્દી લેશો નહીં મેં છોકરી પસંદ કરી લીધી છે. માનો જીવ તે મંજુલાએ કહ્યું કે બેટા, છોકરીને લઈને આવવું હતું ને? દીપકે જણાવ્યું કે છોકરી ક્રિશ્ચિયન છે. તમે એને પુત્રવધૂ તરીકે નહીં જ સ્વીકારો એ હું જાણું છું. પણ હું મક્કમ છું. એની સાથે પાંચ વર્ષથી ડેટિંગ કરું છું. પરણીશ તો એની સાથે જ.

ધરમદાસ તાડુક્યા, તું દીકરો નહીં, દીપડો પાક્યો છે, આપણો પરિવાર ચુસ્ત વૈજ્ઞાવ. અને તું હિન્દુ થઈને ક્રિશ્ચિયનને પરણવા તૈયાર થયો છે. અમારે નાતજાતમાં જીવવું છે. નાક કાપી નાંખ્યું તો અમારું. જા પરણી જા. ફરી ક્યારેય મોઢું બતાવવા આવતો નહીં. નાહી નાંખ્યું તારા નામનું. દીપકે મેરી સાથે લગ્ન કરી લીધા. બાજુના શહેરમાં હોસ્પિટલ ખોલી, દીપક હાર્ટ સ્પેશિયાલીસ્ટ હતો. મેરી એને સ્થેસીઓલોજિસ્ટ.

બંનેની જોડી જામી ગઈ હતી. હોસ્પિટલ ધમધોકાર ચાલતી હતી, ધડીની ફુરસદ ન હતી. મેરી ક્રિશ્ચિયન હતી તેથી હોસ્પિટલનું નામ રાખ્યું હતું મધર મેરી હોસ્પિટલ. આજુબાજુના વિસ્તારમાં મધર મેરી હોસ્પિટલનું નામ પ્રખ્યાત થઈ ગયું હતું.

ધરમદાસ અને મંજુલાની ઉંમર વધતી ચાલી. માનો જીવ મમતાળુ હોય. મન થાય, દીકરાને ત્યાં જવાનું. મનમાં મૂંઝાય પણ ધરમદાસનો હુકમ એટલે વટહુકમ. ક્યારેય દીકરાને મળવા જવાનો વિચાર કર્યો નહીં. ફક્ત એટલું જાણ કે દીકરો બહુ મોટો દાક્તર બની ગયો છે, ઓપરેશન કરે છે, બહુ કમાય છે. ધરમદાસ પાસે પણ સારો એવો પૈસો થયો છે. એને ક્યાં દીકરાની કમાણીમાંથી કશું લેવું છે? હજુ જૂનવાણી વિચારના છે. સારું થયું, ઇસાઈ વહુને ઘરમાં આવતી અટકાવી દીધી, નહીં તો ધરમભ્રષ્ટ થઈ ગયો હોત.

ધરમદાસને હાર્ટ એટેક આવ્યો. તાત્કાલિક હોસ્પિટલમાં દાખલ કરી દઈ, ઓપરેશન કરાવવું જ પડે. પડોશી એમ્બ્યુલન્સ બોલાવી આવ્યા. શહેરમાં મધર મેરી હોસ્પિટલમાં લઈ જવાની ભલામણ થઈ હતી, તેથી સીધા ત્યાં પહોંચી ગયા. મંજુલાબેન વેઈટિંગ રૂમમાં રડતાં રડતાં બેસી રહ્યા. પડોશીએ દોડધામ કરી ધરમદાસને હોસ્પિટલમાં દાખલ કરાવી દીધા. નસીબજોગે એ વખતે રીસેપ્શન પર મેરી ઊભી હતી. પેશન્ટનું નામ ગામનું નામ સાંભળી એ ચોંકી. અરે આ તો ડો. દીપકના પપ્પા છે. પોતાના સસરા છે. એણે ધરમદાસના પેપર્સ હાથમાં લીધા. તાત્કાલિક ઓપરેશનની જરૂરત હતી, તાબડતોબ ઇન્સ્ટ્રક્શન્સ આપવા લાગી. પેશન્ટને ઓપરેશન થિયેટરમાં સ્ટ્રેચર પર લેવામાં આવ્યા અને ડો. દીપકને ઇમરજન્સી કોલ કરી બોલાવી લીધા. તુરંત જ ઓપરેશન શરૂ કર્યું. ડો. દીપકના હાથ ધ્રુજતા હતા. આ તો કોઈ સામાન્ય પેશન્ટ નથી. પોતાનો સગો બાપ છે.

મંજુલાબેન વહુને જોઈ જ ન હતી. અને ડો. દીપક ઓપરેશન થિયેટરમાં આવ્યા ત્યારે મોઢે માસ્ક બાંધેલ. અને ધરમદાસને એને સ્થેસીયા અપાયું હતું. ઓપરેશન પૂરું થયે ધરમદાસને સ્પેશિયલ

રૂમમાં શીફ્ટ કરવામાં આવ્યા. બે દિવસ સુધી દીપકને બદલે બીજા ડોક્ટર ચેકઅપ માટે આવે. ડોક્ટર દીપકની સંપૂર્ણ દેખરેખ નીચે.

ધરમદાસને ડિસ્ચાર્જ કરવામાં આવ્યા. એમ્બ્યુલન્સ એમને ઘરે લઈ જવાને બદલે ડોક્ટર દીપકને ઘરે જઈ ઊભી રહી. ધરમદાસ-મંજુલા તો ગભરાઈ ગયા. આશ્ચર્યમાં પડી ગયા. ક્યાં આવી ગયા આપણે? મનમાં ઝટકા ઉપર ઝટકા લાગ્યા.

હોસ્પિટલનું બીલ કોઈ ચૂકવી ગયું હતું. ડ્રાઈવરે બીજાને ઘરે એમ્બ્યુલન્સ ઊભી રાખી. મેરી ઊભી હતી સાડી પહેરીને. એ પગે લાગી ધરમદાસ-મંજુલાને સાસુ સસરાને. બંને એકબીજા સામે જુએ. આ શું થઈ રહ્યું છે. સોફા ઉપર બેઠા, સામે ભીંતે ટીંગાળેલો હતો ડો. દીપકનો ફોટો - મેરી સાથેનો. સાથે એક બે વર્ષનો દીકરો - ઘટસ્ફોટ થઈ ગયો આ ડોક્ટર દીપકનું - પોતાના દીકરાનું ઘર છે. અને ડો. મેરી તો વહુ છે, આપણા દીકરાની કેવી ડાહી છે. સમજદાર છે. કેટલી લાગણીથી સારસંભાળ લઈ રહી છે. અઠવાડિયાથી. અને આ નાનકો આપણો નાનો કુળદીપક. ફોટા સામે જોઈ રહ્યા છે ત્યાં નાનો ધ્રુવ દોડતો આવ્યો - મમ્મી કહે, બેટા, પગે લાગો દાદાજી-દાદીજી છે તારા. થોડી વારમાં દીપક આવ્યો, મમ્મી પપ્પાને પગે લાગ્યો. ઘરમાં શ્રીનાથજીની મોટી છબીજી છે. બાળગોપાળ બીરાજે છે. વહુ ગુજરાતી બોલે છે. ઘરનું વાતાવરણ વૈષ્ણવ કુળનું હોય તેવું જ છે. હા ઈસુ ખ્રિસ્ત અને મેરીનો ફોટો પણ દીવાલ પર ટીંગાડેલો છે. પતિ-પત્ની બંને એકબીજાના ધરમ સંભાળે છે. સુમેળ સઘાયેલો છે.

ધરમદાસ વિચારે છે કે આટલાં વર્ષો સુધી દીકરાને અળગો કરી દીધો, પોતાના અહં ખાતર. શું ખોટું કર્યું છે દીકરાએ? શા માટે, શા વાંકે દીકરાને દંડ દીધો. પોતે શું મેળવ્યું? કેટલું ગુમાવ્યું.

ભલું થાય ભગવાનનું. એણે હાર્ટ એટેક મોકલ્યો, તો દીકરો મેળવી આવ્યો. માબાપને દીકરો પાછો મળ્યો, વ્યાજ સાથે, અને આવી સલુણી વહુ મળી દીકરી સમી, પુનર્મિલન થવાથી.

આચરણ

જ્ઞાતિનું દિવાળી ગેટ ટુ ગેઘર દર વર્ષે થાય. અમારી જ્ઞાતિમાં સારું એવું સંગઠન છે. નરોત્તમદાસ નગરશેઠ, એ જાણે પરમેનન્દ પ્રમુખ. દર વર્ષે એમનો ફાળો રૂપિયા પચ્ચીસ હજારનો નક્કી. સ્વાભાવિક જ છે એમનું સ્થાન સ્ટેજ પર અગ્રણી જ હોય. એમના હાથમાં માઈક આપો, છોડે જ નહીં. એકાદ કલાક ભાષણ ઠોકરે જ રાખે. પોતે ઊંચા, બીજા બધા જાણે ડોબા. સલાહસૂચનો આપે જ રાખે. જાત વખાણે, અમારા ઘરમાં દીકરી અને વહુ બધા પ્રત્યે સરખો વ્યવહાર. આપણે ચુસ્ત વૈષ્ણવ, ઘરમાં કાંદા - લસણ પણ વપરાય નહીં.

લોકો લાંબુલચક ભાષણ સાંભળી કંટાળવા લાગે. તાળીઓ પાડે બેસાડી દેવા, પણ શેઠ તો એને વાહ વાહ સમજી ભયડચે જ રાખે. અંદર અંદર ગણગણાટ થાય. જમણવારમાં સૌને રસ હોય. મોડું થતું હોય. દૂર દૂરના પરામાં પહોંચવાનું હોય. સૌ જાણે છે કે પોતાની ઘરની વહુને ક્યારેય સમાજના કોઈ કાર્યક્રમમાં આવવાની છૂટ નથી. દીકરીને બહુ ભણાવી નહીં, મોટે ઘેર પરણાવી દીધી. દુઃખી છે બિચારી, પણ એને મદદ કરતા નથી. બધું દીકરા માટે. દીકરો માંડી વાળેલ છે, રખડું છે, રોજ કલબમાં આંટા મારે છે. અને શેઠનું પોતાનું ચારિત્ર્ય ક્યાં શુદ્ધ છે. જુવાન બાઈ માણસ જુએ કે કેમ છો બેટા, કહી ટપલી મારી લે, વહાલને બહાને. ગામના શેઠ એટલે કોઈ મોઢા મોઢ કહી ન શકે. વાઘને કોણ કહેવા જાય કે તારું મોઢું ગંધાય છે.

વાતો મોટી મોટી કરવાની ઉપદેશ આપવાનો. પણ આચરણ જુદું જ. વાણી અને વર્તન અલગ અલગ. કહે છે ને કે હાથીના દાંત ચાવવાના જુદા અને દેખાડવાના જુદા. જેનું આચરણ ઉત્તમ હોય એના ચરણ

પૂજાય. આચાર:પરમો ધર્મ- આચાર એ જ ઉત્તમ ધર્મ. જાણીતી વાર્તા છે, એક ગરીબ બહેન ગુરુજી પાસે આવી કહે, મારો દીકરો ખૂબ ગોળ ખાય છે. એને સલાહ આપો. ગુરુજી કહે, આવતા અઠવાડિયે આવજે. અઠવાડિયા પછી ગુરુજીએ દીકરાને સલાહ આપી, ગોળ ખાવાનું ઓછું કર. આ સલાહ પહેલાં પણ આપી શક્યા હોત. ગુરુએ પોતે ગોળ ખાવાનું બંધ કર્યું. પછી દીકરાને સલાહ આપી. નિયમ આપણે પાળી ન શકીએ, તો બીજાને સલાહ આપવી વ્યર્થ. એની કોઈ અસર ન જ થાય.

મહાત્મારતમાં અનેક પાત્રો છે. દરેકના આચાર જુદા, વિચાર જુદા, સ્વભાવ જુદા જુદા, કોઈ અધર્મી, કોઈ ધર્મી, કોઈ લુચ્ચા, કોઈ ઉદાર. જેનું ચારિત્ર્ય ઉત્તમ હોય તેનું સમાજમાં મૂલ્ય થાય, પ્રતિષ્ઠા થાય, જેનું આચરણ અધમ હોય, તેની ગણના ન થાય. કોઈ પણ વ્યક્તિની ઓળખ એના વર્તન પરથી થાય. શકુની શબ્દ સાંભળીએ, કપટી, દુર્યોધન લંપટ, વિદુર ધાર્મિક, નીતિમાન, કૃષ્ણ ઉત્તમ સખા, યુધિષ્ઠિર ધર્મરાજ, મહાત્મા ગાંધીજીના વિચાર, વાણી, વર્તનમાં સમાનતા રાષ્ટ્રપિતા તરીકે પ્રતિષ્ઠિત થયા. મોહનદાસમાંથી મહાત્મા ગાંધી-બાપુ બન્યા. કહે છે મણભરના વિચારો કરતાં અધોળ આચરણ સારું. એમ તો કસબનું નામ બધા જાણે છે એક આંતકવાદી તરીકે જ્યારે વિનોબા ભાવે એક પવિત્ર પુરુષ તરીકે. રાવણ વિદ્વાન હતો પણ તેનું આચરણ સારું ન હતું. પરસ્ત્રી પર કુદૃષ્ટિ કરી.

દૃષ્ટિપુત્રં ન્યસેત્ પાદં, વસ્ત્રપૂતં જલં બિજેત્ ।

સત્યપૂત્રં વદેત્ વાક્યં, મનઃપૂત્રં સમાચરેત્ ।।

મનમાં વચસા, કર્મણા, શુદ્ધ આચરણ કરવું જોઈએ. કોઈની લાગણી દુભવવી ન જોઈએ. મધુર વાણી બોલવી જોઈએ. કોયલ અને કાગડાની વાણીમાં કેટલો તફાવત? બગલાને બગભગત કહીએ છીએ. મુખમાં રામ અને બગલમાં છૂરી હોય એવી વ્યક્તિને સમાજ જલદી ઓળખી લેતો હોય છે. એક બે વ્યક્તિને એક બે વખત બનાવી શકાય. બધાને બધો વખત મુરખ ન બનાવી શકાય. સમાજ પાસે બેરોમીટર હોય છે,

વ્યક્તિને પારખી લે, પરખી લે.

ઉત્તમ આચરણવાળી વ્યક્તિ ધનનો સંચય નથી કરતી, લક્ષ્મીનો સંચય કરે છે. વિલાસિતા નહીં પણ સાધુતા પૂજાય છે. ભોગ નહીં ત્યાગનો મહિમા વિશેષ છે. સ્થિતપ્રજ્ઞ માણસની નિંદા કરો કે પ્રશંસા કરો, એને કોઈ ફરક પડતો નથી. જે દુરાચારથી દૂર રહે છે એને સદાચારનું આચરણ કરે છે, એ જ જગતમાં પૂજાય છે. લક્ષ્મણજી સીતાજીના ચરણ પૂજતા. માતાજીના શુદ્ધ આચરણને લીધે એમના ચરણ પૂજનીય બને છે.

પુષ્ટિમાર્ગમાં મરજાદ પાળવામાં આવે. અશુદ્ધિ થઈ કે વારે વારે સ્નાન કર્યા કરે. બહારના સ્નાનથી શુદ્ધિ નથી થતી. ભીતરમાંથી શુદ્ધ થવું જરૂરી છે. મન મેલાં પણ તન ઉજળાં શા કામના? મનુષ્ય જન્મ મળ્યો છે. ઉત્તમ આચરણ કરી સંસ્કારોને ઉજાગર કરીએ.

ઉપવસ્ત્ર

ગામના નગરશેઠ મગનલાલ. છેયું છોકરું થયું નહીં. પત્ની યશોદા સોસાયા કરે, હઠ લઈને બેઠા, હવે ઉંમર થઈ, સંતાન થવાની આશા નથી, બાળક દત્તક લઈએ. અનાથાશ્રમમાંથી બાળક દત્તક લેવાની વિધિ પતાવી દીકરો ઘેર લઈ આવ્યા. નામ પાડ્યું, કનૈયો. ધંધો ધમધોકાર ચાલતો હતો. દુકાનનું કામકાજ મુનીમ સંભાળી લેતા. શેઠ શેઠાણી નાના કનૈયાને રમાડે, લાલનપાલન કરે. લાડમાં એને લાલન કહી બોલાવે. કનૈયો ભારે તોફાની, શેરીમાં ભાઈબંધો સાથે રમવા જાય, કોઈને ધોલધપાટ કરીને આવે. આવીને માની ગોદમાં ભરાઈ જાય. મા યશોદા હરખાય, મારો લાલન તો ડાહ્યોડમરો છે. બધા એની અદેખાઈ કરે છે. માબાપ ઉપરાણું લીધા કરે, યશોદા કનૈયાને વારે નહીં. કનૈયો વધુ ને વધુ રખડું થતો ગયો. ભણવા જવાની શી જરૂર છે? બાપા પાસે બહુ મિલકત છે. બાપા ધમકાવે તો ઘર છોડી ભાગી જવાની ધમકી આપે. હા, હું ક્યાં તમારો સગો દીકરો છું? માબાપને મોડું મોડું ભાન થયું કે દીકરાને અતિશય લાડ લડાવવાથી એ છકી ગયો છે. પાનને ગલ્લે ઊભો રહી છોકરીઓને છેડ્યા કરે. મા બાપ થાકી ગયા. લાલન બગડતો ચાલ્યો.

યશોદાને એમ કે લાલનને પરણાવી દઈએ, થાળે પડી જશે. જુવાનીના ઉધામા ઠરી જશે. લાલનને ધામધૂમથી પરણાવ્યો, સીમા સાથે. સીમા શાણી હતી. અનાથ હતી. મામા મામીને આશ્રયે હતી. મામા કરજદાર હતા મગનલાલ શેઠના. ભાણી પરણાવી, કરજ માફ કરી દીધું, મગનલાલ શેઠે. વાજતે ગાજતે સીમા વહુને ઘરમાં લાવ્યા. સીમા સંસ્કારી હતી. હવે એને માટે સાસરું જ સર્વસ્વ હતું. દુનિયામાં ક્યાંય ઊભા રહેવાનું સ્થળ ન હતું. સાસુ સસરાને માવતર માની સેવા કરે. બાળીભોળી હતી, મનમાં કોઈ કપટ ન હતું. માથે છાપરું મળ્યું. નોકરાણી જેવી હાલતમાં જીવતી

હતી. અહીં શેઠાણી બની ગઈ. નોકર ચાકર ઘણા. કોઈ કામકાજ કરવાનું નહીં. મગનલાલ અને યશોદા મનમાં તો દુઃખી જ હતા. દીકરો ધંધો સંભાળતો નથી. પારકી જણી દુઃખી કરી છે. ઉંમરલાયક તો હતા જ. સીમા વહુની ચાકરી પામ્યા. મગનલાલે વીલ કર્યું. દીકરો નાલાયક છે. મિલકત દીકરાને ત્યાં જે દીકરો આવે તેના નામે કરી દીધી. ને મનમાં અજંપો લઈને દુનિયામાંથી વિદાય થયા.

માબાપની થોડી થોડી લાજ હતી. કનૈયો એની લીલા બહાર કરતો હતો. હવે છડે ચોક ઘરમાં મિજલસ કરે. નાચગાન, દાડૂની મહેફિલ. સીમાને સાચી પરિસ્થિતિની જાણ થઈ. પતિ કલ્યામાં નથી. કુછંદે ચડી ગયો છે. પાછો વાળવો શક્ય નથી. માનસિક રીતે પડી ભાંગી. એકલી એકલી રહ્યા કરે. કોના ખભે માથું ઢાળી પોતાનું દુઃખ જતાવે?

સીમાએ ખાટલો ઢાળ્યો, માંદી રહેવા લાગી. કનૈયાને કોઈ પરવા જ ન હતી. બૈરી મરે કે જીવે? ઘરમાં કામકાજ માટે ગંગાબાઈ આવતી. ક્યારેક ક્યારેક એની દીકરી શાંતિને લઈને. શાંતિને જોઈ કનૈયાના મનમાં લડુ કુટને લગે. સીમાની ખબર કાઢવા નિમિત્તે વારંવાર શાંતિને બોલાવ્યા કરે. મારું માથું દુઃખે છે. બામ લગાવી દે. કંઈ ને કંઈ બહાનું કાઢી શાંતિના સંસ્પર્શનું સુખ માણી લે. શરૂઆતમાં શાંતિને સંકોચ થતો હતો. શાંતિ રહી કાંટિયું વરણ. એની ઝૂપડપટ્ટીમાં એના એની અનેક છોકરીઓ શ્રીમંતોને બંગલે કામ કરવા જતી. પોતપોતાના અનુભવો વર્ણવતી. શેઠિયા, શેઠિયાના નબીરાઓ આવી છોકરીઓને જાતપાતની ગીફ્ટ આપતા. મસમોટી રકમ આપતા. ભયંકર ગરીબીમાં જીવતી છોકરીઓને સુખનો આભાસ થતો. પેટની ભૂખ ભાંગવી હોય, તો નીતિમત્તા નેવે મૂકવી પડે. ચારિત્ર્યની ઠાલી વાતો કરવાથી પેટ ભરાતું નથી. શરૂઆતમાં લાચારીથી, પછી લાલચથી આવી હરકતોથી ટેવાવા લાગે. પછી ન્યાતજાતનો બાધ, ક્યાંથી નડે. બાપની ઉંમરના શેઠની વાસના સંતોષવી પડે. પૈસા મળે છે ને! જરૂરિયાત છે. બાપ દાડૂડિયો છે. મા માંદી છે, ટી.બી.ની દરદી છે. સાંજ પડે ચૂલો તો સળગાવવો પડે ને! નાના ભાઈને ભણાવવાનો છે. ઉંમર નાની છે

પણ બચપણનો લહાવો મળે તેમ નથી. પરાણે પીઠ બની જવું પડે. મોંઘવારીના બોજ નીચે જુવાની કચુલાઈ જાય. શું કરે લાચાર નારી? કૌમાર્ય ખંડિત થાય, એ નારી સંવેદનાને ક્ષત વિક્ષત કરી નાંખે. મન ભીતરથી ઉધ્વસ્ત થઈ જાય. એનું આખેઆખું અસ્તિત્વ ખળભળી ઊઠે. શરીર અભડાય, મન પર ઉઝરડા પડે. મન બળવો કરે પણ વાસ્તવિકતા સામે ઝૂકી જવું પડે. શરૂઆતની લાચારી પછી આદત બની જાય. આવી અનેક લાચાર નારીની કથાઓ સાંભળી કાળજું કંપી ઊઠે.

‘અબલા જીવન હાય, તેરી યહી કહાની,
હે આંચલમેં દૂધ, ઔર આંખોમેં પાની.’

ચંદ પૈસા-રૂપિયા મેળવવા જીવનના કેટકેટલા મૂલ્યોનો ભોગ આપવો પડે. નારી દૈન્યની વેદનાઓ, વિટંબણાઓ, વલોપાતને કોણ વાચા આપી શકે? પૈસા ખાતર બીજી છોકરીઓ નવા નવાગ્રાહકને સંતોષે છે. જ્યારે શાંતિને તો એક જ વ્યક્તિને સંતોષવાની હતી.

શાંતિ હજુ તો માંડ સોળની થઈ હતી. સોળે સાન આવી, વાન પણ નિખરવા લાગ્યો. શાંતિની માને આશંકા જતી, વહાલા મૂંઠનું રૂપ ખીલતું જાય છે, શરીર ભરાતું જાય છે. ક્યાંય આડો અવળો પગ તો નહીં પડી જાય ને! મૂંઠ ઉજળા વરણમાં જન્મી હોય આવું રૂપ લઈને તો શેઠાણી બની રાજમહેલમાં લહેર કરતી હોત! ક્યાંક ઇતિહાસનું પુનરાવર્તન તો થઈ રહ્યું નહીં હોય ને? પોતે આવી જ પરિસ્થિતિનો શિકાર બની હતી. શાંતિ આવી જ કોઈ પળની પેદાશ છે. પોતાના ઘર-વરને જાળવવા એણે પોતાની અસ્મિતાનું બલિદાન ચડાવવું પડ્યું હતું.

ગંગાબાઈ શાંતિ માટે કોઈ છોકરાની શોધ ચલાવવા લાગી. એમની બિરાદરીમાં પુરુષ જાત કામઘંઘો કરે નહીં. બૈરીની આવક કમાણી પર તાગડધિત્રા કરે. દારૂ પીએ, મારપીટ કરે. ગાળાગાળી કરે. નાનપણથી વાણિયા બ્રાહ્મણના ઘરમાં કામ કરતી હતી. કપડાંલતા, ખાવા પીવાનું છૂટથી મળી રહેતું. શાંતિ આવા કોઈ છોકરા હારે પરણવા તૈયાર થાય તેમ હતું જ નહીં. શાંતિની બહેનપણીઓ, પડોશણોની જેમ શાંતિ પણ લાલચને વશ થવા લાગી. શેઠાણી કાયમના માંદા, એમની

રૂમની બહાર આવતા નથી, ચાલી શકતા નથી. શાંતિ શેઠાણીની સારવાર કરે, પણ શેઠને ખુશ રાખવા બપોરે એમના બેડરૂમમાં સજીવજીવે હાજર રહેવું પડતું. શેઠાણીના કબાટમાંથી એની સાડી, એના દાગીના લાવી આપી, ખુદ શેઠ એને પહેરવા મજબૂર કરતા. શેઠની નારાજી પરવડે તેમ ન હતું.

શેઠાણીનો મંદવાડ વધતો ચાલ્યો. અર્ધબેભાન અવસ્થામાં સૂનમુન પથારીમાં પડી રહેતા. શેઠ તો જાણે રાહ જોઈને બેઠા હતા, ક્યારે બૈરી મરે. પોતે આ લપમાંથી છૂટે. શાંતિ જાણતી હતી કે શેઠાણી જીવે છે ત્યાં સુધી એ શેઠની ઉપવસ્ત્ર જ ગણાય.

શેઠને વારસદાર જોઈતો હતો. બાપની મિલકત એના દીકરાને જ મળે તેમ હતું. ડોક્ટર કહી ગયા હતા કે હવે શેઠાણીની અંતિમ ઘડીઓ ગણાય છે. એક વખતની વહાલી પત્ની હવે ઝટ મરે એવું શેઠ ઇચ્છતા હતા. શેઠાણી ગયા, એને ઘરચોળું ઓઢાડી, સૌભાગ્યવતીના શણગાર સજાવી અંતિમ વિદાય આપી. ગંગાબાઈ સ્મશાને રાહ જોઈને ઊભા હતા. શબને લાકડા પર ગોઠવતી વખતે ઘરચોળું બાજુના ઝાડ પર ફેંકાયું, ગંગાબાઈએ સમશાનિયાને કહી રાખ્યું હતું. દીકરીને પરણાવતી વખતે ઘરચોળું જોઈશે ને!

સોળમે દિવસે ગંગાબાઈએ જોયું કે ઘરમાં ઘરચોળું નથી અને દીકરી પણ શેઠને ઘરે કામ છે કહી રાત ત્યાં રોકાઈ ગઈ છે. હવે સોળ દિવસના સૂતક ઉતરી ગયા છે. શાંતિ હવે શેઠની ઉપવસ્ત્ર નથી, રખાત નથી. એ કાયદેસરની શેઠાણી બની ગઈ છે. સમાજમાં થોડો વખત ગપસપ ચાલી - બીજા લગન કર્યા શેઠે - કામવાળી બાઈ સાથે - હલકા વરણની છોકરીને શેઠાણી બનાવી - વરસી વાળવા સુધી રાહ ન જોવાઈ? શેઠાણી ગયાને સાતમે મહિને શાંતિએ દીકરો જણ્યો. શેઠને એના બાપાના વીલ મુજબ વારસદાર મળી ગયો. શેઠના આનંદનો પાર નથી. શાંતિની તો જિંદગી જ બદલાઈ ગઈ. એ હવે કામવાળી મટી શેઠાણી બની ગઈ છે.

સુખ

સંયુક્ત કુટુંબનો સભ્ય છે પ્રીતમ. માલદાર ઘર. ગામ વચ્ચે મોટી હવેલી. એક રસોડે ૨૫-૩૦ માણસો જમે. ઘરને દરવાજે બે ઘોડાની બગી. આખી શેરીમાં એમને એકલાને ત્યાં ટેલીફોન. આગળ ઓસરી ને પાછળ મોટો વાડો. આંબા, આંબલી, પીપળો ને લીમડો. પારિજાત, ગુલાબ, મોગરાના ફુંડા, સાથે તુલસીના ક્યારા પણ ખરા. ઓસરીમાં હીંચકા પર દાદાજી બેઠા હોય. ગામના બે પાંચ માણસ એમની સલાહ લેવા આવેલા હોય. જે કોઈ ઘરને બારણો આવે એને જમાડીને જ મોકલવાના. સુખનો સૂરજ તપતો હતો.

પ્રીતમના માબાપા કાંસાની થાળીમાં જમતા, હવે પ્રીતમની પત્ની શારદાએ પિત્તળના વાસણો વસાવ્યા. પાટલા મંડાય. પિત્તળના થાળી, વાટકા, પાણીના ગ્લાસ. અભરાઈ પર પિત્તળના એક સરખી સાઈઝના ડબ્બાઓ. દર દિવાળીએ આમલીથી ઘસી ઘસીને વાસણો ચકમકાવાતા. પાણીના બેડાંની હાર અજવાળાતી. એના ઘરના મોભા પ્રમાણે શારદા ઘરનો અસબાબ વધારતી ગઈ. પ્રીતમ-શારદાને ત્યાં એક જ દીકરો - નિતાંત. નિતાંતના નસીબે બાપાની તૈયાર ગાદીએ બેસવાનું હતું. બાપાનો જામેલો ધંધો જાળવવાનો હતો. વિકસાવવાનો હતો. બાપા જેટલી સમતા સંતોષ ક્યાંથી પરવડે? માર્કેટમાં કાતીલ હરીફાઈ હોઈ - પહોંચી વળવા માટે સતત પ્રવૃત્ત રહેવું પડે. ધંધાનું માર્કેટીંગ કરવા જાહેરખબરો આપવી પડે. સેલ્સમેનો રાખે. થોડા વખતમાં ધંધાની આંટઘૂંટી જાણી લે, પછી જાતે ધંધો કરતા સ્ટેટસ જાળવવું પડે. બાપાના વખતમાં બગીને જાહોજલાલી ગણાતી - ટેલીફોન પણ સ્ટેટસ સીંબોલ ગણાતો. હવે આંગણે મારુતી શોભે નહીં. હવે ચાર બંગડી કે BMW ગાડી હોય તો જ સ્ટેટસ સચવાય. હવે એની પત્નીને સોનાના દાગીનાને બદલે હીરાના દાગીના વસાવવા છે. છોકરાઓને ઇંગ્લિશ મીડીયમની મૉઘીદાટ સ્કૂલમાં ભણવા મૂક્યા છે.

ઘરમાં ફીઝ, ટી.વી. લેટેસ્ટ ટેકનોલોજીના સાધનો વસાવ્યા છે, સુખસગવડ માટે. પિત્તળનાં વાસણો વેચાઈ ગયા. શરૂમાં સ્ટીલના વાસણો વસાવ્યા. પૈસા વધતા ગયા, સ્ટેટસ બદલાતું ગયું, હવે કાચની કોકરી વસાવી છે. ડાયનીંગ ટેબલ પર છરીકાંટા આવી ગયા છે. આખું ઘર સેન્ટ્રલી એસી બનાવ્યું છે. વોર્ડરોબમાં કપડાં ઉભરાય છે. વોશીંગ મશીન, માઈક્રોવેવ, લેપટોપ ને કોમ્પ્યુટર. કોઈ વાતની કમી નથી. જીવનધોરણ બદલાઈ ગયું છે.

સગવડના સાધનો વધતા ગયા, સ્ટેટસ ઊંચું થતું જાય, તેમ તેમ અસુખ વધતું જાય, અજંપો વધતો જાય. સ્ટેટસ ટકાવી રાખવા સતત સંઘર્ષ કરવો પડે છે. ધંધા માટે દિવસોના દિવસો બહારગામ ફરતા રહેવું પડે. પત્ની કે સંતાનોને સમય આપી શકાતો નથી. પૈસો છે પણ અસંતોષ વધતો જાય છે. સુખ નથી, જાણે સુખ તો જોજનો દૂર ને દૂર થતું જાય છે. જીવનમાં બેવડા ધોરણો અપનાવવા પડે છે. જરૂરિયાતો વધતી જાય છે. અનિવાર્ય ન હોય એવી વસ્તુઓ પણ દેખાવ ખાતર, સ્ટેટસ ખાતર વસાવતા જાય છે. જરૂરિયાતોનો અંત નથી આવતો. સુખ છે પણ સુખને માણવા માટે અવકાશ નથી, કુરસદ નથી. ખર્ચાઓ વધતા જાય છે, એને પહોંચી વળવા નવા નવા ધંધા વિકસાવતા જાય - કામનો બોજો વધતો જાય.

આ બધાની અસર નિતાંતની તબિયત ઉપર થવા લાગી. ડાયાબીટીસ અને બ્લડપ્રેશર - અનેક રોગોની તકલીફ. રાત્રે ઊંઘ આવે નહીં ફુલ એસી હોય છતાં. આપણા બાપદાદા આખો દિવસ મહેનત મજૂરી કરતા પણ રાત પડે ઘરમાં - ઘરની વ્યક્તિઓ વચ્ચે. પરિવારના દરેક સભ્યો સ્નેહની સાંકળથી સંકળાયેલા હતા. સુખ હતું, સાથે શાંતિ હતી. નિરાંત હતી. હૈયામાં દયા-કરુણાના ભાવ હતા. અન્યને મદદરૂપ થવાની ભાવના હતી. નીતિમત્તા હતી. સંસ્કારો હતા. દાનત ખોરી ન હતી, કામચોરી ન હતી. પાપની કમાણી તમને જંપીને જીવવા જ ન દે.

સુખની ઝંખના કોને ન હોય? આપણામાં કહેવત છે કે સુખમાં સાંભરે સોની, ને દુઃખમાં સાંભરે રામ. સુખમેં સુમિરન રામકા તો

દુઃખ કાહેકો હોય? આજની પેઢીએ જાતે વહોરી લીધી છે જંજાળ.

ગોધન ગજધન ઔર રતનધન ખાન

જબ આવે સંતોષધન, સબ ધન ધૂરિ સમાન.

નિતાંતની જીવનપદ્ધતિ બદલાતી જાય છે. નદીના પ્રવાહમાં એકનું એક પાણી રહેતું નથી. જીવનમાં પણ પળે પળે બદલાવ આવ્યા કરે છે. માનવીનું મન સારું, વધારે સારું પામવા સતત ઝંખે છે. સફળતા મળતી ગઈ તેમતેમ ઇચ્છાઓ, અપેક્ષાઓ વધતા જાય. થોભવાનો સમય નથી. જિંદગી જીવાય છે પણ એમાં સુખ નથી. મોકળાશ નથી. કારણ હવે અંકુશ હાથમાં નથી રહ્યો. ઢસરડાઈ રહ્યા છે, સૌ કોઈ અભાનપણે, સમયના વહેણમાં, દશા હીન, દીશા હીન. ક્યાં જવું છે, ક્યાં પહોંચવું છે, એ વિચારવાનો પણ સમય નથી. સભા, મેળાવામાં જવું છે, માનપાન મેળવવા છે, પણ જાત માટે વિચારવાનો સમય નથી. જે કંઈ મળ્યું છે એની સ્વીકૃતિ નથી. શ્રદ્ધા નથી. વિશ્વાસ નથી. જીવનના રસ્તા પર ગાડી દોડી જાય છે પણ કોઈ લક્ષ્ય વિના જીવન જીવ્યે જવાય છે. પણ એમાં સહજતા નથી. સરળતા નથી. આંધળી દોટ માંડી બેઠા છે બધા. મોડર્ન જમાનામાં સંપત્તિ સાથે સત્તા જોડાઈ ગઈ છે. વિનય, વિવેક, ઉદારતા ક્યાંયે દેખાતા નથી. હૃદયમાં પવિત્ર વિચારો નથી. ચારિત્ર્યશુદ્ધિ નથી. ઐશ્વર્ય છે પણ પ્રભુતા નથી. તો પછી સુખની અનુભૂતિ ક્યાંથી થાય?

મીરાંબાઈએ ગાયું -

સંસારીનું સુખ એવું ઝાંઝવાના જળ જેવું

દોડી દોડી શીદ જાવું રે -

સુખી માણસનું પહેરણ શોધ્યું જડશે ખરું?

પુત્ર સમોવડી

દોમદોમ સાલબી વચ્ચે ઉછર્યો હતો રતન. માતા રાધા અને પિતા કાનજીની આંખોનું રતન, લાડકડો દીકરો, એક દીકરી શિખા. સુખી અને સંતોષી જીવન હતું કાનજીનું. દીકરો ભારે ખેપાની, કાયમ લડતો, ઝઘડતો રહે, એની કોઈને કોઈ રાવ કાયમ રહેતી. મા-બાપ એની બધી ઇચ્છાઓ પૂરી કરતા. મોં માંગ્યું અપાવતા, પણ ટેવ પડી ગઈ હતી રતનને, કોઈનું ઝૂંટવી લેવું, આંચકી લેવું. પોતાનાથી સારી વસ્તુ કોઈ પાસે હોવી જ ન જોઈએ. છેલ્લબટાઉ થઈને શેરીમાં ફરતો. છાટકો થઈને ફરતો. જ્યારે શિખા ડાહી ડમરી. ભણી, ખૂબ ભણી.

મા રાધાના મનમાં દીકરાનો કોઈ વાંક વસે નહીં. મોટો થશે, સમજી થઈ જશે, પરણાવી દઈએ, એટલે ઘરમાં ઠરીઠામ થઈ જશે. બાપ કાનજી સખત વિરોધ કરે કે આવા માંડી વાળેલ દીકરાને પરણાવી કોઈની દીકરીનો ભવ બગાડવો નથી. પણ માને મન દીકરાના અપલખણ દેખાય નહીં. દીકરો પરણશે, વૈતરી વળગશે, આપોઆપ ઘરમાં રહેતો જશે. ઘરનું વળગણ થશે. સંસારમાં લપેટાઈ જશે. રાધાએ દીકરાના લગન કરાવ્યા કુસુમ સાથે. કુસુમ મા-બાપ વગરની, મામાને ત્યાં ઉછરેલી. સાદી, સીધી, મધ્યમ વર્ગની દીકરી. ભણેલી, પણ સંસ્કારી. વેવાઈની પરિસ્થિતિ સાધારણ, રાધાને તો લહાવો લેવો હતો. લાડકા દીકરાના લગનનો. ધામધૂમથી લગ્ન કર્યાં. બધો ખર્ચ પોતે ભોગવ્યો. ન્યાતમાં બધાને આંજી દીધા. કુસુમ માને માથેથી ભાણેજનો ભાર ઉતરી ગયો.

કુસુમના મામાનો દીકરો સુમન અમેરિકાથી ભણીને આવ્યો. કુસુમે નણંદ શિખાના લગ્ન એની સાથે કરાવ્યા. ડોલરિયા દેશમાં જઈ સુખી થવાની લાલચ હતી. શિખા બે મહિનામાં તો અમેરિકાથી

પાછી આવી ગઈ. એના વર સુમનને ત્યાં અનેક લફરા હતા. સ્મગલીંગનું કામ કરતો. ભાભીએ સઘિયારો આપ્યો. અમે બેઠા છીએ ને ! ભાઈ રતન નારાજ હતો. આ ક્યાંથી પાછી આવી ? કાનજી દુઃખીદુઃખી થઈ ગયો. એક બાજુ દીકરો અપલખણો હતો. હવે જમાઈ પણ એવો નીકળ્યો.

કુસુમ સમજી હતી. પિયરમાં કોઈ હતું નહીં. પિયરના દરવાજા બંધ હતા. જે કંઈ છે એ સાસરિયામાં જ જીવવું પડવાનું. વર કમાતો નથી. સસરાથી ધંધો સંભાળી શકાતો નથી. નાનકડા દીકરા દીપને સાસુજી સાચવી લે છે. કુસુમ સસરાજીની સાથે દુકાને જવા નીકળી જાય. ઘરનો જમાના જુનો જમાવેલો ધંધો છે. નણંદ શિખા ડિપ્રેશનમાં છે. વરનો બોજો ઉઠાવવાનો છે. જવાબદારી વધતી જાય છે. કુસુમ હિંમત હારે તેવી નથી. પરિસ્થિતિ સામે લડી લેવાની પૂરી તૈયારી છે. સસરાજીને પૂરેપૂરી કદર છે. વહુ લક્ષ્મી સ્વરૂપા છે.

રતન માથે દેવું કરતો ગયો. કોઈની ઝપટમાં આવી ગયો. લાગ જોઈને કોઈએ એને સ્કૂટર પરથી ઉથલાવી પાડ્યો. કાનજીને માથે આભ તૂટી પડ્યું. ઘરમાં ફૂલ જેવી નાજુક વિધવા વહુ, નાનકડો દીકરો, અને સાસરેથી પાછી આવેલી દીકરી.

કાનજીની પત્ની રાધાએ કાનજીને સમજાવ્યો કે કુસુમ નાની છે. દીકરાને આપણે સાચવી લઈશું. પણ કુસુમને બીજે પરણાવી દઈએ. હવે વહુ નથી રહી, એને આપણી દીકરી ગણી એનું ભલું કરીએ. વહુના સારી વર્તણૂકથી સાસુને એના ઉપર વહાલ ઉપજતું થયું. વળી દીકરી પાછી આવી છે તેને પણ વહુએ સાચવી લીધી છે.

કાનજીના મિત્ર રઘુએ બે-ચાર છોકરાનું નામ સૂચવ્યું, પણ કુસુમ ના જ પાડે, મારે એક ભવમાં બે ભવ કરવા નથી. મારા દીકરાને ભણાવી, ગણાવી મોટો કરીશ. તમારું શું થાય ? દીકરાનું કોણ ? મારો લગ્ન કરવાનો કોઈ ઇરાદો નથી. એના કરતાં શિખાના લગ્ન કરાવી દો. એ હજુ જુવાન છે. આખી જિંદગી એકલી

નહીં વિતાવી શકે. ભલે ને તમારો દીકરો હવે નથી રહ્યો. મને તમારો દીકરો ગણી લો. હું તમને સાચવીશ. કુસુમે નણંદના લગ્ન કરાવ્યા. સાસુ-સસરાના મરતાં સુધી જતન કર્યા. દીકરાને ભણાવી, પરણાવ્યો.

હવે તો કુસુમની ઉંમર થઈ છે. દીકરાને દાદાજીની ગાદી પર બેસાડી દીધો. દુકાનનો કારભાર સંભાળી લે એવો જવાબદાર કરી દીધો. વહુ-દીકરાના રાજમાં લીલાલહેર છે. એક કુસુમ-કુલવધૂને કારણે આજે કાનજીના કુટુંબની શાખ જળવાઈ રહી છે. પુત્રવધૂ પુત્ર સમોવડી બની રહી. દીકરાએ મા-બાપને ઠાર્યા નહીં પણ પુત્રવધૂએ એમના હૈયાં ઠાર્યા.

દુઆ

સુમનબેનનો પરિવાર સુખી હતો. પતિ કશ્યપભાઈ પ્રેમાળ હતા. એકનો એક પુત્ર આશુતોષ. લાડ-પ્યારથી ઉછેર્યો. કશ્યપભાઈ વીમા એજન્ટ હતા. નોકરી ન હતી, ઘરેથી જ કામકાજ કરતા, બે-ચાર કલાક કલાયન્ટમાં જઈ આવે, ઇન્સ્યુરન્સ ઉતારવાનો હોય, પાર્ટીને સમજાવે, એમની નામના હતી. બાંધેલી ગ્રાહકી હતી. જીવનનો, મકાનનો, ફોરેન જનારાઓનો વીમો ઉતારાવે, પોલીસીઓ પહોંચાડે. કોઈના ચે કલેઈમ હોય, પાસ કરાવી આપે. ગ્રાહકો સાથે ઘર જેવા સંબંધો જાળવે. બધાનો વિશ્વાસ મેળવ્યો હતો. કામનું કામ, અને આરામનો આરામ. કશ્યપભાઈ અને સુમનબેન બધે સાથે ને સાથે, એકબીજાનું સાંનિધ્ય ભરપૂર માણે. દેશ-વિદેશ ઘૂમી વળ્યા હતા. જીવનમાં સંતોષ હતો, આનંદનો ઓડકાર લેતા હતા. દીકરા આશુતોષના લગ્ન આશ્કા સાથે ધામધૂમથી કર્યા. વહુએ ઘરનું કામકાજ સંભાળી લીધું. સાસુજીને નિવૃત્ત કરી દીધા. સસરાજી અને પતિની મીઠડી બની ગઈ. સુમનબેનને અતડા બનાવી દીધા. મીઠું મીઠું બોલી રસોડામાં આવતા બંધ કરી દીધા. બા હવે તમારે શા માટે કશું કામ કરવાનું? બાપુજી સાથે હીંચકે બેસી ભજન ગાયા કરો. સુમનબેને વર્ષોથી પતિ અને દીકરાનું ભાણું સાચવ્યું હતું. દીકરાને તથા પતિને પીરસતા જવું અને આગ્રહ કરી પ્રેમથી જમાડતા જવું. એ જ એમનો આત્મસંતોષ હતો. ધીરે ધીરે વહુએ સુમનબેનનો આ અધિકાર છીનવી લીધો. દીકરો હવે, મા તને સમજ ન પડે, તું ચૂપ રહે. પતિ કહે, હવે આપણે outdated થઈ ગયા. વહુ હોશિયાર છે, એમને એમની રીતે જીવવા દો. આપણે આમેય ક્યાં સુધી? છેવટ ઘરબાર, મિલકત બધું એમનું જ છે ને? કશ્યપભાઈને દીકરા ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ, સુમનબેન કકળતા રહ્યા, માલ્લા ગુણ મહાદેવજી જાણે. વહુનું વલણ એ સમજી ગયા હતા. એમને એકલા

પાડી દેવામાં આવ્યા, એમનું કોઈ સાંભળવા તૈયાર ન હતું, ન પતિ કે ન દીકરો. સુમનબેન કકળાટ કરે, ઘડપણમાં આપણું શું? કશ્યપભાઈ ધીરજ આપે, હું બેઠો છું ને! તું શું કામ ચિંતા કરે છે?

પણ સુમનબેનને માથે અચાનક મોટી આફત આવી પડી. એમની ચિંતા કરનારો પતિ કશ્યપભાઈને હાર્ટએટેક આવ્યો. વહુ ઘરમાં હતી. એણે ડૉક્ટરને બોલાવવાની ના પાડી દીધી. ડૉક્ટર અવેલેબલ નથી. બહાનું કાઢ્યું. સુમનબેને એમ્બ્યુલન્સ બોલાવી. પણ ત્યાં સુધીમાં તો વગર ટ્રીટમેન્ટ કશ્યપભાઈનું મૃત્યુ થઈ ગયું. વહુ બહાનું કાઢતી રહી, આશુતોષને મેં ફોન કર્યો છે, એ આવે પછી કંઈ હોસ્પિટલમાં જવું એનો નિર્ણય કરીશુ. આશુતોષ આવી પહોંચે તે પહેલાં કશ્યપભાઈ રામશરણ થઈ ગયા. ઘણું મોડું થઈ ગયું હતું. સુમનબેન લાચાર બની તડપ્યા કર્યા. વહુ પાસે એમનું કંઈ ચાલ્યું નહીં. હવે સુમનબેન દીકરા-વહુના ઓશિયાળા બની ગયા. કશ્યપભાઈના વીમાની રકમ પણ દીકરા-વહુએ પચાવી પાડી. હવે વહુના રાજમાં રહેવાનું હતું, પોતાના જ વસાવેલા ઘરબારમાં.

દિવસે દિવસે વહુ આશ્કાની દાદાગીરી વધતી ચાલી. સુમનબેનને સાંજે સાત વાગે જમી લેવાની ટેવ. મોડું જમે તો એસીડીટી થાય. વહુ આઠ વાગ્યા પછી કુકર ચડાવે અને દરરોજ સાંજે મેક્સીકન કે ઇટાલીયન ફૂડ બને. સુમનબેનને ખાખરો ને દૂધ ખાઈ લેવા પડે. પતિ વિરહ અને વહુના ત્રાસને કારણે સુમનબેન દૂબળા થતા ચાલ્યા. ક્યારેક તાવ આવી જાય. ક્યારેક ખાંસી ચડે. વહુ કહે હજરનો ફાંકડો મારી લ્યો. ડૉક્ટરના બીલ ક્યાંથી ભરવા. કંઈ મરી નથી જવાના. વહુ સાસુને હડહડ કરે. કારણ ઘણી એની ધાકમાં હતો. હવે એ જ ઘરની સર્વેસર્વા હતા. ડાયર્નીંગ ટેબલ પર સુમનબેન સાથે કોઈ જમવા બેસે નહીં. દીકરાના દીકરાને રમાડવાનો નહીં. સાસુની ખાંસીનો ચેપ લાગી જાય. સુમનબેનની રૂમમાં લુખું સૂકું ભાણું મોકલાવાય એ એમણે ખાવાનું. ડ્રોઈંગરૂમમાં સોફા પર બેસવાનું નહીં. દીકરા-વહુના મિત્રોની મહેફિલ જામ્યા કરે. સાસુએ રૂમમાં પૂરાઈ રહેવાનું.

આવું અપમાન-હડહડતું અપમાન ક્યાં સુધી સાંખી લેવાનું ? સુમનબેન જીવ બાળ્યા કરે, રડ્યા કરે - કોણ હતું એમની સંભાળ લેવાનું ? એક દિવસ છાપામાં જાહેરખબર વાંચી - નવી નવાઈની લેવા છે - દત્તક માતાપિતાને - અમેરિકામાં એક ડૉક્ટર દંપત્તિને. સુમનબેને એમનો ફોન નંબર નોંધી લીધો. વહુ-દીકરાથી છાનામાના સંપર્ક કર્યો. ડૉક્ટર સુવાસ અને ડૉક્ટર સુખા - એનો એક નાનો દીકરો સુમીત. ત્રણ જણની રસોઈ કરવાની. બાળક સંભાળવાનું, દેખરેખ રાખવાની. સુમનબેને સંમતિ દર્શાવી. ડૉક્ટર સુવાસે સુમનબેનને અમેરિકા લઈ જવાની તૈયારી દીખવી. સુમનબેન પાસે અમેરિકાના વીઝીટર્સ વીસા હતા. ડૉક્ટર બધા પેપર્સ લઈને આવેલા. સુમનબેનને સાથે લઈ ગયા. જાણે એક માને adapt કરી.

સુમનબેન આમ તો હજુ પાંસઠના જ હતા. કડેઘડે હતા. પણ ઓશિયાળાપણાથી માનસિક રીતે તૂટી ગયા હતા. ડૉક્ટર સુવાસે સુમનબેનની ખાંસીની ટ્રીટમેન્ટ કરી. સુમનબેનને ખૂબ આદરપૂર્વક રાખે. ડૉ. સુવાસને માતાનું સુખ મળ્યું ન હતું. એમને માતા મળી, દીકરાને દાદી મળી. સુમનબેન સુખી છે. ઘરકામ કરવું પડતું નથી. દીકરા આયાનને સાચવવાનો, બપોરે આયાન સૂતો હોય ત્યાં સાંજની રસોઈ કરી રાખે. બધા સાથે જમે. ટી.વી. જુએ. મોલમાં ફરવા જાય. કોઈ કામ ફરજિયાત નથી. ઘરે આવીને પતિ-પત્ની કામકાજમાં મદદ કરે છે. સુમનબેનને અહીં નોકરાણી તરીકે નહીં, ઘરની એક વડીલ વ્યક્તિ તરીકે માનઆદર મળે છે.

હવે નાનો આયાન સ્કૂલે જતો થઈ ગયો છે. સુમનબેન સીનીયર સીટીઝન ક્લબમાં મેંબર થયા છે. પીકનીક પર જાય છે. મજામાં રહે છે. અમેરિકાના હવાપાણીથી તંદુરસ્ત જીવન જીવે છે. જાણે આ જ એમનો સુખી પરિવાર છે. આનંદ ઉલ્લાસમાં રહે છે. ભૂતકાળ ભૂલી જઈને ઘરમાં જ નહીં, એમના મિત્રવર્તુળમાં વહલા બા બની ગયા છે સુમનબેન.

પારકા પોતાના બની ગયા. પોતાના વહુ દીકરાને મન તો ઘરમાંથી એક કાશ ગઈ, હાશ થઈ. ચાલો લપ ગઈ. જવાબદારી ગઈ. બાપની

બધી મિલકત પોતાની થઈ ગઈ.

એક દિવસ વહુનો ફોન આવ્યો, સુમનબેન પર. તમે અમેરિકામાં સુખ ચેનથી રહો છો. જાણે તમને સ્વર્ગનું સુખ મળી ગયું. પરાયાને દીકરો ગણી લીધો અને પોતાનાને પરાયા ગણી લીધા. અમેરિકા ગયા પછી અમને યાદ પણ કરતા નથી. સુમનબેનને નવાઈ લાગી. વહુના સ્વભાવમાં આવો પલટો ક્યાંથી આવ્યો ? કોઈ સગાએ ખબર આપ્યા. તમારા દીકરા આશુતોષને ટી.બી. થયો છે. વહુએ પૈસા વેડફી નાંખ્યા છે. ઘણીની ટ્રીટમેન્ટ માટે પૈસા નથી. બહુ દુઃખી છે. તમારો દીકરો ! સુમનબેન શાણા હતા. અનુભવે ઘડાયા હતા. વહુ હજુ સુધરી નથી. મીયાં પડે તો યે ટંગડી ઊંચી - હજુ વહુની વાણીમાંથી ડંખ ગયો નથી. પારકાને પરાયા એવી ભાષા બોલે છે. નમ્રતાનો છાંટો નથી. દીકરો દબાઈ ગયો છે. કયે મોઢે મા પાસે પૈસા માંગે ?

વહુના મનમાં કોઈ પસ્તાવો નથી, પણ માના મનમાં તો સંતાનો માટે માયા હોય જ ને ! સંતાનો પ્રત્યેની લાગણીમાં ઓટ નથી આવી. વહુના બોલ્યા સામે ન જોવાય. દીકરાની જિંદગીનું મહત્વ વિશેષ છે. માના પ્રેમનો ધોધ સંતાનો પ્રત્યે અવિરતપણે વહેતો જ રહે.

દીકરો મજબુર છે. કપરી પરિસ્થિતિમાં જીવી રહ્યો છે. સુમનબેને ડૉ. સુવાસને બધી પરિસ્થિતિની જાણ કરી. માનવતા ખાતર મદદ કરવા જણાવ્યું. ડૉ. સુવાસે તુરત જ રૂ. બે લાખ આશુતોષના ખાતામાં જમા કરાવી દીધા. પોતાના એક કલીગ ડૉક્ટરને આશુતોષની ટ્રીટમેન્ટ કરવા ભલામણ કરી. આશુતોષ સાજો થઈ ગયો. માની લાખ લાખ દુઆ ફળી.

દીકરો માને ફોન કરતો થઈ ગયો. હવે એની જીવનગાડી પાટે ચઢી ગઈ છે. એ ફોનમાં એટલું જ કહ્યું, બેટા આ બે લાખ રૂપિયા અમે તને ઉધાર તરીકે આપ્યા હતા. તું કોઈપણ વૃદ્ધાશ્રમમાં દાનમાં આપી દેજે જેથી દીકરાથી હુકરાયેલા કોઈ દુઃખી મા-બાપને સહારો મળી રહે. પ્રભુ તને સુખી રાખે. માના અંતરની દુઆ છે.

ભોજનસંહિતા

ધરે મહેમાન આવે બા કહે, થોડો શીરો શેકી નાંખો, સાથે ભજ્યા ઉતારજો. મહેમાન આવે એટલે માનભોગ બનાવવાનો કે પછી વેવાઈ વેલા આવે કે શુભ પ્રસંગ આવે કહેશે - લાપસીના આંધણ મૂકો. આપણા ગુજરાતીઓમાં દરરોજ સવારે રસોઈમાં હોય દાળ, ભાત, શાક, રોટલી અને સાંજે ખીચડી-કઢી, રોટલા, રીંગણા-બટાટાનું શાક કે ઓળો.

બા એટલે રસોડાની રાણી - અન્નપૂર્ણા, જાણે મહાન પાકશાસ્ત્રી. જમવું અને જમાડવું એ જ એમનો જીવનમંત્ર.

બાનું મેનુ સવાર-સાંજ જુદું - સોમવારથી શનિવાર સુધીનું જુદું - ઋતુ ઋતુ પ્રમાણે જુદું અને વાર-તહેવારે જુદું. જાણે આપણે આરોગ્યના નિયમો અનુસાર ભોજન બનાવતા. અન્નના બધા ઘટક, પ્રોટીન, કાર્બોહાઇડ્રેટસ, વીટામીન્સ બધું જ સમતોલ. સુપાચ્ય અને પૌષ્ટિક છતાં સસ્તું, તેથી જ તો પરિવારના બધા સભ્યોનું આરોગ્ય જળવાઈ રહેતું. બાના રસોડામાં જ વૈદ્ય હતું. કોઈને વાગે હળદર દાબી દો. ગેસ થયો, અજમો ફકાવો - મેથીનો ફાકડો મરાવો, પેટ પર હિંગ ચોપડો. બા ભલે ભણેલી ન હતી, પણ એનું પ્રેક્ટીકલ જ્ઞાન બહુ જ પરફેક્ટ.

સીઝન પ્રમાણે અનાજની કોઠીઓ ભરતા. ચોખા, ઘઉં, બાજરી, ખાંડની કોઠીઓ ભરતા. ઉનાળો આવે - હળી જાય, બાર મહિના માટેના અથાણાની બરણીઓ ભરાય. ખીચીયા, પાપડ બનાવે, સેવૈયા વણાય, અડદ-મગના પાપડ બનાવે, વેફર બનાવી ભરાય અને શાકભાજીની સૂકવણી ખરી.

ક્યા સમયે શું ખવાય અને ક્યા સમયે શું ન ખવાય, કઈ ઋતુમાં ક્યો ખોરાક પચવામાં સરળ પડે કે વાયડો પડે એ બધી ખબર બાને.

બા કહેતા, હું સાસરે આવી ત્યારે માંડ બાર વરસની. સાસુજીએ મને ઘડી. રોટલી ગોળ વણતા ન આવડે તો હાથ પર વેલણ મારતા. ઘરમાં બંધ બારણો શીખવે, ખીજાય, પણ બહાર તો મારા વખાણ કરે. ઘરની પરંપરા, રીત-રિવાજ એમણે મને શીખવ્યા. હું શીખી, ઘડાઈ, પણ હું મારી વહુને આવું કંઈ શીખવી શકી નથી. કારણ જમાનો બદલાયો છે. ફાસ્ટફૂડનો જમાનો છે. દેશી ખાણું-ફરસાણ-મિષ્ટાન હવે કોઈને પસંદ નથી. પાતરા, મૂઠિયા, ઢોકળા, થેપલા કોઈ ખાતું નથી. પીઝા ને પાસ્તા, બરીટો, મેંદાની વસ્તુઓ, પેટમાં જામી જાય. રોજ માંદા પડે, ડૉક્ટર પાસે દોડો. ગ્રેવીવાળા ફૂડ ખાઈ ખાઈ એસીડીટી થાય. આજની પેઢી તબિયત-આરોગ્ય પ્રત્યે આંખ આડા કાન કરી બેઠી છે. વજન વધે એવું ખાય, ઘરકામ કરવું નથી, દળવું નથી, ચાલવું નથી. જીમમાં જઈ કસરત કરશે. પૈસા ભરશે. આડુંઅવળું પેટમાં પધરાવ્યાં કરશે. આમ ડાયેટીંગ કરશે ને વારંવાર કીટી પાર્ટીને ક્લબમાં ચીઝ ને પનીર ઝાપટશે. કોસ્મેટીક લાઈફ જીવવાના ચક્કરમાં આરોગ્ય ગુમાવી બેસશે. જીવનની સુગંધ ખોઈ નાંખશે. રેડીમેડ-જંકફૂડ ખાવા છે.

આજકાલની વહુઓને ઘઉંની, ચોખાની જાત ખબર નથી. શરબતી ઘઉં છે કે શિહોરી કે લોકવન, ચોખા કમોદ છે કે બાસમતી, કેરી આફુસ છે કે પાયરી, લંગડો છે કે કેસર. કોઈ વાતની સમજ નથી. અનાજ-કઠોડ દાણાવાળાને ફોન કરી મંગાવી લેવાના, એવું જ શાકભાજી અને ફળફળાદિનું. આજકાલ કોલ્ડ સ્ટોરેજની વ્યવસ્થા હોય. વાહન-વ્યવહારને કારણે નાગપુરથી સંતરા આવે, નાશિકથી દ્રાક્ષ આવે ને જુનાગઢથી કેસર કેરી આવે તે રત્નાગિરીથી આફુસ આવે. બારે મહિના બધું જ મળે. શિયાળામાં રીંગણાનો ઓળો થાય, ભાદરવામાં ભીંડાને કંટોલા મળે, ઉનાળામાં રસ ને બે પડ વાળી રોટલી, મકર સંક્રાંતિ આવે ખીચડો રંધાય, તલની ચીકી બનાવાય, હોળીમાં ખજૂર ને ઘાણી, શ્રાધ્ધમાં દૂધપાક ને ખીર, દિવાળીમાં રોટી, નાન-પરોઠા અને દક્ષિણમાં ઇડલી, ઢોસા, ભાત અને રસમ. શિયાળામાં અડદિયા - સૌભાગ સૂંઠ, ખજૂર પાક ને ઉનાળામાં ઠંડાઈ, છાશ,

લીંબુ શરબત. ચૈત્રમાં અલુણું ખાવાનું ને શ્રાવણમાં ઉપવાસ.

અમે નાના હતા, કવિતા શીખ્યા હતા,
શિયાળે શીતળ વા વાય, પાનખરે ઘઉં પેદા થાય,
પાકે ગોળ કપાસ, કઠોળ, તેલ ઘસે ચાવે તંબોળ.

અમારી નવી નવેલી વહુ બહુ હોશિયાર, એણે કુર્કીંગ ક્લાક ભરેલા છે. એ ડાયટીશીયન છે. થાઇ, ચાઇનીઝ, ઇટાલીયન અને મેક્સીકન ફૂડ બનાવતા એને આવડે છે. રોજ નવી નવી ડીશ બનાવે. પણ અમને ઉંમરલાયક લોકોને આવો ખોરાક ભાવે નહીં અને અમને પચે પણ નહીં. બોલાય તો નહીં, તેથી સાંજે ખાખરા કે દૂધ રોટલો ખાઇ ચલાવી લઇએ.

જમ્યા પછી મીઠી મધુરી છાશ પીએ તો કોઠો ઠંડો થતો. રોંઢે છાશ અને દૂધે વાળું. જ્યારે અમારી નવી પેઢી જમવા બેસે, પાણીને બદલે કોક કે પેપ્સી કે એવા એરેટેડ ડ્રીંક્સ લઇને બેસે છે. આપણી સલાહ એમને માનવી જ ન હોય તો બોલીને શા માટે થૂંક ઉડાડવું? વાર્યા નહીં રહે તે હાર્યા રહેશે. માંદા પડશે, હોસ્પિટલના ચક્કર કાઢશે અને ડૉક્ટરના ઘર ભરશે.

પહેલું સુખ તે જાતે નર્યા - આ તો હાથે કરી ટાંટિયા તોડી નાંખ્યા છે, પગ પર કુહાડો મારે છે. ઘરમાં એસી, ગાડીમાં એસી, ઓફિસમાં એસી, શરીરના સાંધા જકડાઇ ન જાય તો શું થાય. ઠબલાશે ત્યારે શીખશે.

મોંઘી બા

ધમધમતી મુંબઈનગરી, ધમધમતો હાજીઅલીનો વિસ્તાર, ચારે બાજુથી ગાડી, બસોની આવનજાવન. મુંબઈનગરી અલબેલી છે. કહે છે રોટલો મળી રહે પણ ઓટલો ન મળે. ભારતભરમાંથી રોટલો રળવા અવિરતપણે લોકોની વણઝાર મુંબઈ તરફ દોટ મૂકી રહી છે. વસ્તી ફાટફાટ છે. એની જાહોજલાલી અપરંપાર છે. ભારતની આર્થિક રાજધાની છે. એક તરફ ગગનચૂંબી ભવ્ય મહેલાતો ટાવર્સ ઊભા છે. બીજી તરફ બાંદ્રા, ધારાવી જેવી જૂંપડપટ્ટીઓ વધતી જાય છે. કલબોમાં, ભવ્ય હોટેલોમાં ધામધૂમ, શ્રીમંતોની પાર્ટીઓ ચાલુ હોય, જીમખાના, CCA વેલ્ડટન ક્લબમાં ભવ્ય લગ્ન સમારોહ યોજાય છે. રૂપિયા બે હજારથી લઈ પાંચ હજાર થાળીના ભોજનસમારંભો યોજાય છે. પચીસ પચાસ વ્યંજનો હોય. ધરાવેલાને ધરાવાય છે. પણ બહાર ફૂટપાથ ભૂખ્યાદુખ્યાની લંગાર બેઠી છે. લગ્ન સમારંભ પતે પછીનું વધ્યું ઘટ્યું મેળવવાની આશામાં. ડિઝાઈનર્સ સાડી- મોંઘીદાટ જવેલરી શ્રીમંતાઈનું વરવું પ્રદર્શન થઈ રહ્યું છે, બહાર ભીખારીઓ પેટની ભૂખ ઠારવા લાઈન લગાવી બેઠા છે.

આવા ગરીબો, ભૂખ્યા-દુખ્યાજનોની બેલી છે, નામ છે એમનું મોંઘી બા. આમ તો થીંગડાવાળો સાડલો પહેર્યો છે, નથી બુઢ્ઢી કે નથી જુવાન- પંચાવન સાઠની આસપાસની હશે. ઉજળી કાયા છે. કપાળું કોરુંધાકોર છે. આવ ભીખારીઓ વતી એ લગ્નમંડળોને છેવાડે ઊભી કહે છે - પ્રસંગ પતે કે નાના મોટા તપેલા-તપેલીઓ લઈ વધ્યુંઘટ્યું માંગી એકઠું કરે છે. બહાર લંગર બેઠી છે, ભિખારીઓની, એક આશામાં કે મોંઘીબા આવશે ને ખાવાનું લાવશે, લાચારીના આંસુ પડે છે એમની આંખમાંથી બીચારા, બાપડા છે, વખાના માર્યા છે. ભીખનું ખાવું કોને ગમે? એમના મધર ટેરેસા જેવા છે મોંઘીબા.

મોંઘીબા એમને માટે ખાવાનું ભીખ માંગી લઈ આવે છે, ત્યારે

એમના પેટનો અગ્નિ શમે છે. આંતરડી ઠરે છે. મોંઘીબા એમની શ્રીમંત બહેનપણીઓને ઘરેથી ઉતરેલા કપડાં એકઠા કરે છે. વધારાની ઘરવખરી લઈ આવે અને જરૂરિયાતવાળાને વહેંચે છે. ઠંડીમાં દૂંઠવાતા લોકોને ધાબળા ઓઢાડવા ડોનેશન એકત્ર કરે છે મોંઘીબા આમ તો મધ્યમવર્ગના, ચાલી સીસ્ટમમાં રહેવાવાળા.

એમ તો મોંઘી પોતે મધ્યમવર્ગીય સમાજની વચ્ચે ઉછરેલી. પણ એમના ઘરની પાછળ ઝૂંપડપટ્ટી- ત્યાંથી એમની ચાલીમાં કામ કરવા આવતી ગરીબ નોકરાણીઓ. મોંઘીની મા ચાર પાંચ જણની રસોઈ વધારે કરે. કહેતી કે કોઈનું પેટ ઠારીએ તો ભગવાન આપણને ઠારે. એમને ઘેર કામ કરવા આવતી નોકરાણીની છોકરીને ભણાવવા એના બાપા ફી ભરી દે. ઘરનું વાતાવરણ જ એવું કે યથાશક્તિ કોઈને મદદરૂપ થયા કરવું. મોંઘીના બાપા LICના HDFCના એજન્ટ હતા. પોતે નોકરી કરે. નોકરીનો પગાર ઘરમાં વાપરવાનો, જરૂરતમંદોને, ભણાવવામાં વાપરી નાખવાનું. બા અન્નદાન કરી કોઈનું પેટ ઠારે, બાપા વિદ્યાદાન કરે, યથાશક્તિ. પોતે એટલા ખમતીઘર ન હતા, વળી આભ ફાટે ત્યાં થીંગડું કેવી રીતે દેવાય. જરૂરતવાળા એટલા બધા હોય કે કેવી રીતે પહોંચી વળાય? દિલમાં દયાભાવ છે, કરુણા છે, રામનો આલ્યો રોટલો ખાધા કરતાં ખવરાવ્યો ભલો.

એકની એક દીકરી મોંઘી. મોંઘીને ઉછેરી, ભણાવી, ઘરનું વાતાવરણ જ એવું કે માતાપિતાના સદ્ગુણો મોંઘીમાં ઊતર્યા. જે કંઈ પૈસા વાપરવા મળે, એમાંથી થોડું થોડું બચાવી, બહેનપણીઓમાં વહેંચી દે. મોંઘીના લગ્ન થયા મોહન સાથે. મોંઘીને બાળક થયું નહીં. એના શ્રીમંત પરિવારને વારસદાર જોઈતો હતો. મહેણાંટોણાં અને છૂટાછેડા. મોંઘી એના માબાપને ત્યાં ફરી ચાલીમાં રહેવા આવી ગઈ. શિક્ષિકા તરીકેની નોકરી કરે. સવારસાંજ નવરાશના વખતમાં ઝૂંપડપટ્ટીમાં જાય, કોઈની ફી ભરે, કોઈના દવાદારૂના પૈસા આપે. પોતાની જરૂરિયાતો તદ્દન ઓછી. માબાપનો

થોડો ઘણો વારસો મળ્યો હતો. બાપાના પોલીસીધારકોની સહાનુભૂતિ હતી. કમીશન મળવાનું ચાલુ હતું. પોતાને આગળપાછળ કોઈ નથી. માબાપ કંઈ સાથે લઈને ગયા નથી. પોતે પણ કંઈ સાથે લઈ જવાની નથી- બસ જાણે એક સેવાયજ્ઞ માંડી બેઠી છે. મોંઘી- મોંઘીની ઉંમર વધતી જાય છે. સંયમિત જીવન છે, તેથી સ્વસ્થ છે. તંદુરસ્ત છે. બની શકે તેટલું કોઈને મદદરૂપ થવું. શ્રીમંતો પાસેથી માંગવું - કોઈ શરમ રાખવી નહીં. ગાંઠના ખર્ચે, ટેકસીભાડું ખર્ચે. જૂના કપડાં, વાસણ, ઘરવખરી એકત્ર કરે. જરૂરતવાળાને પહોંચાડે. કોઈને હોસ્પિટલમાં દાખલ કરાવી દે. એમ્બ્યુલન્સ બોલાવી આરે. અમુક અમુક ડોક્ટરો સાથે સારો સંબંધ - વિનંતી કરે, મફત સલાહ અપાવે, સેમ્પલની દવાઓ મેળવે, જેનરીક દવાઓ સસ્તામાં ખરીદી ગરીબોને અપાવે. હોશિયાર વિદ્યાર્થીઓને મફત ટ્યુશન આપે. ભણાવે, કોઈની ફી ભરી આપે.

પોતાને પેટે એકે બચ્યું થયું નહીં. પણ મોંઘી અનેક અનાથની બા બની ગઈ, એનું નામ મોંઘીબા પડી ગયું. એક વિશ્વાસ પેદા થયો, મોંઘીબા પાસે મુસીબતો, પ્રોબ્લેમ્સ લઈને જઈશું. મોંઘીબા આપણા પ્રોબ્લેમ્સ સોલ્વ કરી દેશે. જાણે મઘર ટેરેસા. ભિખારીઓને ગરીબોને મદદ કરવા માટે મોંઘીબા પૈસાવાળા પાસેથી ભીખ માંગી લાવવામાં શરમ અનુભવતા નથી. ઉલટાનું ગૌરવ અનુભવે છે. લોકોમાં પણ સમજ છે કે મોંઘી પોતાના માટે ક્યાં કશું માગે છે? એ માંગે છે અને જરૂરતમંદોને પહોંચાડે છે. એને ઝાઝા અભરખા નથી. એ જાણે છે કે પોતે કર્ણ જેવી મહાન દાનવીર બની શકે તેમ નથી. સૂરજ બની સૌને પ્રકાશ આપી શકે તેટલી સમર્થ નથી. એને અપેક્ષા નથી, કોઈ સન્માનપત્રની, કે માનપાનની, મદદનો ચેક આપે છે, પણ ચેક આપતો ફોટો છાપામાં છપાવવો નથી. એ જે કંઈ કરે છે તે નિજાનંદ માટે કરે છે. સમાજ પ્રત્યેનું ઋણ ચૂકવવાની ભાવનાથી કરે છે. સૂરજ થવાના શમણા નથી. કારણ એક રજકણ, સૂરજ થવાને શમણો - ચડી આકાશે, ઢળી પડી- પોતાના ગજા

અનુસાર યથાશક્તિ, યથામતિ, અન્યને મદદરૂપ થવાની ભાવના છે, ઉદારતાના ઢોલ પીટવા નથી.

ભગવાને મનુષ્ય અવતાર આપ્યો છે, માનવતા દાખવવી છે, માણસાઈભર્યા કર્તવ્યો બજાવવા છે. એની શક્તિની, તાકાતની, ઔકાતની એક સીમા છે, મર્યાદા છે, નાનકડા દીવડાની જેમ ટમટમવું છે, ચોપાસ અજવાળું ફેલાવવું છે. ભલેને એની નોંધ લેવાય કે ન લેવાય. એને કોઈ શરમ નથી નડતી, નથી કોઈ આબરૂ જવાનો ડર. એક જ લગની છે, કોઈનેયે મદદરૂપ થવાની. આયખાની પળે પળ પરમારથમાં વિતાવવી છે. મોંઘેરામાનવ અવતારને સાર્થક કરી લેવો છે. એને ખબર છે, મુંબઈ શહેરનું કદ કદાવર છે. અહીં ગમે તેટલું એકત્ર કરો, ગમે તેટલું વહેંચતા રહો, જરૂરિયાતો અપાર છે, અફાટ છે. સાગરમાં બિંદુ સમાન છે એનું કાર્ય.

કોઈના આંસુ લૂછવા છે. મા કોઈના ઠામવાસણ કરવા જાય છે. એનું બાળક નાગુંપુંગું છે, ભૂખ્યું છે, બાળકની આંખમાં માત્ર આંસુ છે, લાચારી એની આંખમાંથી બુંદ બુંદ બની ટપકે છે.

કોઈ ખોલીનું ભાડું ભરી શકતું નથી. ખોલી ખાલી કરાવવામાં આવે - ક્યાં જાય બિચારા? કોઈને દીકરી પરણાવવી છે. પૈસાના અભાવે સગાઈ તૂટી જશે. કોઈનો દીકરો ૯૬ કે ૯૮ ટકા માકર્સ લાવ્યો છે મેડીકલમાં જવું છે. પૈસા નથી. કોઈને મોતીયાનું ઓપરેશન કરાવવું છે. કોઈને તાત્કાલિક એપેન્ડીક્સ ફાટ્યું છે. જરૂરતમંદો અપરંપાર છે. મોંઘી ક્યાં મોટી તાલેવંત છે? પણ એના સંબંધો શ્રીમંતો સાથે છે, અને સમાજના ગ્રાસરૂટ સાથે તેનો ધનિષ્ઠ નાતો છે. એ તો છે બંને વચ્ચેનો સેતુ માત્ર. માગવું અને આપવું. એ જ છે એનો જીવનમંત્ર.

કોઈ સલાહ આપે છે. મોંઘી હવે તો ભગવાનને ભજ- તારી ઉંમર થઈ. આવા કળશમાં ક્યાં સુધી ખૂંપેલી રહીશ. તારો ભવ સુધાર, દર્શન કરવા જા, લાલાની સેવા કર. પણ મોંઘી મન ભક્તિયોગ કરતાં કર્મયોગનું મહત્ત્વ વિશેષ છે. મારું કર્મ જ મારી ઇશ્વરભક્તિ.

ગરીબગુરબાની આંતરડી ઠરે એ જ મારું જીવનધ્યેય.

મોંઘીની બહેનપણીઓ પરણીને એમના પરિવારમાં ઓતપ્રોત છે. મોંઘી એ બહેનપણીઓને ત્યાં જાય છે. ફક્ત ચાનો એક કપ પીએ છે. એ પોતાના માટે નહીં. પોતાના વિશાળ પરિવાર માટે માગી માંગીને એકદું કરે છે અને પછી યોગ્ય વ્યક્તિને એની જરૂરતો પૂરી પાડે છે. એની બહેનપણીઓ એને ટોકે છે. તું આપણી કીટી પાર્ટીઓમાં કેમ આવતી નથી? શું જરૂર છે આવી હાડમારી વેઠીને, ઘરે ઘરે માંગવા જવાની? શાંતિથી જીવને! આરામ કરને? ગરીબો માટે. બધા પૂછે છે, શું મળે છે તને આવા કામો કરવામાં? મોંઘી કોઈને જવાબ આપતી નથી. પોતે જ પોતાના અંતરાત્માને પૂછે છે, શું મળે છે તને મોંઘી? અને એનો જવાબ મળી ગયો છે એને નિજાનંદ.

મનમાં એક જ ભાવના છે. રામનામનો સેતુ બાંધવો ખિસકોલી રેતીનો કણકણ લાવી આપતી હતી, પોતાનાથી થાય એટલું યોગદાન આપતા રહેવું. એ એક સંતાનની મા નથી બની શકી તો અનેક અનાથોની એ મોંઘીબા છે.

સંતોષધન

પાની બાઢે નાવ મેં, ઘરમેં બાઢે દામ.

દોનો હાથ ઉલિચીએ, યે હી સજ્જન કા કામ.

પૈસો મારો પરમેશ્વર, પૈસો જીવન નિર્વાહ માટે મહત્વનો છે. પૈસાનું ઉપાર્જન કરવા રાતદિવસ મહેનત કરીએ. દોડધામ કરીએ, કરકસર કરીએ, ઘડપણમાં કામ આવશે. સંતાનોને ઉછેરવા ભણાવવા, પરણાવવા, જીવન વ્યવહાર ચલાવવા પૈસો તો જોઈએ જ. વળી દરેક વ્યક્તિને પોતાનું સ્ટેટસ વધારવાના અરમાન હોય, સારી રહેણીકરણીની કામના હોય. ઓનરશીપનો ફ્લેટ હોય, ગામમાં ઘર હોય, લોનાવલા જેવા સ્ટેશન પર બંગલો હોય. દેશ પરદેશ ફરવા જવાનું મન થાય. દર દાગીના વસાવવા હોય. પૈસો તો ડગલે ને પગલે જરૂરી છે. પૈસા પધરાવો તો કોઈ સમારંભમાં સ્ટેજ પર હારતોરા થાય, ખુરશી પર બેસાડી સન્માન કરે.

પોતાના માટે ખરચીએ એ પૈસો - સમાજ માટે દીનદુઃખી માટે ખરચીએ તે લક્ષ્મી. ખૂબ કમાયા, દાન ધરમ કરવાનું મન થાય. તીર્થયાત્રા કરીએ, માતાપિતાના સ્મરણાર્થે શાળા-કોલેજ પર નામ લખાવીએ. કોઈને સ્કોલરશીપ આપી ભણાવીએ. ધન વધે તેમ તેમ ઉદારતા વધવી જોઈએ. દૈન્યમાં ઋજુ ભાવ જાગે, મારે જે કષ્ટ ભોગવવા પડે તે અન્યને ભોગવવા ન પડે. ભણશે ગણશે તો સમાજ સમૃદ્ધ બનશે. ધન હશે તો દાનપુણ્ય કમાઈ શકીશું. પણ કમાઈ કમાઈને કેટલું કમાવું છે? અતિની ગતિ નહીં. લાખવાળાને કરોડપતિ બનવું છે, પછી અબજોપતિ. લોભ વધતો જ જાય. ધરવ થતો નથી. અતિ ધનનો કેફ ચડે, ખુમારી વધે, અન્યને પોતાનાથી હલકા - નીચા ગણે. પરિણામે સગા વહાલા, સમાજથી અળગા થઈ જવાય. કમાયાની ખુશી થાયસ પણ અળગા થઈ ગયા તેનું દુઃખ થાય. વાપરી વાપરીને કેટલું

વાપરી શકવાના? ઘરમાં કોઠીમાં અનાજ ભર્યું હોય, બધું એકી સાથે ખાઈ નથી શકવાના - આફરો ચડશે, ધન વધે, વિલાસીતા વધશે, સંતાનો અવળે માર્ગે ચડશે, વ્યસનો વધશે. પરિણામે દુઃખ જ દુઃખ.

એટલે જ આપણા શાસ્ત્રોમાં દાનનો મહિમા વર્ણવાયો છે. ધન કમાયા, સત્માર્ગે ધન વાપરતા શીખીએ નહીં તો રૂબી જઈશું. કળણમાં મારો ભાઈ દુઃખી છે. અંતરમાં અજંપો ઊઠવો જોઈએ. કોઈના યે દુઃખમાં હમદર્દી થવું જોઈએ.

વૈજ્ઞાનિક નિયમ છે, ખપ કરતા વધુ દુન્યવી ચીજો એકત્ર કરી, એનો ભાર મન-મગજ પર ચડી બેસશે. મન બેચેન થઈ જશે. ખરા કે ખોટા માર્ગે મેળવેલું ધન અપરાધભાવ જગાડે. એ વિષયકમાંથી બચવા દાન ધરમનો માર્ગ અપનાવવો પડે. કોઈ દાન ધરમ કરે છે, એ કોઈ ઉપર ઉપકાર નથી કરતું, પોતે જ પોતાના ઉપર ઉપકાર કરે છે. પરદુઃખે ઉપકાર કરે તો યે મન અભિમાન ન આણે રે. - વોરેન બફેટ, અજીજ પ્રેમજી જેવા પોતાના સંપત્તિના ૮૦ ટકા જેટલું દાન કરી પોતે જ હળવાશ અનુભવતા હશે. જીવનમાં ધન્યતા અનુભવતા હશે. ખાધા કરતા ખવરાવવું ભલું.

દિવાળી આવે, નવું વરસ વધાવતા પહેલાં આખા વરસના જમા ઉધારનો તાળો મેળવી લઈએ, સરવૈયું કાઢીએ, પછી નવા ચોપડા શરૂ કરીએ. શુભ સંકલ્પ કરીએ. દિવાળી પ્રકાશનું પર્વ, આંગણે દીવડા પ્રકટાવીએ, અંતરમાં અજવાળા ભરવા. પ્રભુને પ્રાર્થાએ ઊંડા અંધારેથી પ્રભુ પરમ તેજે તું લઈ જા. માતાજીને પ્રાર્થના કરીએ- નિશેષ થડ્યા શાશ્વત પ્રકાશ પામવાના પગરણ માંડીએ. પૈસા કમાવા એ કંઈ જીવનનું લક્ષ્ય નથી. શું સારુ, શું ખરાબ એના માપદંડ નક્કી કરીએ. સંસારમાં બધું સાપેક્ષ છે. કશું નિત્ય નથી. ઊંચી નીચી ફર્યા કરે જીવનની ઘટમાળ. ધન આજે છે, કાલે નહીં હોય. આપણે પણ કાલે નહીં હોઈએ. હિસાબકિતાબ ફક્ત પૈસાનો કે ધંધાનો નહીં, જીવનનો હિસાબ કરતા રહીએ. કોઈના આંસુ લૂછ્યા? કોઈને મદદગાર થયા? ધનનો, મળેલા સમયનો સદુપયોગ કરી લઈએ. અવતાર માનવીનો ફરી ફરીને નહીં

મળે. જીવનની હરેક પ્રવૃત્તિનો, જીવનના હરેક સ્તરનો હિસાબ માંડીએ. કેટલી પ્રગતિ કરી? ફક્ત સામાજિક, આર્થિક સ્તરે નહીં પણ અંતરલક્ષી પ્રગતિ કેટલી કરી શક્યા? છાતી પર હાથ મૂકી, ઇશ્વરને ઇષ્ટ સમક્ષ રાખી, તટસ્થતાથી મૂલ્યાંકન કરીએ. જીવનમાં કેટલી પ્રગતિ કરી? અધોગતિ તરફ તો નથી જઈ રહ્યા ને? પોતાના માટે શું હિતકર્તા છે? જે કોઈ નિર્ણયો કર્યા એને આચરણમાં મૂકી શકવા સમર્થ છીએ, સક્ષમ છીએ?

અખો દીપ ભવ- આપણે અંધકારમાંથી પ્રકાશ તરફ ગતિ કરવાની છે. યૌવન, સૌંદર્ય, પ્રેમ, વેરઝેર, સત્તા સાલ્લબી સઘળું નાશવંત છે, નશ્વર છે. અતિ સુખમાં ગરક થઈ જવું નથી. ખરાબ પરિસ્થિતિ આવે નિરાશ થવું નથી, હિંમત હારવી નથી. this will also pass away ચાર દિવસની ચાંદની, ફિર અંધારી રાત. પણ એ અંધારી રાત પછી, બીજનો ચંદ્ર ફરી ઊગવાનો છે, દિવસે દિવસે ઉજાશ વધતો જશે. પૂનમે ફરી પૂર્ણ ચંદ્ર ખીલશે. અંધકારની ગોદમાં જ પ્રકાશના કિરણો ફૂટશે. કુદરત ફાંટાબાજ છે. ચંચળ છે. ધોળે દિવસે તારા જોવાના અરમાન સેવીએ છીએ. આપણે ખુદ આપણા મન ઉપર લગામ તાણી શકતા નથી. મન વ્યોમવિહાર કરતું રહે. ઝાંઝવાના જળ પાછળ દોડ્યા કરે. નિરાશા સાંપડે.

તો શું કરવું? સ્વસ્થ ચિત્તથી વિચાર કરવો. મન ઉપર સંયમ જાળવવો, અતિ લોભથી દૂર રહેવું. ઠંડે કલેજે નિર્ણયો લેવા ઘાડવો લઈ ડોકી ધૂણાવ્યા કરે. વાસ્તવિકતા અલગ છે. મન કે જીતે, જીત હે પ્યારે. મન એવં મનુષ્યાણાં કારણં બંધમોક્ષયોઃ સમજીએ છીએ ઘણું બધું, પણ આચરણમાં મૂકી શકતા નથી. સાદી સમજ કેળવીએ, મનના અશ્વ પર લગામ તાણીએ. પૈસા પ્રધાન સમાજ છે. નાણાં વગરનો નાથિયો, નાણે નાથાલાલ. ધન કમાયા, આર્થિક રીતે સદ્ધર થવા હવે સાદી સમજ કેળવીએ. વાસ્તવિકતા એ છે કે મનને બેચેન બનાવે, સમાજથી આપણને વિખૂટા પાડી દે એ ધન શું કામનું? મહાવીર, બુદ્ધ, ધ્રુવ, પ્રહ્લાદ એ બધાએ રાજમહેલોમાં, અતિધનમાં પ્રવેશેલી

બેચેની અનુભવી પરિણામે તપ કરી, મધ્યમ માર્ગ અપનાવ્યો, બોધ્યો. સંયમ અને ત્યાગનો મહિમા અનોખો છે. સંસાર શું સરસો રહે ને મન મારી પાસે, સંસારમાં લોપાય નહીં ને જાણ મારો દાસ. ઇશ્વરના પ્યારા બનવું હોય તો ભલે દુન્યવી પ્રવૃત્તિ કરતા રહીએ, પણ નિરપેક્ષ ભાવે ધનના પતિ નથી બનવું. લક્ષ્મીપતિ તો ફક્ત વિષ્ણુ જ હોય. લક્ષ્મી આપણી માતા. ધનના દાસ બની ઇશ્વરે આપેલું ધન ઇશ્વરીય માર્ગ- સત્માર્ગ વાપરતા શીખી જઈએ, અન્યના સુખે સુખી અને અન્યના દુઃખે દુઃખી થઈને સૌ સાથે હળતા રહીએ, ભળતા રહીએ.

સર્વે સુખીનો સંતુ સર્વે સંતુ નિરામય.

ગોધન ગજધન, વાજિધન ઔર રતન ધનખાન.

જબ આવે સંતોષ ધન સબ ધન ધૂરિ સમાન.

મા-બેટી

સુમિત્રા લગ્ન કરીને કતપર જેવા નાના ગામડામાંથી પતિ સલીલ સાથે મુંબઈ રહેવા આવી. ગામડામાં મેટ્રીક સુધીની નિશાળ. ઇંગ્લીશ એક વિષય ખરો પણ પાઠ સિવાયનું બોલતા, લખતા કે વાંચતા આવડે નહીં. મા પારકે ઘેર કામ કરે. શેઠિયાઓની છોડીના ઉતરેલા કપડાં લઈ આવે. વઘેલું ઘટેલું ખાવાનું લાવે. માંડ માંડ વેત કરી દીકરી સુમિત્રાને ભણાવી. સલીલ એમની ન્યાતનો જ - ભણેશરી - શહેરમાં મામાને ત્યાં ગયો - અને ગ્રેજ્યુએટ થયો. ગામમાં અને ખાસ કરીને એમની પટેલની ન્યાતમાં ભણેલી છોકરીઓ ઓછી. એમાં સુમિત્રા રૂડી રૂપાળી, થોડી નખરાળી. ફાટેલા કપડામાં પણ એનું રૂપ છલકાતું. નાની હતી, મા સાથે શેઠાણીને ત્યાં કામ પર જાય. ડ્રેસીંગ ટેબલ પર પડેલા કાંસકાથી વાળ ઓળે. કોઈકવાર બકલ માથામાં નાંખી દે. લીપસ્ટીક ઉપાડીલે. તૈયાર થઈ અરીસામાં પોતાનું રૂપ જોઈ પોતે જ મોહી પડે. મા કામ કરી તૂટી મરે છે. સુમિત્રાના નખરા વધતા જાય. ક્યારેક માના બટવામાંથી રૂપિયો ચોરી બહેનપણી સાથે પીકચર જોઈ આવે. મા પૂછે કે આ નવું બકલ ક્યાંથી લાવી? તો બિન્દાસ્ત કહી દે કે બહેનપણીએ આપ્યું.

સુમિત્રા નસીબની બળિયેલ હશે તે સલીલ સાથે લગ્ન કરી મુંબઈ જેવા શહેરમાં રહેવાનું થયું. સલીલ બેંકમાં ઓફિસર. પગાર સારો. તેથી સુમિત્રાએ ઘરકામ કરવા ઘાટી રાખી લીધેલો. બે ચાર મહિને સલીલ પીકચર જોવા લઈ જાય.

દિવસ આખો સુમિત્રા ઘરમાં એકલી એકલી હોય. પતિ સવારે ૮ વાગે ઘેરથી નીકળી જાય. સાંજે ૮ વાગે ઘરે આવે. આજુબાજુ, અડોશપડોશમાં બહેનપણીઓ થઈ ગઈ. કીટી પાર્ટીની મેંબર બની. બધી બહેનો મળી જલસા કરે. શોર્પીંગની વાતો થાય. સાડી, દાગીના, ફર્નીચર વસાવવાની હરીફાઈ હોય. સૌ હોય એના કરતાં વધુ મોટાઈ દેખાડે.

સુમિત્રાને ઇન્ફીરીયોરીટી થાય. એના પતિની કમાણી બહુ મોટી ન હતી. સુમિત્રા મોટાઈ મારતા શીખી ગઈ. બધાની સાથે પીકનીક પર જવું હોય. સેલમાંથી સાડી ખરીદવી હોય. પતિ સલીલ સાથે જૂઠું બોલે, પૈસા પડાવે. સલીલ પૂછે તો કહે, હું તો ઘરમાં જ હતી. ફોન બગડી ગયો હતો. સુમિત્રાને એક દીકરી થઈ, નામ પાડ્યું સમીરા - એ પણ પાકે પાકી મા પર પડી હતી. માનું રૂપ ચોર્યું હતું અને બાપની બુદ્ધિ. સુમિત્રા પતિ પાસે ખોટું બોલે. દીકરી માટે ખર્ચો કરવો છે એમ કહી કહી પૈસા પડાવે. દીકરી સમજણી થઈ. મા મોટાઈ મારે છે, બડાઈ હાંકે છે, બહેનપણીઓને પાર્ટી આપે છે. હવે દીકરીએ પણ માનો રસ્તો અપનાવવા માંડ્યો. માના પર્સમાંથી પૈસા ઉપાડી લીધા. પોતાની બર્થ ડે આવતી હતી. ક્લાસની બીજી છોકરીઓ બર્થ ડે આવે તો ચોકલેટ વહેંચતી, કેડબરી વહેંચતી. સમીરાએ ક્લાસની બહેનપણીઓને આઈસક્રીમ ખવરાવ્યું. એમાંથી એક બહેનપણી સુમિત્રાને રસ્તામાં મળી. એણે કહી દીધું ભોળાભાવે, આંટી આજે સમીરાએ અમને બધાને આઈસક્રીમ પાર્ટી આપી. સુમિત્રા ચોંકી. બે દિવસથી સમીરા પૈસા માંગતી હતી. પોતે આપ્યા ન હતા. ક્યાંથી લાવી હશે પૈસા. સમીરા પર ચેકીંગ રાખવું પડશે. આટલી નાની ઉંમરમાં ચોરી કરવાની આદત? સુમિત્રાનું મગજ ફાટફાટ થવા માંડ્યું. કોણે બગાડી પોતાની લાડલી દીકરીને?

સુમિત્રાએ સમીરાને ધમકાવી, બે તમાચા ચોડી દીધા. સમીરાએ સામો તડતડ જવાબ આપ્યો. તમે કીટી પાર્ટીમાં શું કરો છો? પપ્પાના પર્સમાંથી પૈસા ઉઠાવો છો ને! સુમિત્રાને ચાટી ગઈ. મેરી બિલ્લી મુજસે મ્યાઉ? પણ વિચાર કરતાં જણાયું કે જેમ મા તેવી બેટી. પોતે નાનપણમાં આવા પ્રલોભનોથી લલચાઈને ચોરી કરતી હતી. એક જૂઠાણામાંથી સો જૂઠાણા પ્રકટે. સમીરાના ચોરીના કાર્યના મૂળમાં પોતાનો વાંક દેખાયો. દીકરીના ચારિત્ર્ય ઘડતરનો પાયો જ ખોટો હતો. મનમાં વિચારોનું ધમસાણ મચ્યું. દીકરીને સુધારવી હોય તો સૌ પહેલાં પોતે જ સુધરવું પડશે. નાનું બાળક તો જેવું જુએ તેવું કરે, એનો શો વાંક?

નિકાચિત કર્મ

નાનું અમથું ગામડું ઝઘડીયા. ગામમાં ખાસ ધંધો નહીં, ઉદ્યોગ નહીં. બાપદાદાની જમીન - ખેતી કરી જાણે. વ્યાજ વટાવનો ધંધો. બાકી નવરા ધૂપ. ભણતર નહીં. ગામમાં સાત ધોરણ સુધીની નિશાળ. તમાકુ - ગુટખા ખાયા કરે. જુવાનિયા પાનના ગલ્લા પર ઊભા ઊભા ટોળટપ્પા મારે. મજાક મશ્કરી કરે. ગામના નગરશેઠ જયંતિલાલ. જયંતિલાલને ત્યાં મોડે સુધી સંતાન થયું નહીં. જમીન જાગીર પુષ્કળ. દોમદોમ સાલ્લખી. કેટકેટલી જાત્રા કરી, માનતા માની. મોટી ઉંમરે ભગવાને સામે જોયું. એક દીકરો થયો નામ પાશું કનૈયો. શેઠ શેઠાણી ધાર્મિક વૃત્તિના. ગામમાં શાખ સારી. ખેતીવાડી ઉપરાંત શરાફીનો ધંધો. ગામના ગરીબ લોકો ખોરડા, જમીન, જણસ ગીરવે મૂકી જાય. વ્યાજ ચૂકવતા ચૂકવતા કમર બેવડ વળી જાય. મૂડી ચૂકવવી બાકી રહી જાય. જયંતિલાલ હડપ કરી જાય. પૈસો ખૂબ જમા થયો. પણ ગરીબની હાય લઇને, સૌની આંતરડી કકળાવીને.

જયંતિલાલ અસલ મારવાડી બેટો. ચમડી તૂટે પણ દમડી ન છૂટે. લોભિયો - લોભને થોભ નહીં. જરાયે જતું કરે નહીં. બસ પૈસો જ પૈસો દેખાય. લોકો કહેતા મોઢામોઢ, શેઠ હારે બાંધીને લઇ જવાના છો બધું. દાન ધરમાદો કરો. ગરીબની છોડીનું કન્યાદાન કરો. એના દરદાગીના, ધરબાર લૂંટી ન લ્યો. પણ જયંતિલાલ જેનું નામ, જરા યે દયામાયા નહીં. બસ એક જ ધૂન - પૈસો છે તો બધા પૂજતા આવે. પૈસા માટે બધે ઝઘડા, કોર્ટ કચેરી, પૈસો ખવરાવી ખવરાવી બધું પોતાને નામે કરાવી લે.

ગામમાં બધા એને જેત્યો ઝઘડાખોર તરીકે ઓળખે. હવે બાકી હતું તે દીકરો કનૈયો કપાતર પાક્યો. બાપની રહી સહી આબરૂના ધજાગરા કરે, એવો. ભણવાનું નામ નહીં. ચોરી, લબાડી કરવી,

બાપની તિજોરી ઉપર પણ હાથ મારવાનું ચૂકે નહીં. ડુપ્લીકેટ ચાવીઓ કરાવી લીધી. તિજોરીમાં ફાટફાટ નોટોના બંડલ ભર્યા હોય. પાંચ દસ ઓછા થાય તો યે બાપાને ખબર પડે નહીં. પાનને ગલ્લે ઊભો જ હોય. આવતી જતી છોકરીઓની છેડતી કરે. અશ્લીલ ચેનચાળા કરે. અન્ન તેવો ઓડકાર. બાપની મિલકત હરામની. કુટુંબીઓ, ખાતેદારોનું ઓળવી લીધેલું. આખો દિવસ કોર્ટ, કચેરી. ખોટા ખોટા દસ્તાવેજો તૈયાર કરી બીજાને રડાવવા, એ બાપનો ધંધો. દીકરો બાપથી સવાયો નીવડ્યો. જયંતિ ત્યાં હોય ત્યાં ઝઘડતો ફરતો. અડોશી પડોશી સાથે ઝઘડો. બેંકમાં જાય, ત્યાં સ્ટાફ સાથે ઝઘડો કરે. નોકરોને તતડાવે, કોઇ નોકર ટકે નહીં. કોઇ ઉપર વિશ્વાસ નહીં. બૈરી તેને છોડી અમેરિકા જતી રહી. દીકરો અને દીકરી બંનેને સાથે લઇ અમેરિકા ચાલી ગઇ. અહીં રહી ગયો એકલો કનૈયો.

મફતનું ખાવું, ધર્માદાના પૈસા ઓળવી લેવા, કોઇ નીતિ નિયમ નહીં. શરમ નહીં. ઘરમાં રહી ગયા બાપ દીકરો. જયંતિલાલ ને કનૈયો. એક એકથી ચડિયાતા. એકબીજાનું મોઢું જોવું ગમે નહીં. જાણે બાપે માર્યા વેર. કનૈયાનો દોસ્તાર નૈતિક, નૈતિક ભણ્યો ગણ્યો, મુંબઇ ગયો, શેરબજારમાં સફો કરે, ખૂબ કમાયો. કનૈયો પૈસા ચોરી ચોરી નૈતિકને મોકલે, નૈતિક એના શેર ખરીદે. કનૈયાને અવળા ધંધા છોડી દેવા સમજાવે. પણ જેની રગ રગમાં અનીતિનો પૈસો વિષ બની ફેલાઇ ગયો હોય એને સદ્બુદ્ધિ ક્યાંથી સૂઝે? એ કોઇની યે વાત માનવા જ ક્યાં તૈયાર હતો. નૈતિકે વાલકેશ્વરમાં ફ્લેટ વસાવ્યો, થોડી જમીન વેચી નાંખી, ગામમાં બાપાની સાથે ઝઘડો કરી, સહી કરાવી લીધી હતી. હવે ગામમાં રહેવા જવું નથી રહ્યું, બધા સાથે સંબંધ વણસી ચૂક્યા હતા. પોલીસ કેસ થાય, આ તો બાપા જયંતિલાલની થોડી આબરૂ તેથી બચી ગયો હતો. બૈરીએ અમેરિકા બોલાવ્યો, ત્યાં યે જાકુબીના ધંધા કરવા ગયો, અમેરિકામાંથી તેને ડીપોર્ટ કરી દીધો. આમ હવે તેને માટે અમેરિકાના દરવાજા બંધ થઇ ગયા. ગામમાં પણ પાછું ફરાય તેમ ન હતું. તેથી ફરજિયાત મુંબઇમાં રહેવું પડતું હતું.

વાલકેશ્વરના ફ્લેટનું મેન્ટેનન્સ મિત્ર નૈતિક હતો ત્યાં સુધી નિયમિત ભરતો હતો. નૈતિકનું અકાળે અવસાન થયું. હવે ફ્લેટના હપ્તા - વ્યાજ - મેન્ટેનન્સ કોણ ભરે? કનૈયાની કમાણી તો હતી જ નહીં. સોસાયટીવાળાએ ફ્લેટ ઉપર તાળું માર્યું - પૈસા ભરો પહેલાં પછી રહેવા આવો. નૈતિકની દુકાન સી.પી. ટેન્ક પર હતી. નૈતિકના દીકરાએ કાકાને ત્યાં રહેવા સૂવાની સગવડ કરી આપી. મફત રહેવાની વ્યવસ્થા થઈ ગઈ. પણ જમવાનું શું? પોતે હતો વૈષ્ણવ. નૈતિક હતો જૈન. જૈનની પૌષ્ઠશાળામાં નૈતિકના દીકરાએ જમવાની વ્યવસ્થા કરી આપી. છતે પૈસે ભાઈ શીરા માટે શ્રાવક થયા એને બધું મફતનું અને હરામનું ફાવે, ભાવે. દુકાનમાં પડી રહે, સવાર સાંજ પૌષ્ઠશાળામાં જમવા જાય. ફરજિયાત ચોવીયાર કરવો પડે. નવરો બેઠો બધા સગાવહાલાની ચોવટ કરે. કોઈના યે વીક પોઈન્ટ જાણી લે. ધાકધમકી આપે. ગંદાગંદા આક્ષેપો કરે. સહી વિનાના કાગળો લખ્યા કરે. બુદ્ધિ છે પણ એનો ઉપયોગ લડાઈ ઝઘડા માટે જ કરે. જ્યારે જુઓ ત્યારે કોર્ટને દરવાજે ઊભો હોય. વકીલ કરવા જેટલા પૈસા હતા ક્યાં કે ખરચે? કોઈ જબરૂં હોય એને પોલીસ સ્ટેશને લઈ જાય. એને ક્યાં શરમ છે?

બાપદાદાનો પૈસો છે. ગામમાં બાપા રીબાય છે, આવા દીકરા માટે મનોમન શરમાય છે. આના કરતાં વાંઝિયા હોત તો સારું થાત! છતે પૈસે અડધો ભૂખ્યો મરે. પેટમાં ખાય નહીં. સારા કપડાં પહેરે નહીં. મેલો ઘેલો, ગંધાતો ફર્યા કરે. કોણ ઊભો રાખે એને પોતાને આંગણે? ગામમાં બાપાએ ગરજુ ખેડૂતોની લોકોની જમીન પચાવી પાડેલી. પણ સાત બારાના ખાતામાં નામ તો જૂના માલિકનું જ રહ્યું હતું. બાપ દીકરો જમીનનો સોદો કરી શકતા નથી. વેચી શકતા નથી. હવે કાયદા કાનુન જડબેસલાક છે.

નૈતિકનો દીકરો સલાહ આપે છે. ‘અંકલ, વાલકેશ્વરના ફ્લેટના રૂ. પાંચ કરોડ મળે, તેમાંથી દસ લાખનું મેન્ટેનન્સ ભરી દો, તાડદેવ, સીક્કાનગર બાજુ વનબેડરૂમનો ફ્લેટ લઈ લો. પૈસા બચે તે વ્યાજે મૂકો, ધર્માદાનું ખાવું ન પડે. હવે ઉંમર થઈ. સીત્તેરના થયા. ઘરે ઘરે

ભટકવાનું બંધ કરો. મિલકતો છે, રોકડી કરો, સમાધાન સાધી સાધી, હકદારને એનો હિસ્સો આપી નિરાંતે જીવો. શા માટે પાપના પોટલાં બાંધો છો. નિકાચિત કર્મો બંધાય છે. નિર્જરા કરતા શીખો. પણ શેઠની શિખામણ ઝાંપા સુધી યે પુગે તેમ નથી. નૈતિકે ફોર્મ ભરી ભરીને આપ્યા હતા. સહી કરો, શેર ડીમેટ કરાવી લો, પણ ડીમેટના ચાર્જસ ભરવા શા માટે? પૈસા બચાવવાના લોભમાં કશું વ્યવસ્થિત કર્યું નહીં.

એક વખત કોર્ટમાં કેસ ચાલુ હતો. હારી ગયો, ખાતેદારને જમીન પાછી આપવી એવો જજે હુકમ કર્યો. કનૈયા બૂમાબૂમ કરવા લાગ્યો. હાર પચાવી શક્યો નહીં. જજ ઉપર હુમલો કરવા ગયો. પોલીસ સાથે ધમાલ થઈ, હાથકડી પહેરાવાઈ ગઈ. ભાઈને એટેક આવ્યો ને કોર્ટમાં ઢળી પડ્યો.

નૈતિકના દીકરાએ શબનો કબજો લીધો. અમેરિકા કનૈયાની બેરી, છોકરાને ફોન કર્યો, તે લોકોએ જણાવી દીધું, અમને કુરસદ નથી. અમને રસ નથી. તમે જ એના અગ્નિસંસ્કાર કરી દો. એની મોતની ખબરથી કોઈ દુઃખી ન થયું. મનોમન હરખાયા, ચાલો, દુનિયામાંથી એક પાપ ઓછું થયું. ન ખાધું કે ન ખવરાવ્યું, દુઃખી થઈને રળ્યાથી શું?

બધું મૂકીને ગયો, શું લઈ ગયો સાથે?

ઘર

બે બહેનો સુધા અને સુષ્મા. બંને વચ્ચે ફરક પાંચ બરસનો. સુષ્મા નાની એટલે વધુ લાડકી. મા માંદી રહેતી તેથી સુષ્માની સંભાળ લેવાનું કામ મોટી સુધાને ભાગે આવતું. મોટી અને છોટી. નાની સુષ્મા ભારે નટખટ. તોફાન ને મસ્તી, જ્યારે સુધા ડાહી અને ઠીવકી. બંનેના સ્વભાવ વચ્ચે આસમાન જમીનનું અંતર. દીકરીની જાત, ક્યારે મોટી થઈ જાય ખબરેય ન રહે. સુધા ગ્રેજ્યુએટ થઈ એટલે તરત જ તેના હાથ પીળા કરવાની ઉતાવળ આવી ગઈ માબાપને. માની તબિયત સારી રહેતી નહીં. સુધાના લગ્ન સતીષ સાથે સાદાઈથી કરી નાંખ્યા. હવે ભાઈનો પરિવાર સતીષના અને સુધાના પપ્પા ભાઈબંધ. એકબીજાના ઘરબારથી બંને પરિચિત. સુધા સાસરિયામાં એકરસ થઈ ગઈ. સાસુ પણ માંદા જેવા. ઘરની જવાબદારી માથે આવી ગઈ, પરણતાંની સાથે જ. વહુના હાથની ચાકરી પામી સાસુજી સ્વધામ સીધાવી ગયા. નાના દિયર સૌરભનો અભ્યાસ પૂરો થઈ ગયો હતો. એણે સ્વતંત્ર ધંધો શરૂ કર્યો. જ્યારે સતીષ પિતાજીની દુકાન સંભાળતો હતો.

શાંતાબાના મૃત્યુ બાદ શરદભાઈ એકલા પડી ગયા. જિંદગીમાંથી રસકસ ઊડી ગયો હતો. શાંતાનો ફોટો જોઈ જોઈ બડબડ કર્યા કરે. હૈયાવરાળ કાઢ્યા કરે. આમ તો સુધા વહુ એમનો પડ્યો બોલ ઝીલે. દવાદારૂ, ખાવા પીવાનું ધ્યાન બરાબર રાખે. શરદભાઈને ફરિયાદ કરવા જેવું કંઈ જ ન હતું. પણ એમની જીવવાની આશા મરી પરવારી હતી. જીજીવિષા મંદ પડી ગઈ હતી. નાનો સૌરભ પરણી જાય - એ એક જવાબદારી બાકી હતી. સુધાએ પોતાની નાની બહેન સુષ્માની જોડી મેળવી આપી. સૌરભ સાથે અને સુષ્મા દેરાણી બની આવી ગઈ તેના ઘરમાં. સુષ્માને પિયરમાં ખાસ કામ કરવું પડ્યું ન હતું. મોટીએ

જવાબદારી સ્વીકારી લીધી હતી. એક જ આગ્રહ તું ભણી લે. પગભર થઈ જાય. અહીં પણ એવું જ થયું. સુધા હવે જેઠાણી હતી - મોટી બેન - નાની ને નાની જ રહી ગઈ સુષ્મા. ઘરમાં સુધાનું રાજ. સુષ્માને આમેય એટલું જ જોઈતું હતું. એને ક્યાં જવાબદારી ઉપાડવી હતી?

બે ભાઈઓ નાનો ઉપર રહે - મોટો નીચે. પણ રસોડું તો એક જ. બાપા શરદભાઈનો સિધ્ધાંત, અન્ન નોખા એના મન નોખા. ઘરમાં વસ્તી વધતી ગઈ. સુધાને બે દીકરા અને સુષ્માને ત્યાં બે દીકરીઓ થઈ. ચારે ભાઈ બહેનો ધમાચકડી મચાવે, મારામારી કરે, ઘડીમાં બુચ્છા કરી ભેગાં થઈ જાય. બંને ભેગા રહે તેથી પૈસાની ઘણી બચત થાય. જોકે શરદભાઈએ Financeનું વ્યવસ્થિત રીતે આયોજન કરી રાખેલું. ઘરખર્ચ શરદભાઈ આપી દેતા. જો કે હવે ધંધામાંથી નિવૃત્ત થયા હતા. એમની નજર ચકોર, દૃષ્ટિ વ્યવહાર પરિણામ બંને દીકરાઓની આવક-બચત સ્વરૂપે સચવાતી. બંને પોતપોતાની રીતે અંગત ખર્ચો કરે. જોકે બાપા કાયમ કકળાટ કરે, હાથ ટૂંકો રાખો, પૈસા બચાવો, કાલે છોકરાઓને ફોરેન ભણવા મોકલવા પડશે. સુધા સસરાજીની સલાહ માથે ચડાવે. વડીલોની સૂચના વ્યવહારુ હોય, ભલા માટે હોય. પણ સુષ્માને ગળે આ સલાહ ન ઉતરે. એ ધમપછાડા કરતી. બાપુજી અમને છૂટા કરી આપો, તમારી હયાતિમાં. હમણાં હમણાં એનો ઉપાડો વધતો જતો હતો. શરદભાઈ વ્યથિત થવા લાગ્યા. એમને લાગતું હતું કે બે બહેનો એક ઘરમાં છે તેથી સંપીને રહેશે. જુદારો કરવાનો વખત નહીં આવે. જેની જીવવાની ઇચ્છા સમાપ્ત થઈ જાય એ લાંબુ ન જીવી શકે. એમને સંકેત મળી ગયો હશે. એમણે વકીલને બોલાવી વીલ બનાવ્યું.

શ્રાધ્ધક્રિયા પત્યા પછી વીલ વંચાયું, બંને ભાઈઓ વચ્ચે મિલકતમાં સરખે ભાગે વહેંચણી કરી દીધી હતી. પણ નાના સૌરભે બાજુના પ્લોટ પર બંગલો બાંધી રહેવા જવું. બંગલો બાંધવાના ખર્ચનું પ્રોવીઝન કરી આપ્યું હતું. મોટા સતીષને બે દીકરા છે. એને મોટી જગ્યાની વધુ જરૂરત પડશે - એક માળ ઉપર વધુ ખેંચી લેવો પડે.

બાપા શરદભાઈને જીવનનો અનુભવ હતો. પૈસો જ ઝઘડાનું મૂળ બને છે. પોતાના મૃત્યુબાદ કોઈને મનદુઃખ થાય એવું એ ઇચ્છતા ન હતા. બધે બને છે એમ બે ભાઈઓના ભાગ પડી ગયા. સુખ્યાનો બંગલો બંધાઈ ગયો, તેઓ જુદા રહેવા ગયા, પણ સુખ્યાની દીકરીઓને ભાઈઓ વિના ગમે નહીં. સુધાભાભુના હાથનું જ ખાવાનું ગમે. સુધા ભાભુ પોતાના હાથે વહાલનો કોળિયો ભરાવતા. સુખ્યા ભડકે - મારું રાંધ્યું રઝળી પડે છે અને છોકરાઓ ત્યાં ખાઈ આવે. મારા છોકરાઓ મારા નહીં રહે. ભાભુ ઉપરણું લીધા કરે. છોકરીઓ બગડી જશે. છોકરાઓને રસોડું જુદું અને ઘર જુદું એનો અર્થ સમજાય નહીં. જોકે બાળકોના વર્તનથી બંને ભાઈઓ ખૂબ ખુશ હતા. પરિવારની એકતા જળવાઈ રહી છે. વર્ષોથી જોડે રહી ખાધેલું હવે એકલા એકલા કોળિયો ગળે ઉતરતો નથી.

ભગવાનને બે ભાઈઓ - બે બહેનો વચ્ચેનો જુદારો પસંદ નહીં હોય તે સૌરભ અને સુખ્યાના સ્કૂટરને એક્સીડન્ટ થયો. બંનેને ફેક્યર થયા. સુધા અને સતીષ તેમને ઘેર રહેવા ગયા. એક મહિનો બંને હરતા-ફરતા થઈ ગયા ત્યાં સુધી બધા સાથે રહ્યાં. છોકરાઓને તો ભાવતું 'તું' ને વૈદે ચીંધ્યું. સુધાએ કહ્યું કે હવે આ રવિવારથી અમે લોકો અમારે ઘેર રહેવા જઈશું. બધા નારાજ થઈ ગયા. જુદા પડેલા અન્નથી મને નોખા થઈ ગયેલા ને હવે ભેગા થવાથી એકરસ થઈ ગયા. જર, જમીન અને જોરુ - હવે તો સંપી ગયા છે.

સુખ્યાએ કહી દીધું - હવેથી આ ઘર અમારું જ નથી. આ આપણું જ ઘર છે. બધા સાથે જ રહીશું. આપણે ચાર, આપણા ચાર બધા સાથે સંપીને રહીશું. ઘરને સ્વર્ગ સમું બનાવીશું. આનું નામ ડાંગે માર્યા પાણી જુદા ન પડે.

જગતકાજી

એનું નામ કાલીદાસ. એક તો અમાસની રાતે જન્મ અને રંગ પાકો. મા અને બાપ બંને ગોરા. કોને ખબર કોના પર પડ્યો હશે આ દીકરો? એટલે એનું નામપડી ગયું કાલીદાસ. કાળિયો તો કાળિયો. સીદીભાઈને સીદકા વહાલા. નવાબે એના વજીરને સીદી હતો તેને કહ્યું, ગામમાંથી સૌથી સુંદર બાળકને લઈ આવો. સીદીભાઈ આખા ગામમાં ફર્યો. કોઈ બાળક પસંદ પડ્યું નહીં. ઘરે આવ્યો. આંગણામાં પોતાનું બાળક રમતું હતું. સીદીભાઈએ એને તેડી લીધું. ગંદું અને ગોબરું, કાળિયું હતું, તો યે તેને તો તે જ વહાલું લાગ્યું. એમ માબાપનો લાડકો હતો કાલીદાસ. ભણ્યો - સરકારી ઓફિસમાં ઓફિસર તરીકની પોષ્ટ મળી. ખાધે પીધે સુખી હતો. ઘરમાં ગુણીયલ નાર છે. બબે દીકરા રળે છે. ઘરમાં બે રૂમઝુમતી વહુઆરુ છે. હવે તો રીટાયર થઈ ગયા છે કાલીદાસ. જિંદગીભર સવારે પહેલા ઊઠી તૈયાર થઈ ટીફીન લઈ સમયસર ઓફિસે પહોંચી જવાનું. સાંજે ૬ વાગે નીકળી સાત વાગે ઘેર આવે. જમે, છાપું વાંચે, ટી.વી. જુએ, સૂઈ જાય. પણ હવે નિરાંત જ નિરાંત છે. સવારે આઠ વાગે નહાઈ ધોઈ તૈયાર થઈ જાય. બીજી વખત ચાનો કપ હાથમાં લઈ હીંચકે બેસે. ચાની ચૂસકી લેતા લેતા છાપું વાંચે.

છાપામાં કોઈ ને કોઈ અવાંછનીય બનાવોની હકીકત વિગતવાર વાંચે પછી કકળાટ કરે. શું થવા બેઠું છે આ સમાજનું, આ દુનિયાનું? ઘરથી શરૂ કરે, અડોશ-પડોશ, સગાંવહાલા, વટ વ્યવહાર, દેશની, દુનિયાની પંચાત શરૂ થાય. એમની ચિંતાનો વિસ્તાર વધતો જ જાય. કાલીદાસની પત્ની સગુણ એમને ટોકે. મેલોને પંચાત. ખોટે ખોટા વલોપાત કરવાથી શું વળવાનું? છાનામાના બેસી રહોને! તમને નવરાશ છે - દુનિયાભરની પંચાત કરો છો નવરા બેઠા. દુનિયા આખી કંઈ તમારા

એકલાની અંગત મિલકત છે? તમારો ગરાસ લૂંટાઈ જતો હોય એવો કકળાટ કરો છો. ગામ આખું કામને કાળિયો કકળાટિયો તરીકે ઓળખવા લાગ્યું છે. મારે તો કેટલાયે કામ પડ્યા છે - કોને ફુરસદ છે? છાપામાં બેંક લૂંટવાના બનાવ હોય, ક્યાંક આગ લાગી, ક્યાંક મકાનનો સ્લેબ પડ્યો, મજૂરો દટાઈ ગયા, ક્યાંક બળાત્કારનો બનાવ બન્યો, ઓઈલનું ટેન્કર ઊંધું પડ્યું, ભ્રષ્ટાચાર આંચરતો, લાંચ લેતો અમલદાર પકડાઈ ગયો, ચૂંટણી થઈ, કોણ હાર્યું, કોણ જીત્યું. અફઘાનિસ્તાનમાં લશ્કરે બળવો કર્યો. શેર બજારનો આંક ગગડ્યો, સેન્સેક્સ નીચે ઉતર્યો, ધોવાણ થઈ ગયું, કે આખલો ભુરાયો થયો. બસ કકળાટ.

સગુણા અકળાય, તમારી પાસે ક્યાં શેર છે, શેરબજારના ભાવ જાણીને શો ફાયદો? દુનિયા છે, સારું નરસું થયા કરે. આપણે શું લેવા-દેવા? સબ અપની અપની સંભાલીએ. બબડ્યા કરો તમ તમારે. દુનિયા આખી જેવી છે તેવી. આપણે ક્યાં એને સુધારવાનો ઠેકો લઈ રાખ્યો છે? નકામો બળાપો કરી કરી બ્લડપ્રેશર વધાર્યા કરો છો? પેપરવાંચન કે કાલીદાસની મનપસંદ પ્રવૃત્તિ - વાંચી વાંચી કોમેન્ટ કર્યા કરે. સગુણા હાથમાં માળા ફેરવતી જાય, રસોડામાં વહુઓને સૂચનાઓ આપતી જાય. બબડતી જાય, કે સુધરો જરા સુધરો. આ વહુઓ કહેશે ડોસાની ડાગલી ચસકતી જાય છે.

કાલીદાસ નવરો ધૂપ શું કરે? જીભડી વલવલ કર્યા કરે, કોઈને માહું લાગી જાય. વળી બુઢા થયા પણ જીભના ચસકા જતા નથી. સાંજ પડે, મન થાય, કહેશે કાંદાના ભજયા તળી નાંખો, સવાર પડે કહેશે થોડો શીરો શેકી નાંખો. કાલીદાસ સીત્તેરના થવા આવ્યા છે, પણ શરીરે કડેધડે છે. આરોગ્ય સારું છે. કોઈ શારીરિક સમસ્યા નથી. હા આજકાલ સુગરની લેવલ થોડી વધે છે, પણ કોણ ગણકારે. ગળ્યું એ ગળ્યું, બાકી બધું બળ્યું. બ્લડપ્રેશર વધી જાય, જાતે ટીકડી ગળી લે. કાલીદાસને નિરાંત જ નિરાંત છે. ડોસો ડબડબ કર્યા કરે. કોણ ગણકારે છે હવે? પૈસો છે, ઘર ખરચની ફિકર નથી. દીકરા કંધોતર છે. કમાય છે. બાપાનું માનપાન સાચવે છે. સાંજ પડે લાકડી લઈ નીકળે. મંદિરે

જાય. ગામમાં આંટો મારે. સગાવહાલે, માંદે-સાજે ઘરે ઘરે જઈ ખબર કાઢી આવે. કોઈની સગાઈ લગનમાં મદદ કરે. હરતા-ફરતા ખબરપત્રી સમી. સાંજે ગાર્ડનમાં જાય. બાંકડા ઉપર એમના જેવા નવરાઓ સાથે બેસે. ગામ આખાની પંચાત કરે. રાજકારણની ચર્ચા કરે. દુનિયાની ગતિવિધિઓનું મૂલ્યાંકન કરે. ઉંમર વધે. અસહિષ્ણુતા વધતી જાય. પોતે રૂઢિચુસ્ત. દુનિયા પરિવર્તનશીલ છે. કચકચ કરવી છે, પણ બદલાવનો સ્વીકાર કરવો નથી. જમાનો બદલાયો, એનો લોહીઉકાળો કરવાથી શું વળવાનું? વાર્ધક્ય તરફ આગળ વધતા જાય તેમ તેમ વલણ જડ થતું જાય. નવા રિવાજો પ્રત્યે અણગમો વ્યક્ત કરે. શું થવા બેઠું છે આ દુનિયાનું? જૂની આંખે નવા તમાસા. સગુણા કહે ચાલ્યા કરે એ તો, પણ કાલીદાસને એ શબ્દ મંજૂર નથી. શું ધૂળ ચાલ્યા કરે. આવું બધું કેમ ચલાવી લેવાય. કોઈની સગાઈ તૂટી, છૂટાછેડા થયા. કાલીદાસને મને આ બધું અક્ષમ્ય લાગે. ગુસ્સા ભર્યા ઊંચા સાદે પ્રતિક્રિયા વ્યક્ત કરે. બે ગાળ નીકળી જાય મોઢામાંથી. નવી પેઢીના રંગઢંગ નથી ગમતા. પણ વૃદ્ધ પેઢીનું હવે ઘરમાં કંઈ ચાલતું નથી. બોલવા જાય તો સામો તુંકારો મળે. મૂક પ્રેક્ષક બની બેસી રહેવું જોઈતું નથી. પરિવર્તનના સંક્રમણને અનિવાર્ય ગણી બદલાવ સ્વીકારવો નથી.

દીકરાઓએ સી.પી.ટૅંક એરિયાનું ઘર કાઢી નાંખી, વાલકેશ્વરમાં ફ્લેટ લીધો. ચાલી સિસ્ટમમાં કેમ છો? કોઈના યે ઘરમાં બેલ માર્યા વગર ઘૂસી જવાનું. ચોવટ કરાતી. હવે ફ્લેટના દરવાજા બંધ. છોકરાએ ફ્લેટ લેવા લોન લીધી હતી. બાપાનો સિધ્ધાંત પછેડી પ્રમાણે સોડ તાણવી. વ્યાજ તથા હપ્તા ભરવા પડશે. ગાડી લીધી. બાપા કહે, ધોળો હાથી બાંધ્યો. પેટ્રોલના ખર્ચા. હાથ ટૂંકો રાખો, ભવિષ્ય માટે બચાવો.

દુનિયાની પારાયણ માંડવી છે, પણ એમને કોઈ સાંભળવાવાળું નથી. નવરું હોય તો આવી નકામી મગજમારી કરવામાં રસ નથી. ડોસા ડોસી તો નવરા હોય. આજની પેઢીને દુનિયા સાથે ઘણું કામ પાર પાડવાનું છે. ટી.વી. પર ન્યુઝ જોવાના છે, સીરીયલ્સ જોવાની હોય, ક્રિકેટ મેચ માણવાની હોય ને વોટ્સએપ, ફેસબુક જોવાના

હોય. દાદા કચકચ ભલે કર્યા કરે. આભ ફાટી પડવાનું નથી.

કોઈ ન મળે તો છેવટ સગુણાનું આવી બને? ડોસીનો છુટકારો થોડો થાય? વહુઓએ માજીને માળા પકડાવી દીધી છે. ઢીંકણી ઘસાઈ ગઈ છે. ઘરબહાર બધો વહીવટ વહુઓ સારી પેઠે સંભાળે છે. કચકચનું કારણ નથી, પણ આદત પડી ગઈ છે. દુનિયાનું રખોપું માથે લઈ બેઠા છે ડોસા. દીકરાની દીકરી ડાન્સ ક્લાસમાં જાય. પ્રોગ્રામમાં રહે, મોડી રાતે ઘેર આવે. ડોસા ઘર આપું માથે લે. તેમનું કોઈ સાંભળવાનું છે, ખબર છે છતાં. ડોસા ઉંબાડિયું મૂકતા રહે, ડોશી સંકોરતા રહે. ધરમ રસાતાળ જઈ રહ્યો છે. શું થશે દુનિયાનું? ડોસી બિચારી ડોસાની ઘડમાથા વિનાની લવરી સાંભળ્યા કરે પરાણે. જેમ જેમ જિંદગીનો સમય ખૂટતો જાય છે. ડોસાની ધખધખ વધતી જાય છે. આકોશમાં ફેરવાતી જાય છે. દુનિયાનું તો જે થવાનું હશે તે થશે. ડોસાની ડાગળી ચસકી જશે તો કેમ કરી સચવાઈ શકશે? તેરા ક્યા હોગા કે કાલિયા!

સાંજે બાંકડે બેસવા જાય, ત્યાં ચે કકળાટ. ઘણા બધા મિત્રો ઘરભંગ થયા છે. ઘરે કોઈ વાટ જોવાવાળું નથી. જૂની આંખે નવા તમાશા. એક વૃદ્ધે વિધવા સાથે લગ્ન કરી લીધા. બીજા એકે લીવ ઇન રીલેશનશીપથી જોડીદાર શોધી કાઢી, કાયદેસરના લગ્ન વિના. કાલીદાસ તીવ્ર આલોચના કરે. હવે બધા સમાધાનકારી વલણ ધરાવતા થયા છે. કુટુંબનું નાક કપાતું હોય નાતમાં, પણ આજની પેઢીને નાતની ક્યાં પડી છે! બધું પચાવી લેવાનું?

સગુણા સમજાવી સમજાવી થાકી, સમાધાન સાધના શીખો, adjustment કરતાં શીખો. દુનિયાદારી સમજો. પણ કાલીદાસના માપદંડ જુનાં જ છે. દુનિયાની અધોગતિ છેલ્લી પાયરીએ પહોંચી ગઈ છે. કાલીદાસ ધુઆંફુઆં થાય. સામાન્ય બળાપો અંગત ઉચાટનાં ફેરવાઈ જાય. ડોસીએ તો હથિયાર હેઠાં મૂકી દીધા છે. જેને જે કરવું હોય તે કરે. નિઃસ્પૃહ થઈ ગયા છે. પણ ડોસાને ધડ છોડવી નથી. સગુણા ચિંતા કરે કે હું છું તો ડોસા સચવાઈ જાય છે. હું નહીં હોઉં ત્યારે તમારું શું થશે? ગમે તે થાય સમતાભાવ રાખો. ઉશ્કેરાટ કરવાનો નહીં. આ ઉંમરે ભાવે કે ન ભાવે, ફાવે કે ન ફાવે - ચલાવી

લેતા શીખો. મગજ ઠંડું રાખો. ખાવા-પીવામાં સંયમ રાખો. લૂલીને વશ રાખો. દુનિયાનો સર્વનાશ થવાનો નથી. નિરાશા ખંખેરી નાંખો. દુનિયાના કાજ બની સૌનો ન્યાય તોળવાની જરૂર નથી. પણ આ'તો કાલીદાસ - મીયાં પડે, પણ તંગડી ઊંચી ને ઊંચી.

અને એક દિવસ ઘરમાં કંઈક ઊંચું-નીચું થઈ ગયું. કાલીદાસના મગજનો પારો ઊંચે ચડી ગયો. કમાન છટકી. કાલીદાસના રામ રમી ગયા. દુનિયા આખીને શિખામણ આપવાનો ઇજારો રાખનારા કાલીદાસ વીલ કર્યા વિના મરી ગયા. હવે શું થશે સગુણાનું? ઘરમાં વડીલ હતા - ગમે કે ન ગમે તો ચે દીકરા-વહુઓ માનમર્યાદામાં હતા. હવે પતિ નહીં હોય ત્યારે પત્નીની શી દશા થશે? દીકરાઓ કોર્ટ-કચેરી કરશે. બાપાને દુનિયા આખીની ફિકર. વણમાગી સલાહ આપે. પારકા ઝઘડા ઉકેલે. પંચાત કરે. સમાધાન કરાવે કહે - જે જાય દરબાર - એના જાય ઘરબાર. કોર્ટ-કચેરી કરવાના નહીં. ઘરનો ઝઘડો ઘરમાં પતાવવાનો. વાસણ ખખડે, ઘરની બહાર અવાજ ન જવો જોઈએ. અન્ન નોખા એના મન નોખા. પોતાના જીવતા દીકરાઓને જુદા કર્યા નહીં. હવે દીકરાને જુદા થવું હોય તો નવો ફ્લેટ લેવા કરોડો રૂપિયા ક્યાંથી કાઢશે? પરામાં કોઈને રહેવા જવું નથી.

ડોસા સાથે શું લઈને ગયા? બધાનું શું થશે એની ચિંતા કરવાનો, પોતાનું જ ઘર વ્યવસ્થિત ન કરી શક્યો. સંઘર્ષ, સંઘર્ષ, મૂકીને ગયા - આખીને નહીં. શું થશે હવે પાછળ જે મૂકીને ગયા એ સંપત્તિનું? ડાહ્યો માણસ વધુ ખરડાય. દીવા પાછળ અંધારું. દુનિયા આખીની ફિકર કરનારાએ પોતાની પત્ની પ્રત્યેની જવાબદારી અદા ન કરી. મિત્રો કાલીદાસના મૃત્યુ પછી ચે મજા કરે છે - તેરા તો જો હુઆ સો હુઆ, તેરી ઔરત કા ક્યા હોગા રે કાલિયા?

જગત કાજ થઈને તું વહોરી ના પીડા લેજે,

પારકી પંચાત કરનારો પોતાની ફરજ ચૂકી ગયો હતો.

ગુડબાય

પાપા કહતે હૈ કિ બેટા કામ કરેગા, દુનિયામે હમારા નામ રોશન કરેગા. કરુણાશંકર માસ્તરનો દીકરો કુણાલ બી.કોમ. પાસ થયો. હોનહાર વિદ્યાર્થી પ્રથમ નંબરે ઉત્તિર્ણ થતો ગયો, સ્કોલરશીપ મેળવતો ગયો. અમેરિકા ભણવા જવા માંગે છે. લોકોએ કરુણાશંકરને ચેતવ્યા કે દીકરો હાથથી જશે. એકવાર અમેરિકાની હવા લાગી કે એ પાછો આવવાનો નથી. દીકરો ગુમાવી બેસશે. કુણાલ સુખી થાય એ જ ભાવના, અમારે તો શું દાળરોટલો ખાઈ સુખે રહીશું, પેન્શન આવશે. ઘડપણમાં ગુજારો થઈ જશે. કુણાલ અમેરિકા ભણવા ગયો. એમ.બી.એ. થયો. સારામાં સારી નોકરીની ઓફર મળવા લાગી પણ એના દિલમાં વતન માટે લાગણી હતી. ઘરડા માબાપ ઇંડિયામાં એકલા રહે, એમનું કોણ? કુણાલે માબાપને જણાવ્યું કે એ ઇંડિયા પાછો આવી રહ્યો છે. માબાપની ખુશીનો પાર ન રહ્યો. અમારો કુણાલ પાછો આવી રહ્યો છે. ગામમાં ખબર પ્રસરતા કેટલી વાર લાગે. અનેક કન્યાના માબાપ લાઇન લગાવવા આતુર હતા. કુંવારી છોકરીઓ અમેરિકા જવા તલપાપડ થતી. અમેરિકન લાઇફના સપનાઓ સેવતી. શેઠ કિસનલાલને એકની એક દીકરી કરિશ્મા. એણે ફોટો જોયો કુણાલનો. મનથી નક્કી કરી લીધું કે પરણાવું તો કુણાલને - ગમે તે ભોગે, પરણીને કુણાલ સાથે અમેરિકા જવું.

કિસનલાલ મળવા ગયા કરુણાશંકરને, જાણે સુદામાને મળવા ગયા કૃષ્ણ સ્વયં. નાનાપણની દોસ્તી યાદ કરાવી. જન્માક્ષર ૩૨ ટકા મળે છે. કુણાલ અને કરિશ્માની મીટીંગ ગોઠવાઈ. કુણાલ કહે હું હજુ યે ભારતીય સંસ્કૃતિનો ચાહક છું. સીનેમા, ક્લબ પસંદ નથી. બહારનું ખાવાનું પસંદ નથી. માબાપની સેવા કરે એવી છોકરી પસંદ કરવી છે. કરિશ્માએ કુણાલની પસંદગીની જાણ મેળવી લીધી હતી. તેથી

સાડી પહેરીને આવી. કુણાલના માતાપિતાને પગે લાગી. કુણાલને પામવા એ સાદગીનું નાટક કરવા તૈયાર હતી.

કુણાલને પૂછે, મારી સાદગી તમને પસંદ છે? તમારા માબાપ મને પસંદ કરશે? તમે અમેરિકા જશો ત્યાં સેટલ થશો એટલે મારે અમેરિકા આવવું પડશે. ભારતીય પત્નીને તો જ્યાં પતિ જાય ત્યાં રહેવું પસંદ. આપણે તમારા માતાપિતાને ત્યાં સાથે રહેવા બોલાવી લઈશું. સાથે મારા પિતાને પણ. ઘડપણમાં તેઓ એકલા અહીં કેવી રીતે રહી શકે? નમ્રતાની પૂતળી હોય એવો દેખાવ કર્યો જાણે વિનમ્ર કુળવધૂ. કુણાલને લાગ્યું કે કરિશ્મા તેની જીવનસંગિની બનવાને લાયક છે. તેણે કરિશ્મા પર પસંદગી ઉતારી. આમે ય બોલવા ચાલવામાં કરિશ્મા ઊડતા પંખીને પાડે તેવી ચકોર હતી. સહિષ્ણુતા અને દેશભક્તિની, સેવાભાવનાની વાતો કરે. માસુમ ચહેરો, આકર્ષક રૂપ. જાણે શીલ અને સાદગી અને સમર્પણની મૂર્તિ. શુદ્ધ ભારતીય સંસ્કારોની ચાહક.

કરિશ્મા હતી અત્યંત મોર્ડન, પશ્ચિમની ફેશનની ચાહક. બાપદીકરીને કુણાલ પસંદ હતો. તેથી તેની સાથે લગ્ન કરવા કુણાલની બધી વાતોમાં હા એ હા કરી. એક વખત લગ્ન થઈ જાય પછી કુણાલ પોતાનો થઈને રહે એવી પોતાની કળા ઉપર કરિશ્મા મુસ્તાક હતી. કુણાલની ઇચ્છા હતી, સાદાઈથી લગ્ન કરવાની. કિસનલાલે આંખમાં પાણી લાવી કહ્યું કે મેં કરિશ્માની માને મરતી વખતે વચન આપ્યું હતું કે આપણી દીકરીને ધામધૂમથી પરણાવીશ. એ વચન પાળવામાં ન આવે તો સ્વર્ગસ્થ માના આત્માને શાંતિ નહીં મળે. તેથી પોતાના બંગલામાં જ ધામધૂમપૂર્વક લગ્ન પ્રસંગ ઉજવ્યો. આવો વિદેશથી ભણી આવેલો તેજસ્વી, સ્વરૂપવાન યુવક કુણાલને પામીને બાપદીકરી ખુશખુશાલ હતા. કિસનલાલે સ્વીટ્ઝર્લેન્ડની દીકરી જમાઈ માટે બે ટિકીટ હનીમુન માટે બુક કરાવી હતી. કુણાલે એ ટિકીટ કેન્સલ કરાવી, કાશ્મીર ફરવા જવાનું પસંદ કર્યું. આપણા દેશમાં આવી સુંદર જગ્યા હોય તો ફોરેન શા માટે જવું. કરિશ્મા જેવી જીવનસાથી મળી, ઇશ્વરનો

આભાર માનવા શ્રીનાથજી દર્શન કરવા જવાનો નિર્ણય કર્યો. પછી કાશ્મીર જવાનું. કરિશ્માને તો વિદેશ જવાના સ્વપ્નાઓ નાનપણથી આવતા હતા. પણ કુણાલને વશ કરવા શરૂ શરૂમાં તેનું ધાર્યું કરવું પડે. કુણાલ બોચિયો છે, માબાપ ઘેલો છે. પરણી ગયા. એક વાર, હવે એ ક્યાં જવાનો? નમ્રતા, વિનય એ બધું દેખાવ પૂરતું હતું. પ્રભાવિત કરવા માટે સંસ્કારિતાના નાટક હતા. હવે એનું અસલી સ્વરૂપ પ્રકટ થવા લાગ્યું. હકીકતમાં તો એને ઇંડિયન કલ્ચર કે ઇંડિયન ફુડમાં રસ જ ન હતો. જુદી જુદી હોટલોમાં જમવા જવાનું, ડી.જે. ડીસ્કો ક્લબમાં આછકલા કપડાં પહેરી ડાન્સ કરવાનું વધું ગમતું. વાસ્તવમાં પપ્પાનાં લાડથી એ ફરંદી અને મનસ્વી બની ગઈ છે. એકલપેટા થઈ ફક્ત પોતાના જ સુખ ભોગવવામાં એને આનંદ મળતો.

એણે પાસપોર્ટ તૈયાર રાખ્યો હતો. એ વારંવાર દબાણ કરવા લાગી. કુણાલને અમેરિકા તાણીને લઈ જવા. એને બસ પોતાની આકાંક્ષાઓ જ પૂર્ણ કરવી હતી. હવે એ મોડી ઊઠે છે. વાતવાતમાં સાસુ સસરાની દેખતા કુણાલનું અપમાન કરે છે. કુણાલે સાફ સાફ જણાવી દીધું કે પોતે અમેરિકા પાછો જવા માંગતો જ નથી. અહીં પોતાના ગામમાં જ રહીને પોતાના અનુભવનો, જ્ઞાનનો લાભ ગામવાસી, દેશવાસીઓને આપવા માંગે છે. ત્યારે કરિશ્માએ અસલી પોત પ્રકાશવા માંડ્યું. એનું નવું સ્વરૂપ જોઈ સાસુ સસરા હેબતાઈ ગયા. કરિશ્મા સામું તડફડ બોલવા લાગી. તમારા ગામડિયા વિચારો, આદર્શ, સંસ્કારોની વાત મને જરા નથી ગમતી. તમારી રહેણી કરણી તમને મુબારક. તમારા દીકરા સાથે મેં લગ્ન કર્યા અમેરિકા જવા માટે. હવે એ બહુચક તમને મુબારક. કુણાલ મક્કમ હતો. એણે કરિશ્માને ગુડબાય કહી દીધું. તું તારા માર્ગો, હું મારા માર્ગો. પત્ની ખાતર હું મારા આદર્શોનું બલિદાન આપવાનું પસંદ કરું જ નહીં.

મનસુખ

પહેલું સુખ તે જાતે નર્યા બીજું સુખ તે કોઠીએ જાર.

તીજું સુખ તે સુલક્ષણ નાર અને ચોથું સુખ તે ધનસુખ.

ગરીબ માબાપનો એક પુત્ર નામ પાડ્યું ધનસુખ. કારણ એ ધન રાશિમાં જન્મ્યો હતો. જ્યોતિષીએ જણાવ્યું કે દીકરો ધનના ઢગલામાં આળોટશે. ધનવાન બનશે એનું નામ રાખો ધનસુખ. માબાપને જ્યોતિષની વાણીમાં અતિ વિશ્વાસ. ભગવાન પર ભરોસો. કષ્ટ વેઠીને પણ દીકરાને ઉછેર્યો. ધનસુખનું બચપણ અભાવમાં વીત્યું. પોતાની ઉંમરના છોકરાઓ ક્રિકેટ રમતા, મેચ જોવા જતા, પીકચર જોવા જતા. બ્રેડ બટર, ગોળપાપડી ખાતા. જ્યારે મા તેના ટીફીનમાં ભાખરી શાક મૂકતી. પુસ્તકો માટે પૈસા ન હતા. તો પછી મોજશોખ ક્યાંથી કરી શકે? ધનસુખ હતો ખૂબ હોશિયાર. ભણતાં ભણતાં એ ટ્યુશન કરતો. એ આઠમાં ધોરણમાં આવ્યો, ત્યારે છઠ્ઠા ધોરણના વિદ્યાર્થીનું ટ્યુશન કરતો. આશિષ એનો સહાધ્યાયી હતો. આશિષ શ્રીમંત પિતાનો પુત્ર. આલિશાન બંગલો. રોજ ગાડી લેવા મૂકવા આવતી સ્કૂલ પર. આશિષના નાના ભાઈ અનીશનું ટ્યુશન મળ્યું. આશિષની સાથે સ્કૂલ છૂટે ત્યારે એને ઘેર જવાનું. શ્રીમંતના ઘરનો વ્યવહાર, રીત રસમ, મેન્ટાલીટીથી માહિતગાર થતો ગયો. એક વાત જરૂર હતી કે ક્યારેય ધનસુખમાં ઇન્ફીરીયોરીટી ન આવતી. એ સ્વપ્ના સેવતો થયો. ધનવાન બનવાના. સ્વપ્ના જોવા એ સૌનો પોતપોતાનો અધિકાર છે. એમાં કશું ખરાબ નથી. પણ એ સ્વપ્નાઓને સાકાર કરવા માટે પુરુષાર્થ ખેડવો પડે. કાર્યનિષ્ઠા કેળવવી પડે. એ ગુણ તો હતો જ ધનસુખમાં. કોઈ મનસુખો કર્યો એને સિદ્ધ કરવા એ મચી પડતો.

મિત્ર આશિષ અમેરિકા આગળ અભ્યાસ કરવા ગયો. ત્યાં જ સ્થાયી થઈ ગયો. અનીશ ધનસુખને પોતાના મોટાભાઈ સમાન માનતો.

પિતાનો ધંધો અનીશના ભાગમાં આવ્યો. ધનસુખને ધંધામાં ભાગીદાર બનાવી દીધો. ધનસુખનું આયોજન - વ્યવહાર બુદ્ધિ થકી ધંધામાં બરકત આવી. ધીરે ધીરે ધનસુખે પોતાનો બંગલો વસાવ્યો. લક્ષ્મીની કૃપા ચારે તરફથી વરસવા લાગી. પૈસાનો વરસાદ કંઈ એમ ને એમ નથી વરસતો. પસીનો પાડવો પડે.

બહારગામ, પરદેશના દોડા વધ્યા. પૈસો પૈસાને તાણી લાવે. શ્રીમંત પિતાની પુત્રીને પરણ્યો. એનું નામ ધની. ધનીને રૂપનું ગુમાન, બાપના પૈસાનું ગુમાન. કોઈ સાથે હળેમળે નહીં. સૌજન્યપૂર્ણ વ્યવહાર કરે નહીં. ધનસુખ પણ પૈસા પાછળ ઘેલો થયો હતો. કાળાઘોળા - લુચ્ચાઈ લફંગાઈ કરીને પણ પૈસા કમાઈ લેવા હતા. ઘરમાં રાતદિવસનો કંકાસ. તેથી મોટે ભાગે કલબમાં પડી રહેવાનું. મોટા માણસોની મોટી વાતો. બીઝનેસ મીટીંગમાં ડ્રીન્ક્સ લેવું પડે. રાતે ઊંઘ નહીં. ખાધેલું પચે નહીં. ગેસ-એસીડીટી, ડાયાબીટીસ - અનેક રોગોનું ઘર બની ગયું શરીર. ડોક્ટરોની વીઝીટ અને હોસ્પીટલાઈઝેશન. શરીર તંદુરસ્ત ન હોય તો પછી શક્તિ અને સ્ફૂર્તિ ક્યાંથી હોય? શરીર કામ ન કરતું ન હોય તો મનને ફાવી જાય બહાના કાઢવાનું. હરવાફરવાનો, ખાવાપીવાનો આનંદ ક્યાંથી માણી શકાય? મીઠાઈ ખાવાનું મન થાય, ડાયાબીટીસનું કારણ નડે. અથાણું ખાવાનું મન થાય, બ્લડપ્રેશરને કારણે અથાણાં, પાપડ ખાઈ ન શકાય. ઘરનું સુખ મેળવવા ખૂબ દોડ્યો તો હવે સ્વાસ્થ્ય કથળ્યું. દુન્યવી સુખો હાથમાં છે પણ માણી શકવા જેટલું નસીબ નથી. શરીર સુખ નથી.

ધનસુખનો સ્વભાવ ઉત્પાતિયો, આખી દુનિયા જાણે મુઠ્ઠીમાં કરી લેવી છે. મન અશાંત રહે, બેચેની લાગે, સ્વભાવ ચીડીયો થઈ ગયો. વર્કરો, સ્ટાફને કડક થઈ કહેવા જાય, એલફેલ બોલાઈ જાય, સ્ટાફ હડતાલ પર ઉતરી જાય. મનમાં તૃપ્તિ નથી. પોતાનો સાળો સમૃદ્ધ થયો છે, બે પૈસે - એ એનાથી જોવાતું નથી. ઇર્ષ્યા છે, અદેખાઈ છે. એના મનમાં અહં એટલો પ્રબળ બની બેઠો છે કે જાણે બધા મારે ત્યાં માંગવા આવે, નાક રગડવા આવે. એનો સાળો છે મનસુખ.

ગરીબીમાંથી મહેનત કરી ઊંચો આવ્યો છે. પોતાના દુઃખના, ગરીબીના દહાડા ભૂલ્યો નથી. બધું યાદ છે. એટલે બીજાને મદદ કરવા કાયમ તત્પર રહે છે. સમાજમાં શક્તિ અનુસાર દાનધરમ કરે છે. જ્ઞાતિ મંડળોમાં કામ કરે છે. એના મનમાં સંતોષ છે ધરવ છે. બનેલી જેટલું ધન નથી પણ ખાધે, પીધે સુખી છે. સારું બેંક બેલેન્સ છે. સમજૂ અને ડાહ્યા દીકરા છે. વહુઓ શાણી છે. ઘરમાં સંપ-સુલેહ છે. સાંજે બધા ટેબલ પર સાથે બેસીને ડીનર લે છે. હસી મજાક કરે છે. એ પોતાને ભાગ્યશાળી માને છે. કારણ અતિ લોભ નથી. ભગવાન સૌનું ભલું કરે. મન ખુલ્લા આકાશ જેવું નિર્મળ છે. સુખ છે તનનું, મનનું, ધનનું. એને પ્રભુની કૃપા સમજી સુખને વહેંચતો રહે છે. દુનિયા એને નાની પડે છે, સુખને વહેંચવામાં ધૈર્ય છે. દુઃખ આવે અનેક મિત્રો છે પડખે ઊભા રહી સાંત્વના આપવા. સુખ જગતમાં બહાર નથી. પણ ભીતર સમાયેલું છે, એ સમજ છે તેથી મનસુખ ખરેખર સુખી છે.

મનસુખને ખબર છે દુઃખ કાયમ રહેવાનું નથી. સુખ દુઃખનો વખત આવે ને જાય. કોઈ હરખ નથી, અફસોસ નથી. આજે જે કંઈ મળ્યું છે તે ભાગવી લેવું છે આનંદથી. મનની શાંતિ છે, તો સુખ્યેન છે. સારું વાંચન, સત્સંગ, સારા વિચારો અને ગુણાનુરાગી હોવાથી નિશ્ચિંતપણે જીવે છે. કોઈ સાથે હરીફાઈ નથી, ઉદ્વેગ નથી. સાચું સુખ અને શાંતિ દૈવ્યમાંથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. પૈસાથી સુખ કે ઊંઘ ખરીદી શકાતા નથી. જેટલો પ્રેમ એ સૌને આપે છે, એટલો જ પ્રતિભાવ સામેથી મળે છે. સમાજમાં મનસુખને સૌ આદર આપે છે. કોઈ પાસે હાથ લંબાવવો પડતો નથી. પસીનો પાડીએ છીએ - પ્રભુ આપી રહે છે. જીવન સાત્ત્વિક છે. મન ખુલ્લું છે. જડ નથી, સંકુચિતતા નથી. માનવતાના કાર્યો કરવામાં આનંદની અનુભૂતિ થાય છે. સારો ખોરાક, જે કંઈ ખાય એ પચી જાય છે. રાત્રે નિરાંતે ઊંઘી જાય છે, નિશ્ચિંતપણે. બસ જીવને બીજું શું જોઈએ? મનસુખ ખરેખર સુખી છે. કારણ સંતોષી છે. ગીતાનો સંદેશ પચાવી જાણ્યો છે. કર્મ કર્યે જાય છે. ફળ ઇશ્વર આપી દે છે.